

Charter
courses

CASESTUDIER OM CHARTRET

VEJLEDNING FOR UNDERVISERE

FRA E-LEARNING (EUROPA.EU)

AKRONYMER

Charter	EU's charter om grundlæggende rettigheder
ECLI	Den europæiske retspraksisidentifikator
EMD	Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol
EMK	Den Europæiske Menneskerettighedskonvention
EU	Den Europæiske Union
EU-Domstolen	Den Europæiske Unions Domstol
EUT	Den Europæiske Unions Tidende
FRA	Den Europæiske Unions Agentur for Grundlæggende Rettigheder

Luxembourg: Den Europæiske Unions Publikationskontor, 2024

© Den Europæiske Unions Agentur for Grundlæggende Rettigheder, 2024

Eftertryk tilladt med kildeangivelse.

Ved enhver anvendelse eller gengivelse af fotos eller andet materiale, der ikke er omfattet af den Europæiske Unions Agentur for Grundlæggende Rettighederophavsret, skal der indhentes tilladelse direkte fra indehaverne af ophavsrettighederne.

Hverken Den Europæiske Unions Agentur for Grundlæggende Rettigheder / Europarådet eller personer, der handler på vegne af Den Europæiske Unions Agentur for Grundlæggende Rettigheder / Europarådet, er ansvarlige for, hvorledes oplysningerne i det følgende anvendes.

PDF	ISBN 978-92-9489-280-5	doi:10.2811/336904	TK-01-21-499-DA-N
Print	ISBN 978-92-9489-422-9	doi:10.2811/33305	TK-01-21-499-DA-C

Foto:

Side 7: © Charlie's/stock.adobe.com

Side 9: © pressmaster/stock.adobe.com

Side 14: © de Art/stock.adobe.com

Side 22: © Bacho Foto/stock.adobe.com

Side 28: © paulaphoto/stock.adobe.com

Side 34: © Eakrin/stock.adobe.com

Side 41: © Viacheslav Lakobchuk/stock.adobe.com

Side 47: © WoGi/stock.adobe.com

Side 53: © Evgenystock.adobe.com

Side 61: © sonjanovak/stock.adobe.com

FORORD

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret) er EU's katalog over menneskerettigheder. Det forpligter altid EU-institutionerne og medlemsstaterne, når de handler inden for EU-retts anvendelsesområde. Det er imidlertid langt fra let at vurdere, om en konkret sag er omfattet af EU-retts anvendelsesområde. Derfor er det nødvendigt at stille uddannelse og undervisningsmateriale til rådighed for retsvæsenets aktører, så de kan forstå chartrets anvendelsesområde som fastsat i chartrets artikel 51.

Målgruppen for uddannelse i chartret og dets anvendelsesområde rækker ud over retsvæsenet og praktiserende advokater. Som Rådet for Den Europæiske Union påpegede: "Forebyggelse af krænkelser af de grundlæggende rettigheder kræver, at alle aktører er tilstrækkeligt uddannede i chartrets håndhæveskæde, herunder NHRI'er, ligestillingsorganer og civilsamfundsorganisationer. [...] Rådet understreger betydningen af universiteter og uddannelsesinstitutioner for retlige aktører i promovning af kendskabet til chartret gennem akademiske forsknings- og uddannelsesaktiviteter, også i samarbejde med Unionens institutioner, nationale myndigheder og civilsamfundsorganisationer."¹

Rådet opfordrede også "medlemsstaterne til at undersøge flere muligheder for at forbedre kendskabet til chartret hos retsvæsenet og andre retlige aktører ved hjælp af særligt uddannelsesmateriale, herunder e-læringsværktøjer"², og foreslog, at medlemsstaterne tilskynder de forskellige grupper af retsvæsenets aktører til at sætte fornyet fokus på anvendelsen af chartret på nationalt niveau, også ved at gøre brug af uddannelsesressourcer og -materiale, som EU's Agentur for Grundlæggende Rettigheder (FRA) har udviklet.

FRA – EU's uafhængige ekspertorgan for grundlæggende rettigheder – yder bistand og rådgivning til EU og EU-medlemsstaterne om grundlæggende rettigheder. FRA's konklusioner viser, at chartrets potentiale på nationalt plan endnu ikke udnyttes fuldt ud.³ På denne baggrund begyndte FRA at udvikle undervisningsmateriale, herunder e-læringskurser, der kan anvendes af undervisere, når de tilbyder kurser i chartret til relevante grupper af retlige aktører. Denne vejledning for undervisere har til formål at rådgive om både tilrettelæggelsen og gennemførelsen af sådanne kurser på grundlag af en række casestudier, som vil blive udvidet i fremtiden⁴. Bemærkninger og forslag kan sendes til charter@fra.europa.eu. Vejledningen anvendes bedst i kombination med andre [materiale fra FRA om chartret](#) og materiale såsom databasen [Charterpedia \(https://fra.europa.eu/en/eu-charter\)](https://fra.europa.eu/en/eu-charter) og håndbogen "[Anvendelse af Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder i national ret og politikudformning](#)".

¹ Rådet for Den Europæiske Union (2021), Rådets konklusioner om styrkelse af anvendelsen af chartret om grundlæggende rettigheder i Den Europæiske Union, 8. marts 2021, side 5, URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6795-2021-INIT/da/pdf>

² Rådet for Den Europæiske Union (2021), loc.cit., side 9, URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6795-2021-INIT/da/pdf>

³ FRA (2019), Ten years on: unlocking the Charter's full potential, findes [her](#) på DE, EN, FR, PL, PT, SI.

⁴ Tak til dr. Mirjam de Mol, som fremlagde et første udkast til de casestudier, der anvendes her. Tak til medlemmerne af FRA's videnskabelige udvalg, som fremsatte bemærkninger til tidligere udkast.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Akronymer	2
Forord	3
Indholdsfortegnelse	4
INTRODUKTION TIL VEJLEDNINGEN	7
Hvorfor casestudier?	7
Hvilke muligheder er der i workshopper baseret på casestudier – og hvad kræver de?	7
Hvem er underviserne?	7
Hvem er målgruppen?	8
Opbygning af vejledningen	8
Råd til undervisere	8
Yderligere oplysninger	8
TILRETTELÆGGELSE OG GENNEMFØRELSE AF UDDANNELSESKURSER	9
Undervisningsmaterialet	9
Overordnede læringsmål	9
Tilrettelæggelse og gennemførelse af en uddannelsesworkshop	10
Overvejelser om tilrettelæggelse af uddannelse	10
Gennemførelse af en undervisningsworkshop	10
Læringsevaluering	12
Andet materiale og ressourcer fra FRA vedrørende chartret	12
Yderligere læsning: gennemgang af de enkelte artikler i chartret	13
CASESTUDIE 1 – BEREGNING AF OPSIGELSESPERIODE	14
Skriftligt materiale til deltagerne	14
Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?	14
Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?	15
Spørgsmål	16
Baggrundsoplysninger for undervisere	18
Spørgsmål og svar	18
Yderligere læsning	21

CASESTUDIE 2 – OPHØR AF ANSÆTTELSESFORHOLD OG RET TIL ÅRLIG BETALT FERIE	22
Skriftligt materiale til deltagerne	22
Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?	22
Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?	22
Spørgsmål	23
Baggrundsoplysninger for undervisere	25
Spørgsmål og svar	25
Yderligere læsning	27
CASESTUDIE 3 – PENSIONSALDER	28
Skriftligt materiale til deltagerne	28
Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?	28
Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?	29
Spørgsmål	29
Baggrundsoplysninger for undervisere	31
Spørgsmål og svar	31
Yderligere læsning	33
CASESTUDIE 4 – INSTALLERING AF ELMÅLERE I ROMADISTRIKTER	34
Skriftligt materiale til deltagerne	34
Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?	34
Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?	35
Spørgsmål	36
Baggrundsoplysninger for undervisere	38
Spørgsmål og svar	38
Yderligere læsning	40
CASESTUDIE 5 – ANVENDELSE AF PSYKOLOGISKE TEST TIL BEKRÆFTELSE AF SEKSUEL ORIENTERING	41
Skriftligt materiale til deltagerne	41
Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?	41
Spørgsmål	42
Baggrundsoplysninger for undervisere	44
Spørgsmål og svar	44
Yderligere læsning	46
CASESTUDIE 6 – SUSPENSION AF EN AFGØRELSE OM TILBAGESENDELSE	47
Skriftligt materiale til deltagerne	47
Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?	47
Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?	48
Spørgsmål	48
Baggrundsoplysninger for undervisere	50
Spørgsmål og svar	50
Yderligere læsning	52

CASESTUDIE 7 – AMATØRJOURNALISTIK PÅ YOUTUBE	53
Skriftligt materiale til deltagerne	53
Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?	53
Spørgsmål	54
Baggrundsoplysninger for undervisere	57
Spørgsmål og svar	57
Yderligere læsning	60
CASESTUDIE 8 – TELEKOMMUNIKATIONSUDBYDERES PLIGT TIL AT LAGRE METADATA	61
Skriftligt materiale til deltagerne	61
Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?	61
Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?	62
Spørgsmål	62
Baggrundsoplysninger for undervisere	65
Spørgsmål og svar	65
Yderligere læsning	68
BILAG: EVALUERINGSKEMAER	70

INTRODUKTION TIL VEJLEDNINGEN

Denne vejledning er beregnet til brug for undervisere (juridiske eksperter), der tilbyder fysiske undervisningsworkshopper om Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret). Workshoppen er baseret på en række casestudier, der i vid udstrækning fokuserer på temaområderne beskæftigelse, ikke-forskelsbehandling, asyl og migration, samt databeskyttelse og informationssamfundet. Casestudierne vedrører hovedsagelig anvendelsen af chartret.

Casestudier fra andre tematiske områder i chartret kan føjes til senere.

Casestudierne er baseret på retspraksis fra Den Europæiske Unions Domstol (EU-Domstolen). De samme casestudier anvendes i det onlinekursus, der er tilgængeligt på agenturets e-læringsplatform <https://e-learning.fra.europa.eu/>.

Både i de fysiske workshopper og onlinekurset om chartret kan der gøres brug af casestudierne om chartret (og andre ressourcer og uddannelsesmateriale fra FRA). Fysisk undervisning kan også kombineres med onlinesessioner som blandede læringsløsninger.

Hvorfor casestudier?

Da workshoppens målgruppe er juridiske eksperter, er det vigtigt, at underviseren/underviserne gør brug af en inddragelsesbaseret tilgang og anvender interaktive læringsmidler, f.eks. gennem casestudier. Formålet med casestudierne er at præsentere deltagerne for scenarier, der ligger så tæt som muligt op ad dem, de måtte komme ud for på arbejdspladsen. Det vil sætte deltagerne i stand til selv at analysere problemet og komme op med fornuftige og brugbare løsninger. I og med, at de giver deltagerne mulighed for at arbejde sig gennem beslutningsprocessen, er de med til at skabe et handlingsorienteret læringsmiljø. Deltagerne skal deltage aktivt i processen for at opfylde læringsmåle-

ne. Casestudier er desuden en læringsmetode, der kræver et højt niveau af fortolkning og diskussion mellem deltagerne indbyrdes og mellem deltagerne og underviserne. Med denne proces lægges en stor del af ansvaret for læring naturligt på deltagerne.

Hvilke muligheder er der i workshopper baseret på casestudier – og hvad kræver de?

Fysiske uddannelsesworkshopper er en effektiv læringsaktivitet, da de skaber personlig kontakt mellem underviseren/underviserne og deltagerne og gør det muligt at strikke seminarer sammen om emner, der er relevante for en bestemt målgruppes behov. Samtidig giver de mulighed for et højt niveau af interaktion og deltagelse. De er dog forholdsvis tidskrævende og omkostningsintensive (forberedelse, udvikling af casestudier, rejse og indkvartering, levering, evaluering og opfølgning). Resultatet skal derfor retfærdiggøre investeringen, især når ressourcerne er knappe. For at gøre bedst mulig brug af workshopperne skal målgruppen og målene være veldefinerede. Desuden skal uddannelsesbehovsanalyser, uddannelsesmetoder, inddragelsesbaserede metoder og efterfølgende evalueringsformularer gennemgås for hver enkelt workshop, så der sikres et højt niveau af fokus på deltagerne og deres interaktion.

Hvem er underviserne?

Undervisningen påtænkes forestået af juridiske eksperter, som har indgående kendskab til chartret og er i besiddelse af inddragelsesbaserede og interaktive formidlingsfærdigheder.

Hvem er målgruppen?

Den primære målgruppe for uddannelsesworkshopperne er:

- Retsvæsenet (f.eks. dommere, anklagere osv.)
- Embedsmænd, der er involveret i nationale lovgivningsmæssige og administrative myndigheder såsom regeringer, parlamenter, regionale og lokale myndigheder
- Juridisk personale, der arbejder for menneskerettighedsinstitutioner eller civilsamfundsorganisationer i medlemsstaterne
- Jurastuderende.

Opbygning af vejledningen

Vejledningen indeholder en generel introduktion til metodologien for workshopperne, der er baseret på casestudier. Den indeholder instrukser og angiver procedurer for oprettelse og drift af workshopper. Den beskriver desuden otte casestudier, herunder indledende bemærkninger, spørgsmål og svar og en liste med yderligere læsestof. For hvert casestudie stilles der baggrundsinformation til rådighed for undervisere, lige som deltagerne får udleveret skriftligt materiale.

Råd til undervisere

Vejledningen indeholder forslag til de metoder, der kan anvendes til at udforme og gennemføre arbejdsgruppemøder med støtte fra casestudiematerialet. Derudover indeholder den råd om, hvordan casestudierne kan integreres i en generel uddannelsesworkshop om chartret.

Rådgivningen omfatter:

- En generel beskrivelse af undervisningsmaterialet
- Indarbejdelse af undervisningsmaterialet i en workshop
- Læringsmål for workshoppens deltagere
- Forslag til en metode til udformning og afholdelse af en workshop
- En beskrivelse af hver af de otte casestudier (baggrundsinformation til undervisere)
- Andre ressourcer og materialer fra FRA vedrørende chartret.

Det anbefales endvidere, at underviseren/underviserne inddrager målgruppen på forhånd, hvilket betyder, at underviseren/underviserne kontakter de tilmeldte deltagere inden kurset og inden udarbejdelsen af et endeligt program. Dette bør omfatte en analyse af læringsbehov med henblik på at identificere individuelle læringskrav (samt eventuelle specifikke behov med hensyn til tilgængelighed eller andre spørgsmål). Denne proces vil sikre, at workshoppen varetager alle deltageres interesser. Denne indledende kontakt kan også bruges til at stille spørgsmål om hver deltagers baggrund og teste deres aktuelle viden og færdigheder om chartret.

Yderligere oplysninger

Yderligere oplysninger om FRA's arbejde med chartret og tilgængelige materialer om charteret findes på agenturets websted under <https://fra.europa.eu/en/eu-charter>.

Hvis du har spørgsmål om denne vejledning eller dens indhold, bedes du kontakte: charter@fra.europa.eu.

TILRETTELÆGGELSE OG GENNEMFØRELSE AF UDDANNELSESKURSER

Undervisningsmaterialet

Undervisningsmaterialet er struktureret omkring otte casestudier centreret omkring chartret. Hvert af disse er baseret på sager, der er afgjort af EU-Domstolen, og omfatter baggrundsinformation til undervisere og udleveret skriftligt materiale til deltagerne.

Casestudierne omfatter fire politikområder: arbejdsret, ligestilling og ikke-forskelsbehandling, asyl og migration, samt databeskyttelse og informationssamfundet. Inden for disse områder behandles forskellige centrale dimensioner, hvor det er relevant, såsom forholdet til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMK) (artikel 52, stk. 3, i chartret), begrænsning af rettigheder (artikel 52, stk. 1, i chartret), direkte virkning og horisontal anvendelse.

Casestudierne er udformet til brug i arbejdsgruppemøder af 30-45 minutters varighed og med højst 12 deltagere.

Hvert casestudie indeholder et spørgsmål om chartrets anvendelighed (artikel 51, stk. 1) – altid som det første. Casestudierne er udformet på en måde, der gør det muligt at fjerne dette spørgsmål. Det kan f.eks. være relevant for uddannelseskurser med flere arbejdsgrupper, der arbejder med mere end ét casestudie.

Casestudierne er:

CASESTUDIE	TITEL	TEMA
1	<i>Kücükdeveci</i> (C-555/07)	Beskæftigelse
2	<i>Bauer</i> (C-569/16 og C570-16)	Beskæftigelse
3	<i>Soukupová</i> (C-401/11)	Ikke-forskelsbehandling
4	<i>CHEZ</i> (C-83/14)	Ikke-forskelsbehandling
5	<i>F.</i> (C-473/16)	Asyl og migration
6	<i>Abdida</i> (C-562/13)	Asyl og migration
7	<i>Buivids</i> (C-345/17)	Databeskyttelse og informationssamfundet
8	<i>Tele2 Sverige</i> (C-203/15 og C-698/15)	Databeskyttelse og informationssamfundet

Det anbefales, at underviseren/underviserne – ud over baggrundsinformation og skriftligt materiale – gør brug af følgende materiale:

- FRA's håndbog: [Anvendelse af Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder i national ret og politikudformning](https://fra.europa.eu/en/eu-charter/fra-charter-resources) i national ret og politikudformning og andre FRA-materialer og -værktøjer om chartret (se en liste her: <https://fra.europa.eu/en/eu-charter/fra-charter-resources>).
- [Chartrets fulde ordlyd](#), herunder afsnit VII (almindelige bestemmelser vedrørende fortolkning og anvendelse af chartret)
- [Forklaringer](#) til artikel 52, stk. 1, og artikel 52, sk. 3, samt til enhver anden bestemmelse i chartret, der er relevant for det pågældende casestudie (artiklerne omtales under topinjeteksten med EU-retten i hvert casestudie).

Overordnede læringsmål

Selv om hvert casestudie har til formål at illustrere specifikke problemstillinger vedrørende anvendelsen af chartret, gælder der for alle casestudier overordnede læringsmål, som deltagerne i workshoppen forventes at nå. Disse er beskrevet som følger.

Efter afslutning af et kursus skal deltagerne være i stand til at:

- Anerkende, at chartret ikke finder anvendelse alle tilfælde. Det finder kun anvendelse i sager, der falder ind under EU-rettens anvendelsesområde (artikel 51, stk. 1, i chartret)
- Forstå, hvordan artikel 51, stk. 1, i chartret skal anvendes i en konkret sag
- Gøre rede for forholdet mellem chartret og EMK (herunder Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols (EMD's) retspraksis) ved hjælp af chartrets artikel 52, stk. 3, og forklaringerne til chartret
- Forstå og anvende artikel 52, stk. 1, i en konkret sag
- Opnå øvelse i at analysere og vurdere en konkret sag med udgangspunkt i chartret
- Forklare merværdien af chartret, f.eks. det bredere anvendelsesområde for artikel 47 i chartret i forhold til artikel 6 i EMK
- Forstå, at chartret kan have horisontal direkte virkning
- Gøre rede for den direkte virkning af princippet om ikke-forskelsbehandling i nationale sager
- Anvende materiale vedrørende FRA-chartret, f. eks. FRA's håndbog.

Tilrettelæggelse og gennemførelse af en uddannelsesworkshop

Overvejelser om tilrettelæggelse af uddannelse

Der er en række hensyn, der skal tages ved tilrettelæggelsen af en uddannelsesworkshop. Det drejer sig bl.a. om:

- Antallet af kursusedtagere
- Den gennemsnitlige viden og forventning hos deltagerne i workshoppen
- Tilgængeligheden af en koordinator/formidler for gruppearbejde
- Tilgængeligheden af understøttende digital teknologi, såsom online-afstemningsværktøjer
- Antallet af casestudier, der skal indgå i undervisningen.

Antallet af deltagere i et kursus vil påvirke omfanget af samspillet mellem dem på kurset og tilrettelæggelsen af selve kurset. Ideelt set bør kurserne omfatte relativt små grupper, der sammen arbejder sig gennem casestudierne med hjælp fra en koordinator eller formidler. For mindre kurser kunne denne person være underviseren, men for større kurser, der involverer fle-

re grupper, ville yderligere undervisere eller formidlere være at foretrække. Det er også muligt at afholde større kurser uden hjælp fra formidlere for grupperne, men det kan forringe kvaliteten af deltagernes læringsoplevelse.

Formidlerne optræder i to funktioner: De fungerer som koordinator for de diskussioner, der finder sted i gruppen, og de kan også fungere som kilde til ekspertise, der skal hjælpe gruppen gennem arbejdet med case-studierne.

Adgang til understøttende digital teknologi, f.eks. afstemningssoftware, kan hjælpe med styringen af en workshop. Disse værktøjer har især merværdi, når workshopper tilbydes online, eftersom stemmeafgivning eller indlæg via deltagernes mobiltelefoner gør det muligt at skabe et element af interaktivitet. Sådanne værktøjer kan også anvendes i fysiske workshopper, da de forbedrer deltagernes læringsoplevelse.

Dette sæt FRA-uddannelsesmateriale er blevet udviklet, så det kan afvikles i moduler. Uddannelse for hvert casestudie kan tilbydes som et selvstændigt kursus, eller kan kombineres for at dække nogle af eller alle casestudierne over flere dage.

Forud for workshopperne bør der finde en indledende præsentation sted, som bør omfatte en række vigtige forhold, f.eks. kursets opbygning, dets læringsmål, en introduktion til chartret, præsentationer om specifikke politikområder, hvis det er relevant, samt andre spørgsmål, der er specifikke for gruppen af deltagere i undervisningen.

Gennemførelse af en undervisningsworkshop

Et komplet modul (inklusive en introduktion til chartret) til et enkelt casestudie bør afvikles over ca. en halv dag. Hvis kurset omfatter mere end ét casestudie, kan introduktionen til chartret udelades. Modulet kunne anvende følgende struktur:

- Introduktion til chartret (45-90 minutter)
- Introduktion til workshoppen (15-20 minutter)
 - Kursusopbygning og -mål
 - Støttemateriale
 - Arbejdsmetoder
- Casestudie (30-45 minutter)
- Møde i plenum (30-45 minutter).

Introduktion til chartret

Inden arbejdsgruppens møder om casestudier indledes, bør der gives en introduktion til chartret, herunder en oversigt over EU's system for grundlæggende retigheder, chartrets anvendelsesområde, årsagerne til, at det er vigtigt at kontrollere, om chartret finder anvendelse, og hvordan det anvendes, osv. Her kan der

anvendes undervisningsvideoer fra FRA om chartret i denne henseende.

Sørg for, at der afsættes tilstrækkelig lang tid til analysen af chartrets artikel 51, stk. 1 (anvendelsen af chartret), eftersom dette aspekt indgår som et centralt element i casestudierne. Chartrets anvendelsesområde kunne endda være en særskilt præsentation, da dette er et vigtigt og komplekst emne. Del 1 i FRA's håndbog om chartret kan være en hjælp ved udformningen af disse præsentationer. Underviseren kunne udlevere en papirudgave af håndbogen til deltagerne som reference. (Uddannelsesstedet kan gratis rekvirere materiale, f.eks. charterhåndbogen på engelsk, hos EU's Publikationskontor: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ed1f87aa-e244-11e8-b690-01aa75ed71a1/language-en>. Vær opmærksom på, at håndbogen findes på 22 sprog). Deltagerne bør også gøres opmærksom på FRA's e-vejledning om chartret, Charterpedia, og andre relevante FRA-resourcer.

Afhængigt af kursets emne, varighed og målgrupper kan der afholdes præsentationer om specifikke politikområder/-emner. Det vil dog ikke være en betingelse for at kunne arbejde med casestudierne. Casestudierne er primært udarbejdet med henblik på at få en forståelse af EU-Domstolens bevæggrunde for de horisontale problemområder i chartret og forudsætter ikke et indgående kendskab til de specifikke politikområder.

Introduktion til workshoppen (15-20 minutters varighed under forudsætning af, at mødet kun vedrører ét casestudie)

Deltagerne får til opgave at arbejde i grupper om de enkelte sager på grundlag af de foreliggende spørgsmål og fremlægge deres resultater på et møde i plenum. Hver arbejdsgruppe skal udpege en referent.

Der vil blive omdelt skriftligt materiale med fakta og retsgrundlaget, samt multiple choice-spørgsmål nr. 1 om artikel 51, stk. 1, i chartret. Hvis kurset indeholder mere end ét casestudie, er det kun muligt at anvende det første spørgsmål vedrørende chartrets artikel 51, stk. 1, i ét casestudie, selv om dette ikke er en betingelse, da der er forskelle mellem de første spørgsmål i de forskellige casestudier.

Deltagerne opfordres til hver for sig at læse casestudiet igennem og besvare multiple choice-spørgsmål 1, helst via et interaktivt onlinepræsentationsværktøj (± 10-15 minutters varighed). Hvis de ikke har adgang til et sådant værktøj, kan deltagerne nedfælde deres svar på papir. Forklar, at det er nødvendigt at læse sagen grundigt igennem, så de er forberedt til mødet i arbejdsgruppen. Bed deltagerne om at forlade lokalet i tavshed for at holde en lille pause, når de er færdig med at læse casestudiet og besvare spørgsmål 1.

Det skal læsetiden bruges til

Deltagernes kendskab til EU-retten og deres beherskelse af engelsk vil variere. Det vil betyde, at nogle deltagere vil have brug for mere tid til at sætte sig grundigt ind i sagens faktiske omstændigheder og retsgrundlaget end andre. Det anbefales, at der afsættes tilstrækkelig tid til, at deltagerne kan læse sagen igennem. Fordelen ved at gennemlæse sagen på dette tidspunkt og ikke under arbejdsgruppemøderne er, at de deltagere, der har brug for mere tid, ikke føler sig under pres fra den mindre arbejdsgruppe, og at de deltagere, der bliver hurtigt færdige kan forlade lokalet i stilhed for at holde en lille pause.

Sådan er fremgangsmåden individuelt og særskilt for spørgsmål 1

For det første spørgsmål er den forventede læringseffekt bedst, når det besvares isoleret. Desuden er det bedre at omdele de øvrige spørgsmål efter besvarelsen af det første spørgsmål for at undgå, at de øvrige spørgsmål giver deltageren det indtryk, at chartret finder anvendelse.

Hvis der anvendes et interaktivt onlinepræsentationsværktøj, anbefales det at afkorte spørgsmålet/svarene. Nedenfor beskrives rækkefølgen og arbejdsmetoderne mere detaljeret.

Workshop for casestudie (30-45 minutters varighed)

Der er ikke noget ideelt antal deltagere pr. gruppe, men hvis antallet af deltagere i gruppen stiger til over 5 eller 6, bliver deres mulighed for at interagere mere og mere begrænset. Grupper på 4 eller derunder kan også være en ulempe, f.eks. kan dominerende personligheder let tage styringen i små grupper. Hvis det er muligt, bør der oprettes grupper på mellem 5 og 12 personer.

Arbejdsgruppemøde med op til 12 deltagere (30-45 minutters varighed)

Ideelt set vil der skulle være en koordinator/formidler for gruppen. Denne rolle kan varetages af underviseren henset til det lille antal involverede personer. Der bør udpeges en referent for grupperne i begyndelsen af arbejdsgruppens møde.

Fase I (± 15-20 minutters varighed) – vurdering af anvendelsen af chartret – individuel øvelse

Omdel det skriftlige workshop-materiale til deltagerne og giv dem tid til at læse det første spørgsmål om anvendelsen igennem og til at gennemtænke det hver for sig.

Fase II (± 15-25 minutters varighed) – yderligere analyse af sagen i grupper

Omdel de øvrige spørgsmål og instruer deltagerne i at drøfte det skriftlige materiale og kursusmaterialet.

Efter hvert spørgsmål opsummerer referenten gruppens resultater med henblik på at afrapportere dem på mødet i plenum.

Anvendelse i større grupper

For grupper på over 12 deltagere er det muligt (delvis) at bruge casestudierne i en interaktiv præsentation med et onlineafstemningsværktøj.

Spørgsmål 1 (om artikel 51, stk. 1, i chartret) om alle sager kan anvendes i en gruppe på mere end 12 deltagere (f.eks. under en præsentation af artikel 51). Sager, der er egnede til dette formål, er sag 1, sag 2 og sag 3.

Det er muligt at anvende sag 1 udelukkende i en større gruppe, da sagen ikke er for lang, og spørgsmål 1 og 3 har multiple choice-spørgsmål. Spørgsmål 2 kan fjernes eller ændres til et interaktivt spørgsmål i onlinepræsentationsværktøjet.

Møde i plenum mhp. debat og feedback (30- 45 minutters varighed)

Varigheden af dette møde afhænger af antallet af arbejdsgrupper.

Spørgsmål 1 om artikel 51, stk. 1: Vis afstemningsresultaterne ved hjælp af et interaktivt onlinepræsentationsværktøj via deltagernes mobiltelefoner eller, hvis dette værktøj ikke er tilgængeligt, ved at række det relevante antal fingre i vejret eller sige tallene højt. Dette følges op og ledsages af en debat i plenum (deltagerne bør opfordres til at gøre rede for deres svar, inden de giver det rigtige svar). Til sidst kommer underviseren med sin feedback og giver deltagerne yderligere forklaringer.

De øvrige spørgsmål: En referent fra hver gruppe rapporterer om gruppens resultater og konklusioner (4-5 minutters varighed for hver referent). Det følges op og ledsages af en debat i plenum. Til sidst kommer underviseren med sin feedback og giver deltagerne yderligere forklaringer (i denne fase anbefales det at gøre brug af et digitalt præsentationsværktøj).

Læringsevaluering

Evaluering er en integreret del af enhver kursusaktivitet. Ved afslutningen af workshoppen anbefales det derfor at følge en evalueringsproces om overførsel af læring (f.eks. på de fire niveauer i Kirkpatrick-modellen⁵) for at vurdere workshopkens effektivitet og overveje eventuelle forbedringer af programmet. Deltagerne bør som minimum have udleveret et første

⁵ Kirkpatrick (2016), "Fours Levels of Training Evaluation", Alexandria (US), American Society for Training & Development. De fire niveauer er: reaktion, læring, adfærd, resultater.

evalueringsskema på første niveau (reaktion) ved afslutningen af uddannelsesworkshoppen. I evalueringen på første niveau spørges deltagerne ind til deres umiddelbare feedback om kursets relevans, anvendelighed og interaktivitet. Evalueringen af de resterende tre niveauer (læring, adfærd, resultater) kan foretages online nogle uger eller måneder senere, da deltagerne har brug for tid til at udmønte deres læring på deres arbejdsplads. Bilaget indeholder to eksempler på evalueringsskemaer, et til personlige workshops og et andet til onlineworkshopper.

Andet materiale og ressourcer fra FRA vedrørende chartret

FRA bidrager med en lang række aktiviteter, materialer og e-læringskurser til gennemførelsen af [EU's strategi til styrkelse af anvendelsen af chartret om grundlæggende rettigheder](#). Kapacitetsopbygnings- og oplysningsaktiviteter for relevante nationale institutioner og netværk (f.eks. i samarbejde med Det Europæiske Netværk for Uddannelse af Dommere og Anklagere, Equinet eller det europæiske netværk af nationale menneskerettighedsinstitutioner) omfatter uddannelsesworkshopper, e-læringskurser, webinarer og konferencer, f.eks. [2019 Charter conference](#) eller [2020 Charter debate](#), som begge blev arrangeret i samarbejde med Europa-Kommissionen (taler og videoer er tilgængelige online).

Følgende materialer og e-læringskurser kan være særligt nyttige for enhver uddannelsesaktivitet om chartret.

E-vejledningen i chartret er et interaktivt kursus, der har til formål at give dommere en trin-for-trin vejledning i spørgsmål om, hvorvidt chartret finder anvendelse i en given sag. De indeholder også konkrete eksempler på sager. De findes på: <https://e-learning.fra.europa.eu/local/customlogin/>.

[Charterpedia](#) er en onlinedatabase for Den Europæiske Unions Domstol (EU-Domstolen og EMD) og national retspraksis, der gør brug af chartret. Ud over retspraksis indeholder værktøjet også bestemmelser om hver enkelt artikel i den relevante nationale forfatningsret, EU-retten og folkeretten, der kan være relevante for fortolkningen af den pågældende artikel i chartret. Charterpedia indsamler desuden henvisninger til anvendelsen af chartret i parlamentsdebatter og akademiske referencer til chartret, også på mindre udbredte sprog. Databasen vedligeholdes løbende, og der vil blive tilføjet nye typer data og oplysninger.

[FRA's håndbog](#) giver nationale lovgivere og politiske beslutningstagere, retsvæsenets aktører og embedsmænd praktisk vejledning, når de skal undersøge, om chartret finder anvendelse på et bestemt lovforslag eller udkast til politik. Håndbogen indeholder også en praktisk tjekliste over anvendelsen af chartret og en

kontrol af overholdelsen af chartret, som gør det muligt for retsvæsenets aktører at kontrollere, om et indgreb i chartret kan begrundes.

FRA's **årsrapport om grundlæggende rettigheder** indeholder altid et **kapitel om national anvendelse af chartret**. Jf. f.eks. 2020-udgaven med titlen "[Unlocking the Charter's full potential](#)", som findes på engelsk, fransk, tysk, polsk, portugisisk og slovensk.

27 Syvogtyve [landespecifikke faktablade om chartret](#) findes på engelsk og alle nationale sprog. De indeholder oplysninger om chartret, dets rolle, og hvordan det anvendes i de 27 EU-medlemsstater. De er tilgængelige på FRA's websted og kan også rekvireres hos EU's Publikationskontor.

Oplysningsværktøjer, f.eks. en fem minutters video med titlen "[Apply the Charter, deliver our rights](#)" kan være nyttige. Denne video blev produceret i 2019 og giver oplysninger om alle seks temaer i chartret. Der produceres videoklip fra FRA til undervisningsbrug i workshops og uddannelsesseminarer. Der findes en infografik på: <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/infographics/charters-untapped-potential-nationally>.

Papirudgaver af alle produkter fra FRA om chartret kan rekvireres gratis via EU's Publikationskontors publikationskatalog (<https://op.europa.eu/en/web/general-publications/publications>).

Yderligere oplysninger fås ved henvendelse til os: charter@fra.europa.eu.

Yderligere læsning: gennemgang af de enkelte artikler i chartret

Barriga, S. (2003), Die Entstehung der Charter der Grundrechte der Europäischen Union (tilblivelsen af Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder), Nomos

Bifulco, R., Cartabia, M. and Celotto, A. (2001), L'Europa dei diritti: Commento alla Carta dei diritti fondamentali dell'Unione Europea, il Mulino, Bologna

Holoubek, M. and Lienbacher, G. (red.) (2019), Commentary on the Charter of Fundamental Rights of the European Union (GRC-Kommentar), 2. udgave, Manz, Wien

Kellerbauer, M., Klamert, M. and Tomkin J. (red.) (2019), Commentary on the EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights, Oxford University Press, Oxford

Mangas Martin, A. (2008), Carta de los derechos fundamentales de la Unión Europea: Comentario, artículo por artículo, Fundacion BBVA, Bilbao

Mastroianni, R., Allegrezza, S., Razzolini, O., Pollicino, O. and Pappalardo, F. (red.) (2017), Carta dei diritti fondamentali dell'Unione Europea, Giuffrè, Milano

Meyer, J. and Hölscheidt, S. (red.) (2019), Charta der Grundrechte der Europäischen Union: Kommentar, (gennemgang af Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder) 5. udgave

Peers, S., Hervey, T., Kenner, J. and Ward, A. (2021), The EU Charter of Fundamental Rights: A commentary, 2. udgave, CH Beck Hart Nomos, Oxford

Picod, F., Rizcallah, C. and Van Drooghenbroeck, S. (2020), Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne: Commentaire article par article (Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder: gennemgang af de enkelte artikler), Bruylant, Bruxelles

Sachpekidou E., Tagaras Ch., Kanellopoulou-Malouchou N., Karagiannis V., Lentzis D., Marouda M.-N., Sarmas D., Takis A., Tsolka O., (2020), Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (gennemgang af de enkelte artikler i EU's charter om grundlæggende rettigheder), Nomiki Bibliothiki

Onlineresourcer:

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder: [travaux préparatoires](#) og udvalgte dokumenter (2020). Samling redigeret af Niall Coghlan og Marc Steiert

EU-netværk af uafhængige eksperter i grundlæggende rettigheder (2006), [Kommentarer](#) til Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder

Toggenburg G. N. (2019-2021), [All EU-r rights](#), en online-serie offentliggjort i EURAC Research Blog Eureka (findes også på italiensk ved [Lo Spiegone](#))

CASESTUDIE 1 – BEREGNING AF OPSIGELSESPERIODE BESKÆFTIGELSE

Skriftligt materiale til deltagerne

De faktiske omstændigheder

Der er ved en national arbejdsret rejst en tvist mellem en arbejdstager, Ross, og en privat arbejdsgiver, Kingside, vedrørende opsigelsesvarslet. Denne periode var blevet beregnet på grundlag af lønmodtagerens anciennitet. I overensstemmelse med national ret blev der ikke taget hensyn til beskæftigelsesperioder forud for lønmodtagerens fyldte 25. år. Ross var fra sit fyldte 18. år ansat af Kingside i alt 10 år. Kingside beregnede opsigelsesperioden, som om hun havde været ansat i tre år. Ross anfægtede opsigelsen ved den nationale arbejdsret, idet hun gjorde gældende, at hendes opsigelsesvarsel skulle have været fire måneder i stedet for tre måneder, hvilket svarer til 10 års anciennitet. Ifølge Ross udgør den omhandlede nationale lovgivning, for så vidt som den bestemmer, at beskæftigelsesperioder, der er tilbagelagt inden det fyldte 25. år, ikke tages i betragtning ved beregningen af opsigelsesvarslet, en forskelsbehandling på grund af alder, der er i strid med EU-retten, og skal ikke anvendes.

Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret)

Artikel 21 – Ikke-forskelsbehandling

1. Enhver forskelsbehandling på grund af [...] alder [...] er forbudt.

Ligebehandlingsdirektiv 2000/78/EF⁶

Ifølge Den Europæiske Unions Domstol (EU-Domstolen) er direktiv 2000/78/EF udtryk for princippet om ikke-forskelsbehandling på grund af alder. Den foreliggende sag opstod efter udløbet af gennemførelsesfristen for dette direktiv.

I artikel 1 hedder det:

"Formålet med dette direktiv er, med henblik på at gennemføre princippet om ligebehandling i medlemsstaterne, at fastlægge en generel ramme for bekæmpelsen af forskelsbehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv på grund af religion eller tro, handicap, alder eller seksuel orientering."

Artikel 2, stk. 1 og 2, har følgende ordlyd:

"1. I dette direktiv betyder princippet om ligebehandling, at ingen må udsættes for nogen form for direkte eller indirekte forskelsbehandling af nogen af de i artikel 1 anførte grunde.

"2. I henhold til stk. 1:

"a) foreligger der direkte forskelsbehandling, hvis en person af en eller flere af de i artikel 1 anførte grunde behandles ringere, end en anden i en tilsvarende situation bliver, er blevet eller ville blive behandlet"

I henhold til artikel 3, stk.1,

"[...] finder dette direktiv anvendelse både i den offentlige og den private sektor, herunder offentlige organer, på alle personer for så vidt angår: [...]"

⁶Rådets direktiv 2000/78/EF af 27. november 2000 om generelle rammebestemmelser om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv, EFT L 303 af 2.12.2000, s. 16.

"c) ansættelses- og arbejdsvilkår, herunder afskedigelse og løn".

Artikel 6, stk. 1, er affattet som følger:

"Uanset artikel 2, stk. 2, kan medlemsstaterne bestemme, at ulige behandling på grund af alder ikke udgør forskelsbehandling, hvis den er objektivt og rimeligt begrundet i et legitimt formål inden for rammerne af den nationale ret, bl.a. legitime beskæftigelses-, arbejdsmarkeds- og erhvervsuddannelsespolitiske mål, og hvis midlerne til at opfylde det pågældende formål er hensigtsmæssige og nødvendige.

"Der kan bl.a. være tale om følgende former for ulige behandling:

"a) tilvejebringelse af særlige vilkår for adgang til beskæftigelse og erhvervsuddannelse, beskæftigelse og erhverv, herunder betingelser vedrørende afskedigelse og aflønning, for unge, ældre arbejdstagere og personer med forsørgerpligt med henblik på at fremme deres erhvervs-mæssige integration eller at beskytte dem

"b) fastsættelse af minimumsbetingelser vedrørende alder, erhvervs-erfaring eller anciennitet for adgang til beskæftigelse eller til visse fordele i forbindelse med beskæftigelse

"c) fastsættelse af en maksimal aldersgrænse for ansættelse, som er baseret på uddannelsesmæssige krav til den pågældende stilling eller nødvendigheden af at have tilbagelagt en rimelig periode i beskæftigelse før pensionering."

Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?

§ 622 i den tyske civile lovbog om opsigelsesvarsel bestemmer:

"1) En arbejders eller funktionærs (arbejdstagers) ansættelsesforhold kan opsiges med et varsel på fire uger til den 15. eller til udløbet af en kalendermåned.

"2) Ved ansættelsesforhold i en virksomhed er afskedigelsesfristerne for arbejdsgiverende følgende:

"1. efter to års ansættelse: en måned med virkning fra udløbet af en kalendermåned,

"2. efter fem års ansættelse: to måneder med virkning fra udløbet af en kalendermåned,

"3. efter otte års ansættelse: tre måneder med virkning fra udløbet af en kalendermåned,

"4. efter ti års ansættelse: fire måneder med virkning fra udløbet af en kalendermåned,

"5. efter 12 års ansættelse: fem måneder med virkning fra udløbet af en kalendermåned,

"6. efter 15 års ansættelse: seks måneder med virkning fra udløbet af en kalendermåned,

"7. efter 20 års ansættelse: syv måneder med virkning fra udløbet af en kalendermåned.

"Ved beregningen af beskæftigelsesforholdets varighed medregnes ikke perioder, der er tilbagelagt, inden arbejdstageren er fyldt 25 år."

Denne bestemmelse stammer fra en lov fra 1926. I bemærkningerne til denne bestemmelse præciseres det, at § 622, stk. 2, andet punktum, i den tyske civile lovbog afspejler lovgivers vurdering af, at det generelt falder unge arbejdstagere lettere, og at de reagerer hurtigere, på tabet af deres arbejde, og at de kan forventes at udvise større fleksibilitet. Endelig gør en kortere opsigelsesfrist det lettere for unge arbejdstagere at blive ansat, idet den personale-mæssige fleksibilitet øges. Tærsklen på 25 år var resultatet af et kompromis mellem (i) den daværende regering, som ønskede en ensartet forlængelse på tre måneder af opsigelsesvarslet for arbejdstagere over 40 år, (ii) fortalene for en gradvis forlængelse af denne frist for alle arbejdstagere og (iii) fortalene for en gradvis forlængelse af opsigelsesvarslet uden hensyntagen til ansættelsesperioden, idet formålet med reglen var at give arbejdsgiverne en delvis fritagelse for lange opsigelsesfrister for arbejdstagere under 25 år.

Baggrundsoplysninger for undervisere

Indledende bemærkninger

Denne sag er baseret på EU-Domstolen, C- 555/07, *Kücükdeveci*, 19. januar 2010, ECLI:EU:C:2010:21.

Begrundelsen for undersøgelsen i *Kücükdeveci* er princippet om forbud mod forskelsbehandling på grund af alder som et almindeligt EU-retligt princip. Casestudiet anvender chartrets artikel 21, som det samme ræsonnement gælder for.

Kücükdeveci er en skelsættende sag om doktrinen om horisontal direkte virkning.

Spørgsmål og svar

I dette afsnit gøres der rede for svarene på de spørgsmål, som deltagerne får stillet i det udleverede skriftlige materiale.

Spørgsmål 1. Finder chartret anvendelse på § 622 i den tyske civile lovbog?

- Nej, denne bestemmelse stammer fra 1925 og er ikke en foranstaltning til gennemførelse af direktiv 2000/78/EF
- Ja, da denne bestemmelse falder ind under anvendelsesområdet for direktiv 2000/78/EF.**
- Nej, opsigelsesvarsler er ikke harmoniseret med EU-retten og hører under EU-medlemsstaternes kompetence.
- Nej, chartret finder ikke anvendelse på situationer, der i alle henseender er begrænset til en enkelt medlemsstat.
- Ja, chartret har status af primær EU-ret og finder anvendelse i alle situationer.

Indledende bemærkninger

Det er vigtigt at indlede analysen af en sag vedrørende chartret ved at kontrollere, om chartret finder anvendelse, på grundlag af artikel 51, stk. 1, i chartret. Feedback som svar på dette spørgsmål kunne fokusere på årsagerne til konsekvent at gennemføre dette vigtige indledende skridt (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog). Desuden kan der henvises til denne håndbogs kapitel 7, hvori der er opstillet en tjekliste for anvendelsen af chartrets artikel 51, stk. 1.

Det er særlig vigtigt at huske på, at EU's grundlæggende rettigheder kun finder anvendelse på medlemsstaterne i situationer, der falder ind under EU-rettens anvendelsesområde. Dette er en væsentlig forskel i forhold til EMK, som i princippet finder anvendelse i alle tilfælde. Ved anvendelse af chartret er det nødvendigt at kontrollere på grundlag af chartrets artikel 51, stk. 1: Er der tale om en rent national situation, hvor

chartret ikke spiller nogen rolle, eller er den omfattet af EU-rettens anvendelsesområde, hvor chartret finder anvendelse? Systemet i chartrets artikel 51, stk. 1, kan koges ned til følgende: Anvendelsen af EU's grundlæggende rettigheder (herunder chartret) hænger tæt sammen med anvendelsen af andre bestemmelser i EU-retten. Det er også vigtigt at huske på, at anvendelsen af chartret altid er koblet sammen med anvendelsen af andre EU-retlige bestemmelser (sammenlign den forkerte **mulighed e**).

Korrekt svar

Mulighed b er det korrekte svar (jf. *Kücükdeveci*, præmis 25-27).

§ 622 i den tyske civile lovbog kan betragtes som en foranstaltning til gennemførelse af EU-retten som omhandlet i artikel 51, stk. 1, i chartret (jf. situation B.1 i kapitel 7 i FRA's håndbog).

Forklaring

I henhold til artikel 51, stk. 1, i chartret, finder chartret anvendelse på alle nationale foranstaltninger til gennemførelse af EU-retten. Ifølge EU-Domstolens retspraksis har "gennemførelse af EU-retten" en bred betydning, der dækker alle typer af medlemsstaternes udøvelse og anvendelse af EU-retten. Det betyder det samme som at handle "inden for rammerne af EU-retten" og dækker alle situationer, som er omfattet af EU-retten.

Nationale foranstaltninger, der falder inden for rammerne af det materielle, personelle og tidsmæssige anvendelsesområde for EU-retsakter, udgør gennemførelse i henhold til artikel 51, også når det ikke var hensigten med dem at gennemføre denne lovgivning (jf. situation B.1 i kapitel 7 i FRA's håndbog). Derfor er mulighed a og c ikke korrekte. Det skal bemærkes, at den pågældende lovgivning reelt set bør falde ind under den specifikke EU-retsakts anvendelsesområde, uanset om det handler om dens personelle anvendelsesområde (hvem er omfattet), dens materielle anvendelsesområde (hvilke situationer er omfattet) eller dens tidsmæssige anvendelsesområde. Alene det, at genstanden for en national lovgivning interagerer med en EU-retsakt, er ikke tilstrækkeligt til at bringe den nationale lovgivning inden for rammerne af EU-retten.

Den foreliggende sag opstod efter udløbet af fristen for den pågældende medlemsstats indarbejdning af direktiv 2000/78/EF, som sluttede den 2. december 2006. På dette tidspunkt havde dette direktiv den virkning, at den omhandlede nationale lovgivning, som vedrører et område, der er reguleret af dette direktiv – i det foreliggende tilfælde opsigelsesvilkårene – blev omfattet af EU-rettens anvendelsesområde.

Mulighed d er ikke korrekt. Ifølge EU-Domstolens faste retspraksis finder bestemmelserne i traktaten om Den Europæiske Unions funktionsmåde om fri bevæ-

gelighed ikke anvendelse på situationer, hvor samtlige elementer er begrænset til en enkelt medlemsstat. Dette gælder dog ikke for chartret. Faktisk kan chartret finde anvendelse i situationer uden grænseoverskridende elementer, f.eks. når det vedrører EU-lovgivning, der harmoniserer et specifikt rets område på tværs af medlemsstaterne. Følgelig finder de regler, der er indeholdt i den omhandlede EU-lovgivning, anvendelse, uafhængigt af den rent interne karakter af den i hovedsagen omhandlede situation.⁷

Spørgsmål 2. Hvordan vurderer du § 622 i den tyske civile lovbog i lyset af EU's princip om ikke-forskelsbehandling på grund af alder (artikel 21, stk. 1, i chartret)?

Indledende bemærkning

Et vigtigt element i behandlingen af sager om ikke-forskelsbehandling er at skelne mellem to trin: (i) undersøgelsen af, om der foreligger en forskelsbehandling af den omtvistede grund, og (ii) vurderingen af en mulig begrundelse.

Korrekt svar

EU-Domstolen fastslog, at "princippet om forbud mod forskelsbehandling på grund af alder, som konkretiseret ved Rådets direktiv 2000/78/EF af 27. november 2000 om generelle rammebestemmelser om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv, skal fortolkes således, at den er til hinder for nationale bestemmelser som den i hovedsagen omhandlede".

Forklaring

a. Er der tale om forskelsbehandling på grund af alder?

Ja (*Kücükdeveci*, præmis 28-31)

I henhold til artikel 2, stk. 1, i direktiv 2000/78/EF foreligger der direkte forskelsbehandling, hvis en person af en eller flere af de i artikel 1 anførte grunde behandles ringere, end en anden i en tilsvarende situation bliver.

§ 622 i den tyske civile lovbog giver arbejdstagere, der er indtrådt i arbejdsgiverens tjeneste inden det fyldte 25. år, en mindre gunstig behandling. Denne nationale bestemmelse indfører således en forskelsbehandling af personer med samme anciennitet afhængigt af den alder, hvor de blev ansat i virksomheden. For så vidt angår to arbejdstagere, der hver har 20 års anciennitet, har den, der tiltrådte virksomheden i en alder af 18 år, ret til et opsigelsesvarsel på fem måneder, mens fristen er syv måneder for den, der tiltrådte virksomheden, da han var fyldt 25 år.

Desuden stiller den omhandlede nationale lovgivning generelt yngre arbejdstagere ringere end ældre arbejdstagere, idet førstnævnte på trods af flere års anciennitet i virksomheden kan udelukkes fra den gradvise forlængelse af opsigelsesvarslet i tilfælde af afskedigelse på grundlag af ansættelsesforholdets varighed, som ældre arbejdstagere med tilsvarende anciennitet derimod nyder godt af.

b. Kan forskelsbehandlingen retfærdiggøres?

Nej (*Kücükdeveci*, præmis 32-42)

Rammerne for undersøgelsen

I artikel 6, stk. 1, første afsnit, i direktiv 2000/78/EF hedder det, at ulige behandling på grund af alder ikke udgør forskelsbehandling, hvis den er objektivt og rimeligt begrundet i et "*legitimt mål*" inden for rammerne af den nationale ret, bl.a. legitime beskæftigelses-, arbejdsmarkeds- og erhvervsuddannelsespolitiske mål, og hvis midlerne til at opfylde det pågældende formål er "*hensigtsmæssige og nødvendige*".

Legitimt mål: ja (jf. *Kücükdeveci*, præmis 36)

De mål, der er nævnt i de forklarende bemærkninger til den pågældende retsakt, henhører under beskæftigelses- og arbejdsmarkedspolitikken som omhandlet i artikel 6, stk. 1, i direktiv 2000/78/EF.

Hensigtsmæssigt og nødvendigt: nej (jf. *Kücükdeveci*, præmis 37-42)

Hvad angår målet om at give arbejdsgiverne større fleksibilitet i personaleforvaltningen ved at lette den byrde, der påhviler dem i forbindelse med afskedigelse af unge arbejdstagere, som med rimelighed kan forventes at have en højere grad af personlig eller erhvervsmæssig mobilitet, er lovgivningen ikke hensigtsmæssig i forhold til at nå dette mål, eftersom den finder anvendelse på alle arbejdstagere, der har tiltrådt virksomheden før det fyldte 25. år, uanset deres alder på opsigelsestidspunktet.

Hvad angår målet om at styrke beskyttelsen af arbejdstagerne i forhold til deres anciennitet i virksomheden, udsættes forlængelsen af opsigelsesvarslet i forhold til arbejdstagerens anciennitet for alle arbejdstagere, der har tiltrådt virksomheden før det fyldte 25. år, selv om den pågældende har en lang anciennitet i virksomheden på opsigelsestidspunktet. Disse bestemmelser kan således ikke anses for at være egnede til opfylde det angivne formål.

Den nationale lovgivning påvirker unge arbejdstagere forskelligt, for så vidt som den berører unge, der går tidligt ind i det erhvervsaktive liv efter en kort eller ingen erhvervsuddannelse, men ikke dem, der begynder at arbejde senere efter en lang uddannelse.

⁷ EU-Domstolen, C-483/16, *Sziber*, 31. maj 2018, ECLI:EU:C:2018:367, præmis 56-59.

Spørgsmål 3: Såfremt § 622 i den tyske civile lovbog er i strid med artikel 21, stk. 1, i chartret (princippet om forbud mod forskelsbehandling på grund af alder), er den nationale domstol da i henhold til EU-retten forpligtet til i en tvist mellem privatpersoner at undlade at anvende den relevante nationale bestemmelse?

- a. Ja, fordi direktiv 2000/78/EF også finder anvendelse på den private sektor (artikel 3).
- b. Nej, fordi den private arbejdsgiver kan påberåbe sig en bestemmelse i national ret i medfør af EU's principper om retssikkerhed og beskyttelse af den berettigede forventning.
- c. Nej, et direktiv kan ikke i sig selv skabe forpligtelser for private og kan derfor ikke som sådan påberåbes over for en borger.
- d. **Ja, fordi den nationale ret er forpligtet til at sikre den retsbeskyttelse, som borgerne har i henhold til artikel 21 i chartret.**
- e. Nej, arbejdstageren kan få erstatning fra staten for ukorrekt indarbejdning af direktiv 2000/78/EF.
- f. Ja, fordi forbuddet mod forskelsbehandling på grund af alder i henhold til direktiv 2000/78/EF i sig selv er tilstrækkeligt til at give borgerne en ret, som de kan påberåbe sig som sådan.
- g. Ja, chartret finder anvendelse, da EU-retten altid går forud for national ret.
- h. Nej, da det er muligt at fortolke den relevante nationale bestemmelse på en måde, der er i overensstemmelse med direktiv 2000/78/EF.

Korrekt svar

Mulighed d er det korrekte svar (jf. *Kücükdeveci*, præmis 50–56).

Den nationale ret er forpligtet til at undlade at anvende den nationale bestemmelse, der er i strid med princippet om forbud mod forskelsbehandling. I det foreliggende tilfælde ville der være tale om en ophævelse af følgende klausul: "Ved beregningen af beskæftigelsesforholdets varighed medregnes ikke perioder, der er tilbagelagt, inden arbejdstageren er fyldt 25 år." Denne tilsidesættelse af national ret er en konsekvens af den direkte virkning af artikel 21 i chartret. Reglen om, at direktiver ikke har horisontal direkte virkning, er fortsat gældende (jf. *mulighed a, c, f og g*):

"46. I denne henseende har Domstolen med hensyn til en tvist mellem private stedse fastslået, at et direktiv ikke i sig selv kan skabe forpligtelser for private, og at en direktivbestemmelse derfor ikke som sådan kan påberåbes over for sådanne personer (jf. bl.a. sag 152/84, *Marshall* [1986], Sml. s. 723, præmis 48; sag C-91/92, *Faccini Dori* [1994], Sml. I, s. 3325, præmis 20, samt dommen i sagen *Pfeiffer m.fl.*, præmis 108)."

Det er imidlertid chartrets bestemmelse (eller det almindelige EU-retlige princip), der finder direkte anvendelse i en tvist mellem private. EU-Domstolen fastslog følgende:

"det påhviler en national ret, der skal afgøre en tvist mellem private, at sikre sig, at **princippet om forbud mod forskelsbehandling på grund af alder, som konkretiseret ved direktiv 2000/78, overholdes, idet den om fornødent skal undlade at anvende enhver modstridende national bestemmelse [...]**".

Forklaring

*Mangold*⁸ og *Kücükdeveci* udgør udgangspunktet for udviklingen af doktrinen om horisontal direkte virkning. Begge sager vedrørte virkningen af forbuddet mod forskelsbehandling på grund af alder som et *generelt princip i EU-retten*. Kilden til forskelsbehandlingen var en bestemmelse i den nationale lovgivning. Virkningen af den direkte horisontale virkning var, at den nationale domstol måtte undlade at anvende den diskriminerende bestemmelse i national ret. Virkningen af *Mangold* og *Kücükdeveci* er, at private arbejdsgivere ikke kan påberåbe sig en national bestemmelse, der viser sig at være i strid med princippet om forbud mod forskelsbehandling.

Mulighed b er ikke korrekt. I *D.I.*,⁹ spurgte den danske domstol ind til den rolle, som *retssikkerhedsprincippet og princippet om beskyttelse af den berettigede forventning* spiller. Ifølge EU-Domstolen kan disse principper ikke begrunde en fravigelse af rettens forpligtelse til at undlade at anvende nationale bestemmelser. Den nationale domstol kan ikke prioritere beskyttelsen af den berettigede forventning hos den private arbejdsgiver, der har overholdt national ret.

I *Egenberger*¹⁰ fik en bestemmelse i chartret for første gang horisontal direkte virkning, nemlig forbuddet mod forskelsbehandling på grund af religion eller tro i henhold til artikel 21, stk. 1, i chartret. Det fremgår ligeledes af denne dom, at de grundlæggende rettigheder kan have bindende virkning for borgerne, selv når en sådan forskelsbehandling udspringer af kontrakter indgået mellem private. Dette går videre end *Mangold* og *Kücükdeveci*, som vedrørte forskelsbehandling i lovgivningen.

I *Bauer*¹¹ tillægger retten for første gang en anden grundlæggende rettighed end forbuddet mod forskelsbehandling horisontal direkte virkning, nemlig retten til årlig betalt ferie (artikel 31, stk. 2, i chartret). Denne dom udgør også en klar og struktureret vurderingsramme for doktrinen.

⁸ EU-Domstolen, C-144/04, *Mangold*, 22. november 2005.

⁹ EU-Domstolen, C-441/14, *D.I.*, 19. april 2016.

¹⁰ EU-Domstolen, *Egenberger*, C-414/16, 17. april 2018.

¹¹ EU-Domstolen, C-569/16 og C-570/16, *Bauer*, 6. november 2018.

Endelig er *Cresco*¹² den første dom, der udtrykkeligt pålægger den nationale ret i en tvist mellem private at tillægge borgerne subjektive rettigheder på grundlag af grundlæggende rettigheder. Konsekvensen af horisontal direkte virkning i den foreliggende sag går ud over, at der ses bort fra en national retsforordning. Arbejdsgiveren står over for en forpligtelse, der følger af selve EU's grundlæggende rettighed (i stedet for (resten af) den gældende nationale lovgivning). Denne sag vedrørte forbud mod forskelsbehandling på grund af religion og tro (artikel 21, stk. 1, i chartret). Dommen viser, hvordan en privat arbejdsgiver kan være *direkte bundet* af en bestemmelse i chartret.

Mulighed e er ikke korrekt. På grundlag af EU-Domstolens relevante retspraksis kan det konkluderes, at chartret kan have horisontal direkte virkning. Den kan være bindende for borgere og kan skabe forpligtelser for dem. Hertil kommer, at arbejdstageren i princippet har en *ret til erstatning fra staten* for den ukorrekte indarbejdning af direktiv 2000/78/EF. EU-Domstolen var imidlertid – uden udtrykkeligt at behandle dette spørgsmål – ikke tilfreds med et svar, der primært går ud på, at der kan rejses erstatningssøgsmål mod staten for ufuldstændig gennemførelse af direktivet. Generaladvokaten (*Kücükdeveci*, præmis 69) fremhæver den største ulempe ved et sådant svar. Det ville få Kücükdeveci til at tabe sin sag med økonomiske konsekvenser, selv om det er godtgjort, at der foreligger forskelsbehandling på grund af alder i strid med direktiv 2000/78/EF. Desuden ville det kræve, at hun indledte en ny retssag.

Mulighed f er ikke korrekt. Hvis det var muligt at fortolke den relevante nationale bestemmelse på en måde, der er i overensstemmelse med direktiv 2000/78/EF, ville det ikke være nødvendigt at undlade at anvende den relevante nationale bestemmelse. I den foreliggende sag er det imidlertid ifølge den forelæggende ret ikke muligt at fortolke den relevante nationale bestemmelse på en måde, der er i overensstemmelse med direktiv 2000/78/EF.

Yderligere læsning

Kapitel 1 "Anvendelsesområde" og "Hvad er rationalet i chartrets artikel 51?" og kapitel 3, 4 og 7 i FRA's håndbog.

Kapitel 3.3.3 i FRA's *Håndbog om europæisk lovgivning om ikke-forskelsbehandling – 2018-udgave*.

de Mol, M. (2010), "*Kücükdeveci*: Mangold revisited – Horizontal direct effect of a general principle of EU law: EU-Domstolen (Store Afdeling), dom af 19. januar 2010, sag C-555/07, Seda Kücükdeveci mod Suedex GmbH", *European Constitutional Law Review*, Vol. 6, s. 293-308.

Frantziou, E. (2019), "(Most of) the Charter of Fundamental Rights is horizontally applicable: Domstolens dom af 6. november 2018, forenede sager C-569/16 og C-570/16, Bauer et al", *European Constitutional Law Review*, Vol. 19, s. 306-323.

¹²EU-Domstolen, C-193/17, *Cresco*, 22. januar 2019.

CASESTUDIE 2 – OPHØR AF ANSÆTTELSESFORHOLD OG RET TIL ÅRLIG BETALT FERIE BESKÆFTIGELSE

Skriftligt materiale til deltagerne

De faktiske omstændigheder

Fru Brown er enearving efter sin mand, som siden 2003 havde været ansat hos hr. Jones, og som var afgået ved døden den 4. januar 2013 og ikke siden juli 2012 havde været i stand til at arbejde på grund af sygdom. Hr. Jones afslog fru Browns ansøgning om en godtgørelse på 3,800 EUR, hvilket svarede til de 32 årlige betalte feriedage, som hendes mand ikke havde afholdt på dødstidspunktet. Fru Brown anlagde sag ved den nationale arbejdsret med påstand om udbetaling af denne ydelse. Hun har gjort gældende, at artikel 31, stk. 2, i Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret) har den virkning, at arbejdsgiveren skal betale en godtgørelse til arbejdstagerens arvinger for ikke afholdt årlig betalt ferie. Hr. Jones har gjort gældende, at de relevante bestemmelser i national ret er til hinder for en sådan mulighed. Han har endvidere gjort gældende, at formålet med retten til årlig betalt ferie, som er at give arbejdstageren mulighed for at hvile og nyde en periode med afslapning og fritid, ikke længere kan opfyldes, når den pågældende er afgået ved døden.

Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?

Chartret

Artikel 31 – Retfærdige og rimelige arbejdsforhold –
"2. Enhver arbejdstager har ret til [...] årlig ferie med løn."

Retten til årlig betalt ferie udspringer af forskellige internationale instrumenter og skal betragtes som et

særligt vigtigt princip i EU's sociallovgivning. Princippet kommer også til udtryk i artikel 7 i direktiv 2003/88. Ifølge Den Europæiske Unions Domstols (EU-Domstols) retspraksis omfatter retten til årlig betalt ferie (i) retten til årlig betalt ferie, (ii) retten til fortsat betaling af normal løn for denne hvileperiode og (iii) retten til en finansiell godtgørelse for årlig ferie, der ikke er afholdt ved arbejdsforholdets ophør.

Arbejdstidsdirektivet 2003/88/EF¹³

Artikel 7 har følgende ordlyd:

"1. Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger for at sikre, at alle arbejdstagere får en årlig betalt ferie af mindst fire ugers varighed i overensstemmelse med de kriterier for opnåelse og tildeling heraf, som er fastsat i national lovgivning og/eller praksis.

"2. Den minimale årlige betalte ferieperiode kan ikke erstattes med en finansiell godtgørelse, medmindre arbejdsforholdet ophører."

Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?

§ 7, stk. 4, i Bundesurlaubsgesetz (den tyske forbundslov om ferie) foreskriver:

"Hvis ferie på grund af arbejdsforholdets ophør helt eller delvis ikke kan gives, skal der udbetales en godtgørelse."

¹³ Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/88/EF af 4. november 2003 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden, EUT 2003 L 299, s. 9.

Baggrundsoplysninger for undervisere

Indledende bemærkninger

Denne sag er baseret på EU-Domstolens dom af 6. november 2018, C-569/16 og C-570/16, *Bauer*, ECLI:EU:C:2018:871.

Spørgsmål og svar

Spørgsmål 1. Finder chartret anvendelse på den tyske forbundslov om ferier § 7, stk. 4, sammenholdt med afsnit 1922, stk. 1, i den tyske civile lovbog?

- a. **Ja, fordi det involverer gennemførelsen af direktiv 2003/88/EF.**
- b. Nej, fordi EU-medlemsstaterne i henhold til artikel 7 i direktiv 2003/88/EF kan anvende deres nationale love og sædvaner, når de tildeler årlig betalt ferie.
- c. Ja, chartret er et katalog over grundlæggende rettigheder, der i princippet altid finder anvendelse, som det er tilfældet med EMK.
- d. Nej, chartret finder ikke anvendelse på situationer, der i alle henseender er begrænset til en enkelt medlemsstat.

Indledende bemærkninger

Det er vigtigt at indlede analysen af en sag vedrørende chartret ved på grundlag af chartrets artikel 51, stk. 1, at undersøge, om chartret finder anvendelse. Feedback som svar på dette spørgsmål kunne fokusere på årsagerne til konsekvent at gennemføre dette vigtige indledende skridt (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog). Desuden kan der henvises til denne håndbogs kapitel 7, hvori der er opstillet en tjekliste for anvendelsen af chartrets artikel 51, stk. 1.

Det er vigtigt at huske på, at EU's grundlæggende rettigheder kun finder anvendelse på medlemsstaterne i situationer, der falder ind under EU-rettens anvendelsesområde. Dette er en væsentlig forskel i forhold til EMK, som i princippet finder anvendelse i alle tilfælde. Ved anvendelse af chartret er det nødvendigt at kontrollere på grundlag af artikel 51, stk. 1, i chartret: Er der tale om en rent national situation, hvor chartret ikke spiller nogen rolle, eller er den omfattet af EU-rettens anvendelsesområde, hvor chartret finder anvendelse? Artikel 51, stk. 1, i chartret kan i det væsentlige koges ned til følgende: Anvendelsen af Unionens grundlæggende rettigheder er tæt forbundet med anvendelsen af andre bestemmelser i EU-retten. Anvendelsen af chartret er altid knyttet til anvendelsen af andre EU-retlige bestemmelser.

Korrekt svar

Mulighed a er det korrekte svar (jf. *Bauer*, præmis 53).

§ 622 i den tyske civile lovbog kan betragtes som en foranstaltning til gennemførelse af EU-retten som omhandlet i artikel 51, stk. 1, i chartret.

Forklaring

I henhold til artikel 51, stk. 1, i chartret, finder chartret anvendelse på alle nationale foranstaltninger til gennemførelse af EU-retten. Ifølge EU-Domstolens retspraksis har "gennemførelse af EU-retten" en bred betydning, der dækker alle typer af medlemsstaternes udøvelse og anvendelse af EU-retten. Det betyder det samme som at handle "inden for rammerne af EU-retten" og dækker alle situationer, som er omfattet af EU-retten.

I denne sag er den omhandlede nationale lovgivning ifølge EU-Domstolen en gennemførelse af direktiv 2003/88/EF.

Mulighed b er ikke korrekt: Meget ofte giver EU-retten medlemsstaterne en vis skønsmargin. Det tydeligste tilfælde er direktiver, hvori det kræves, at staterne skal opnå et bestemt resultat, men midlerne til at opnå dette resultat ikke er foreskrevet. Andre EU-retsakter såsom forordninger giver imidlertid ofte medlemsstaterne et vist råderum i deres gennemførelse. Nationale foranstaltninger, der gør brug af EU-rettens skønsmargin, udgør "gennemførelse af EU-retten", og chartret skal efterleves.

Mulighed c er ikke korrekt (jf. indledende bemærkninger).

Mulighed d er ikke korrekt. Ifølge fast retspraksis finder bestemmelserne i traktaten om Den Europæiske Unions funktionsmåde om fri bevægelighed ikke anvendelse på situationer, der i alle henseender er begrænset til en enkelt medlemsstat. Dette gælder dog ikke for chartret. Chartret kan finde anvendelse i situationer uden grænseoverskridende elementer, f.eks. når det vedrører EU-lovgivning, der harmoniserer et specifikt retsområde på tværs af medlemsstaterne, som det er tilfældet her (direktiv 2000/78/EF). Bestemmelserne i den pågældende EU-lovgivning finder derfor anvendelse uanset den rent interne karakter af den i hovedsagen omhandlede situation.¹⁴

Spørgsmål 2. Hvis chartret finder anvendelse, hvordan vil du da vurdere overensstemmelsen af § 7, stk. 4, i den tyske forbundslov om ferie med artikel 31, stk. 2, i chartret, sammenholdt med afsnit 1922, stk. 1, i den tyske civile lovbog?

¹⁴ EU-Domstolen, C-483/16, *Sziber*, 31. maj 2018, ECLI:EU:C:2018:367, præmis 56-59.

Indledende bemærkninger

Kapitel 8 i FRA's håndbog giver en struktureret ramme for undersøgelsen af, om en national bestemmelse er forenelig med chartret. For at sikre, at alle nødvendige skridt er taget, anbefales det at gøre brug af en sådan tjekliste. I dette tilfælde bør vurderingen i henhold til chartrets artikel 31, stk. 2, omfatte chartrets artikel 52, stk. 1 (den generelle bestemmelse om begrænsninger af chartrets rettigheder).

Betingelserne i artikel 52, stk. 1, er følgende.

- Er begrænsningerne fastlagt i lovgivningen?
- Er respekten for det væsentlige indhold af den omhandlede grundlæggende rettighed sikret?
- Tjener begrænsningerne et legitimt formål?
- Er begrænsningen passende med hensyn til at løse det konstaterede problem?
- Går begrænsningen videre end det, der er nødvendigt for at nå det forfulgte mål? Findes der nogen foranstaltninger, som vil gribe mindre ind i de grundlæggende rettigheder?
- Står begrænsningerne i et rimeligt forhold til det forfulgte mål?

I den foreliggende sag er fokus på den manglende overholdelse af det *væsentligste indhold* af artikel 32, stk. 2, i chartret.

Korrekt svar

De relevante nationale bestemmelser er samlet set ikke forenelige med artikel 31, stk. 2, i chartret (jf. *Bauer*, præmis 57-62).

Forklaring

Udtrykket "årlig ferie med løn" i artikel 31, stk. 2, i chartret betyder, at lønnen skal opretholdes under hele den årlige ferie, arbejdstagerne skal med andre ord modtage deres normale løn i denne ferieperiode. Denne grundlæggende rettighed omfatter – som en ret, der er uløseligt forbundet med retten til årlig betalt ferie – også retten til en finansiel godtgørelse for årlig ferie, der ikke er afholdt ved arbejdsforholdets ophør.

Denne ret kan kun begrænses på de strenge betingelser, der er fastsat i *artikel 52, stk. 1, i chartret* og navnlig under hensyn til denne rettigheds væsentlige indhold. Dette betyder, at den ret til årlig betalt ferie, der er opnået, ikke kan fortabes ved udløbet af ferieåret eller en overførselsperiode, der er fastsat i national ret, når arbejdstageren ikke har været i stand til at afholde sin ferie. Det er ligeledes udelukket, at medlemsstaterne kan bestemme, at ophøret af arbejdsforholdet, der skyldes død, med tilbagevirkende kraft medfører en fuldstændig fortabelse af den ret til årlig betalt ferie, som arbejdstageren har optjent, idet en sådan ret nemlig ud over retten til ferie som sådan omfatter en anden

del, der har samme betydning, nemlig retten til at opnå en betaling, som begrundet udbetalingen til den berørte eller dennes retlige efterfølgere af en finansiel godtgørelse svarende til årlig ferie, der ikke var blevet afholdt, da arbejdsforholdet ophørte.

Chartrets artikel 31, stk. 2, har således for så vidt angår de situationer, der henhører under dets anvendelsesområde, navnlig til følge, at medlemsstaterne ikke må vedtage lovgivning, der medfører, at en arbejdstagers død med tilbagevirkende kraft fratager denne den ret til årlig betalt ferie, som denne havde optjent inden sin død, og følgelig dennes retlige efterfølgere den finansielle godtgørelse, der som retsstiftende formueretlig del træder i feriens sted.

Når arbejdsforholdet ophører ved arbejdstagerens død, følger det af chartrets artikel 31, stk. 2, at for at forhindre, at den grundlæggende ret til årlig betalt ferie, herunder dens formueretlige del, der er optjent af denne arbejdstager, *mistes med tilbagevirkende kraft*, kan den berørtes ret til en finansiel godtgørelse for ikke afholdt ferie overføres ved arv til dennes retlige efterfølgere.

Spørgsmål 3. Hvis de relevante nationale regler skal anses for at være uforenelige med artikel 31, stk. 2, i chartret, hvad skal den nationale domstol da gøre i en tvist mellem private parter? Har den nationale domstol pligt til at forpligte hr. Jones (privatperson) til at tildele fru Brown, som arving, en finansiel godtgørelse for årlig betalt ferie i henhold til artikel 31, stk. 2, i chartret?

Korrekt svar

Ja (jf. *Bauer*, præmis 64-91).

Enhver arbejdstagers ret til årlig betalt ferie (chartrets artikel 31, stk. 2) indebærer i sagens natur en tilsvarende forpligtelse for arbejdsgiveren, nemlig at indrømme sådanne perioder med betalt ferie.

Hvis en national domstol ikke er i stand til at fortolke den omhandlede nationale lovgivning på en måde, der sikrer, at den er i overensstemmelse med chartrets artikel 31, stk. 2, er den derfor forpligtet til at sikre bestemmelsens fulde virkning ved at undlade at anvende denne nationale lovgivning.

Konsekvensen i den foreliggende sag er, at den private part, hr. Jones, skal betale godtgørelse for ikke-afholdt ferie til arbejdstagerens arvinger, uanset at national ret udelukker en sådan mulighed.

Forklaring

*Mangold*¹⁵ og *Kücükdeveci* udgør udgangspunktet for udviklingen af doktrinen om horisontal direkte virkning. Begge sager vedrørte virkningen af forbuddet mod forskelsbehandling på grund af alder som et generelt princip i EU-retten. Kilden til forskelsbehandlingen var en bestemmelse i den nationale lovgivning. Virkningen af den direkte horisontale virkning var, at den nationale domstol måtte undlade at anvende den diskriminerende bestemmelse i national ret. Virkningen af *Mangold* og *Kücükdeveci* er, at private arbejdsgivere ikke kan påberåbe sig en national bestemmelse, der viser sig at være i strid med princippet om forbud mod forskelsbehandling.

I *D.I.*,¹⁶ spurgte den danske domstol ind til den rolle, som *retssikkerhedsprincippet* og *princippet om beskyttelse af den berettigede forventning* spiller. Ifølge EU-Domstolen kan disse principper ikke begrunde en fravigelse af rettens forpligtelse til at undlade at anvende nationale bestemmelser. Den nationale domstol kan ikke prioritere beskyttelsen af den berettigede forventning hos den private arbejdsgiver, der har overholdt national ret.

I *Egenberger*¹⁷ fik en bestemmelse i *chartret* for første gang horisontal direkte virkning, nemlig forbuddet mod forskelsbehandling på grund af religion eller tro i henhold til artikel 21, stk. 1, i *chartret*. Det fremgår ligeledes af denne dom, at de grundlæggende rettigheder kan have *bindende virkning* for borgerne, selv når en sådan forskelsbehandling udspringer af kontrakter indgået mellem private. Dette går videre end *Mangold* og *Kücükdeveci*, som vedrørte forskelsbehandling i lovgivningen.

I *Bauer*¹⁸ tillægger retten for første gang en anden grundlæggende rettighed end forbuddet mod forskelsbehandling horisontal direkte virkning, nemlig retten til årlig betalt ferie (artikel 31, stk. 2, i *chartret*). Denne dom udgør også en klar og struktureret vurderingsramme for doktrinen.

Endelig er *Cresco*¹⁹ den første dom, der udtrykkeligt pålægger den nationale ret i en tvist mellem private at tillægge borgerne subjektive rettigheder på grundlag af grundlæggende rettigheder. Konsekvensen af horisontal direkte virkning i den foreliggende sag går ud over, at der ses bort fra en national retsforordning. Arbejdsgiveren står over for en forpligtelse, der følger af selve EU's grundlæggende rettighed (i stedet for (resten af) den nationale lovgivning). Denne sag vedrørte forbud mod forskelsbehandling på grund af religion og

tro (artikel 21, stk. 1, i *chartret*). Dommen viser, hvordan en privat arbejdsgiver kan være *direkte bundet* af en bestemmelse i *chartret*.

Yderligere læsning

Kapitel 1 "Anvendelsesområde" og "Hvad er rationalet i *chartrets* artikel 51?" og kapitel 3, 4, 7 og 8 i FRA's håndbog.

Frantziou, E. (2019), "(Most of) the Charter of Fundamental Rights is horizontally applicable: Domstolens dom af 6. november 2018, forenede sager C-569/16 og C-570/16, *Bauer m.fl.*", *European Constitutional Law Review*, Vol 19, s. 306-323.

¹⁵ EU-Domstolen, C-144/04, *Mangold*, 22. november 2005.

¹⁶ EU-Domstolen, C-441/14, *D.I.*, 19. april 2016.

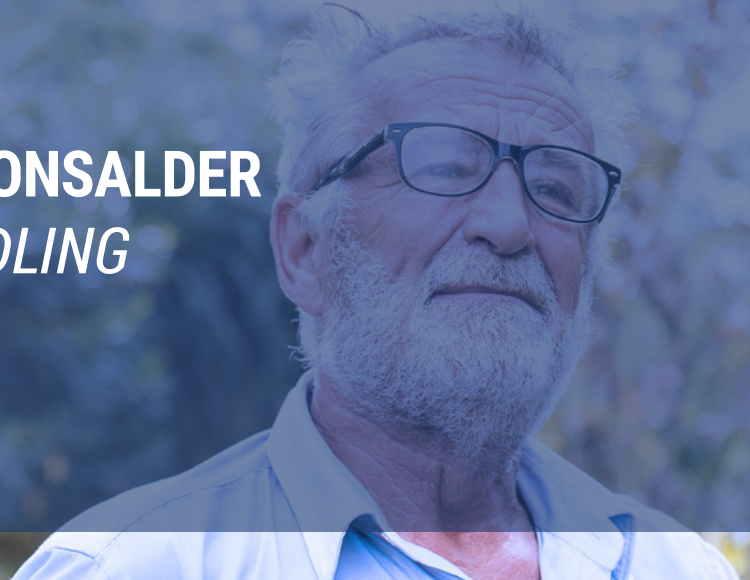
¹⁷ EU-Domstolen, C-414/16, *Egenberger*, 17. april 2018.

¹⁸ EU-Domstolen, C-569/16 og C-570/16, *Bauer*, 6. november 2018.

¹⁹ EU-Domstolen, C-193/17, *Cresco*, 22. januar 2019.

CASESTUDIE 3 – PENSIONSALDER IKKE-FORSKELSBEHANDLING

Skriftligt materiale til deltagerne

De faktiske omstændigheder

Fru Sanchez, der er landbruger, ønsker at ansøge om støtte til førtidspensionering i landbruget, som finansieres af EU. Kravene til tildeling af en sådan støtte er fastsat i forordning (EU) nr. 1257/1999 om ydelse af støtte til førtidspensionering i landbruget.²⁰ Denne forordning var et instrument i den fælles landbrugspolitik. Støtte til førtidspensionering fungerer som et økonomisk incitament, der har til formål (i) at tilskynde ældre landbrugere til definitivt at ophøre med landbrugsvirksomhed tidligere, end de ville gøre under normale omstændigheder, og (ii) at fremme strukturelle ændringer i landbrugssektoren med henblik på bedre at sikre bedrifternes økonomiske levedygtighed. Tildelingen af støtte varetages af EU's medlemsstater.”

Fru Sanchez modtog ikke denne støtte. En af betingelserne i den relevante EU-forordning er, at ansøgeren endnu ikke burde have nået den ”normale pensionsalder”. Dette skal fastslås på grundlag af nationale pensionsbestemmelser. I de relevante bestemmelser sondres der mellem mænd og kvinder med hensyn til fastsættelse af pensionsalderen.

Hensigten er, at denne forordning skal være til fordel for kvinder, men har en negativ indvirkning på fru Sanchez i forbindelse med tildelingen af EU-støtte. På grundlag af denne nationale lovgivning havde hun som mor til to børn allerede nået pensionsalderen på ansøgningstidspunktet, og hendes anmodning om EU-støtte blev derfor afvist. Hvis hun havde været en

mand, ville hun ikke have nået pensionsalderen på ansøgningstidspunktet og ville have været berettiget til støtte til førtidspensionering.

Fru Sanchez gør gældende, at det tjekkiske pensionsystem er i strid med EU's forbud mod forskelsbehandling på grund af køn. I en tidligere sag behandlede EMD imidlertid spørgsmålet om forskelsbehandling på grundlag af køn i det samme nationale pensionssystem og fastslog, at den er forenelig med Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMK).

Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret)

Artikel 21 – Ikke-forskelsbehandling:

”1. Enhver forskelsbehandling på grund af køn [...] er forbudt.”

Forordning (EU) nr. 1257/1999

I kapitel IV med overskriften ”Førtidspensionering” har artikel 10, stk. 1, følgende ordlyd”

”Støtte til førtidspensionering i landbruget tager sigte på følgende mål”

”at sikre ældre landbrugere, der beslutter at ophøre med landbrugsvirksomhed, en indkomst”

”at give landbrugere, der kan forbedre de resterende landbrugsbedrifters økonomiske levedygtighed, større mulighed for at overtage sådanne ældre landbrugeres bedrifter, hvor dette er nødvendigt”

²⁰ Rådets forordning (EF) nr. 1257/1999 om støtte til udvikling af landdistrikterne fra Den Europæiske Udviklings- og Garantifond for Landbruget (EUGFL) og om ændring og ophævelse af visse forordninger (EFT 160 af 26.6.1999, s. 80).

"at landbrugsjord anvendes til andre formål, når den ikke kan udnyttes rentabelt til landbrugsform."

Artikel 11, stk. 1, bestemmer følgende"

"En overdrager af en landbrugsbedrift skal:

- "ophøre endeligt med al erhvervmæssig landbrugsvirksomhed; den pågældende kan dog fortsat drive ikke-erhvervmæssigt landbrug og udnytte bygningerne
- "være mindst 55 år ved overdragelsen, men endnu ikke have nået den normale pensionsalder,
- "og
- "have drevet landbrug i ti år forud for overdragelsen."

På grundlag af EU-Domstolens retspraksis henhører definitionen af "normal pensionsalder" som omhandlet i artikel 11, stk. 1, andet led, i mangel af harmonisering på EU-plan under medlemsstaternes kompetence.

Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?

Artikel 5 i den tjekkiske pensionslov fastsætter pensionsalderen som sådan af sociale og historiske årsager. Pensionsalderen for mænd og kvinder er forskellig, idet sidstnævnte afhænger af antallet af børn, en kvinde har opfostret (mens mænd kan gå på pension, når de fylder 60 år, kan kvinder gøre det, når de er fyldt 53 år, hvis de har passet mindst 5 børn, 54 år, hvis de har passet 3 eller 4 børn, 55 år, hvis de har passet 2 børn osv.)."

"1) Pensionsalderen er:"

"a) for mænd, 60 år"

"b) for kvinder"

"1. 53 år, hvis de har opfostret mindst fem børn"

"2. 54 år, hvis de har opfostret tre eller fire børn"

"3. 55 år, hvis de har opfostret to børn"

"4. 56 år, hvis de har opfostret et barn, eller"

"5. 57 år, hvis de forsikrede har nået denne alder senest den 31. december 1995."

Spørgsmål

Du bedes besvare spørgsmål 1, inden du fortsætter til næste spørgsmål.

Spørgsmål 1: Finder chartret anvendelse på artikel 5 i den tjekkiske pensionslov?

Vælg ét eller flere svar:

- Nej, pensionslovgivningen er et nationalt anliggende og henhører under medlemsstaternes suverænitet.
- Nej, EMD har allerede behandlet sagen og fundet den forenelig med EMK.
- Ja, det handler om at yde EU-landbrugsstøtte.
- Nej, forordningen henviser til national ret for så vidt angår definitionen af pensionsalderen. EU-lovgiveren ønsker derfor at overlade dette spørgsmål til medlemsstaterne.
- Ja, chartret har status af primær ret og finder i princippet altid anvendelse.

Bemærkninger

Hvis det antages, at chartret finder anvendelse:

Spørgsmål 2: Skal EU-Domstolen følge EMD, som allerede har fastslået, at den differentierede behandling er forenelig med EMK?

Bemærkninger

Spørgsmål 3: Hvordan vil du vurdere artikel 5 i den tjekkiske pensionslov i lyset af EU's princip om ikke-forskelsbehandling på grund af køn (chartrets artikel 21, stk. 1)?

Bemærkninger

Spørgsmål 4: Hvis denne bestemmelse er i strid med det EU-retlige princip om forbud mod forskelsbehandling på grund af køn, hvad skal den nationale ret da gøre? Hvordan skal den fastsætte den "normale pensionsalder" på tidspunktet for overdragelse af en bedrift i henhold til artikel 11 i forordning nr. 1257/1999?

Bemærkninger

Yderligere oplysninger: <https://fra.europa.eu/en/eu-charter>

Baggrundsoplysninger for undervisere

Indledende bemærkninger

Denne sag er baseret på EU-Domstolens dom af 11. april 2013, C-401/11, *Soukupová*, ECLI:EU:C:2013:223.

Soukupová vedrører anvendelsen af Unionens princip om ikke-forskelsbehandling på en national pensionsordning i forbindelse med tildeling af EU-landbrugsstøtte.

Spørgsmål og svar

Spørgsmål 1. Finder chartret anvendelse på artikel 5 i den tjekiske pensionslov?

Vælg ét eller flere svar:²¹

- a. Nej, pensionslovgivningen er et nationalt anliggende og henhører under medlemsstaternes suverænitet.
- b. Nej, EMK har allerede behandlet sagen og fundet den forenelig med EMK.
- c. **Ja, det handler om at yde EU-landbrugsstøtte.**
- d. Nej, forordningen henviser til national ret for så vidt angår definitionen af pensionsalderen. EU-lovgiveren ønsker derfor at overlade dette spørgsmål til medlemsstaterne.
- e. Ja, chartret har status af primær ret og finder i princippet altid anvendelse.

Indledende bemærkninger

Det er afgørende at undersøge, om chartret finder anvendelse, jf. chartrets artikel 51, stk. 1.

Feedback som svar på dette spørgsmål kunne fokusere på årsagerne til konsekvent at gennemføre dette vigtige indledende skridt (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog).

Desuden kan der også henvises til denne håndbogs kapitel 7, hvori der er opstillet en tjekliste for anvendelsen af chartrets artikel 51, stk. 1.

Korrekt svar

Mulighed c er det korrekte svar (jf. *Soukupová*, præmis 26).

Artikel 5 i den tjekiske pensionslov kan betragtes som en foranstaltning til gennemførelse af EU-retten som omhandlet i chartrets artikel 51, stk. 1, men kun

hvis den anvendes inden for rammerne af forordningen.

Forklaring

I henhold til chartrets artikel 51, stk. 1, finder chartret kun anvendelse på nationale foranstaltninger til *gennemførelse af EU-retten* (hvilket er grunden til, at mulighed f ikke er korrekt). Ifølge EU-Domstolens retspraksis har "gennemførelse af EU-retten" en bred betydning, der dækker al udøvelse og anvendelse af EU-retten i medlemsstaterne. Det betyder det samme som at handle "inden for rammerne af EU-retten" og dækker alle situationer, som er omfattet af EU-retten.

I forbindelse med støtte til førtidspensionering i landbruget finder EU's grundlæggende rettigheder anvendelse på nationale foranstaltninger til beregning af pensionsalderen. Der kan argumenteres for denne konklusion på to måder.

- Det første argument er temmelig ligetil: Tildeling af EU-støtte falder ind under EU-rettens anvendelsesområde.
- Det andet argument kræver en nærmere forklaring. Som nævnt i sagen fastsætter EU-forordningen om støtte til førtidspensionering til landbrugere den betingelse, at en landbruger, der når den "normale pensionsalder", ikke længere vil kunne opnå støtte til førtidspensionering. Derudover definerer forordningen ikke den "normale pensionsalder". I stedet henvises der til national ret, for så vidt angår betydningen af "normal pensionsalder". Der er tale om en situation, hvor EU-lovgiveren anvender et nationalt retligt begreb. Som følge heraf kan den nationale pensionslovgivning anvendes i forbindelse med EU-forordningen om støtte til førtidspensionering af landbrugere. Hvis det sker, udgør den nationale pensionslovgivning gennemførelse i den i artikel 51 i chartret anførte forstand, men kun i forbindelse med EU-forordningen (jf. situation A.5 i kapitel 7 i FRA's håndbog). Dette er også grunden til, at mulighed d ikke er korrekt.

Dette casestudie viser, at chartret også kan finde anvendelse på nationale retsakter, der henhører under medlemsstaternes *kompetencer (suverænitet)*, og retsakter, der *ikke har til formål* at gennemføre EU-retten. Dette er et vigtigt punkt at bemærke, og er årsagen til, at **mulighed a** ikke er korrekt.

Spørgsmål 2: Såfremt chartret finder anvendelse, er EU-Domstolen da forpligtet til at følge EMD, som allerede har fastslået, at den forskellige behandling er forenelig med EMK?

Korrekt svar

Nej.

²¹ Underviser, glem ikke at vælge "Tillad deltagerne at stemme på flere muligheder" i afstemningsværktøjet.

Forklaring

Chartret indeholder rettigheder, der svarer til de rettigheder, der er sikret ved EMK ("tilsvarende rettigheder"). Ifølge artikel 52, stk. 3, i chartret har de tilsvarende rettigheder i chartret samme betydning og omfang som dem, der er fastlagt i EMK (inklusive EMD's retspraksis).

Det fremgår af "forklaringerne til chartret om grundlæggende rettigheder", at for så vidt som artikel 21 svarer til artikel 14 i EMK, finder den anvendelse i overensstemmelse med denne bestemmelse.

Dette indebærer imidlertid ikke, at EU-Domstolen skal følge EMD; EMK fastsætter en minimumsgrænse for beskyttelse. EU-retten kan give en mere omfattende beskyttelse (jf. artikel 52, stk. 3, i chartret og kapitel 2 i FRA's håndbog).

Spørgsmål 3: Hvordan vil du vurdere artikel 5 i den tjekkiske pensionslov i lyset af EU's princip om ikke-forskelsbehandling på grund af køn (chartrets artikel 21, stk. 1)?

Indledende bemærkninger

EU-Domstolen foretager vurderingen af den nationale pensionsordning fuldt ud inden for rammerne af forordningen. Både spørgsmålet om, hvorvidt der foreligger en ulige behandling af sammenlignelige situationer, og spørgsmålet om, hvorvidt den forskellige behandling kan være objektivt begrundet, skal besvares i lyset af forordningen.

Det er der to grunde til.

- For det første skal anvendelsen af princippet om ikke-forskelsbehandling ifølge fast retspraksis ske inden for den specifikke kontekst (genstand og formål) af den EU-ordning, der indfører sondringen. I denne henseende sonderer den ikke mellem, om den forskellige behandling følger direkte af den omhandlede EU-lovgivning, eller om den indirekte følger af EU-retten gennem forbindelsen i national ret. Se i den forbindelse:²²
 - *"52. Det bemærkes i denne forbindelse, at de omstændigheder, som kendetegner forskellige situationer og dermed deres ensartede karakter, navnlig skal fastlægges og vurderes på grundlag af indholdet af og formålet med den EU-retsakt, der indfører en forskellig behandling. Endvidere skal der tages hensyn til de principper, der gælder inden for det område, som den pågældende retsakt henhører under, og de formål, der forfølges på det pågældende område [...]"*

- *"53. En sådan tilgang skal ligeledes tilsvarende foretages inden for rammerne af en undersøgelse, der skal vurdere, om de nationale foranstaltninger, der gennemfører EU-retten, er forenelige med ligebehandlingsprincippet."*

- For det andet er der, idet den er tæt forbundet med EU-lovgivningens formål og genstand, en reel skillelinje mellem den EU-sammenhæng, i hvilken EU's grundlæggende rettigheder finder anvendelse, og den rent nationale situation, hvor EU's grundlæggende rettigheder ikke finder anvendelse. Som anført i spørgsmål 1 kan den nationale pensionsordning kun betragtes som gennemførelse af EU-retten som omhandlet i artikel 51, stk. 1, i chartret, når den anvendes inden for rammerne af forordningen. Deraf følger, at EU-Domstolen kan vurdere påståede tilfælde af forskelsbehandling i forbindelse med tildeling af EU-støtte, men den kan ikke træffe afgørelse om den nationale pensionsordnings diskriminerende karakter som sådan.

Korrekt svar

Forskelsbehandlingen ved fastsættelsen af den "normale pensionsalder" med henblik på anvendelsen af artikel 11, stk. 1, i forordning nr. 1257/1999 er ikke forenelig med artikel 21, stk. 1, i chartret, afhængig af det køn, som ansøgeren om støtte til førtidspensionering inden for landbruget har, og for så vidt angår kvindelige ansøgere afhængig af det antal børn, den pågældende har opfostret.

Forklaring (jf. Soukupová, præmis 29-34)

Det følger af EU-Domstolens faste retspraksis, at princippet om ligebehandling og ikke-forskelsbehandling indebærer, at ensartede situationer ikke må behandles forskelligt, og forskellige situationer ikke behandles ens, medmindre en sådan behandling er objektivt begrundet.

a. Behandles fru Sanchez anderledes end en mand i en sammenlignelig situation?

Ja – Ældre kvindelige landbrugere og ældre mandlige landbrugere befinder sig i sammenlignelige situationer i lyset af formålet med den støtte til førtidspensionering, der er fastsat i artikel 10, stk. 1, i forordning nr. 1257/1999, som er at tilskynde sådanne landbrugere, uanset deres køn og antallet af børn, de har opfostret, til at opføre med at drive landbrug tidligt og endegyldigt med henblik på bedre at sikre landbrugsbedrifternes levedygtighed. Både mandlige og kvindelige landbrugere har ret til en sådan støtte, hvis de i henhold til forordningens artikel 11, stk. 1, har indstillet al erhvervsmæssig landbrugsvirksomhed endeligt efter at have udøvet landbrugsvirksomhed i de 10 år, der går forud for ophøret, og er mindst 55 år,

²²EU-Domstolen, C-195/12, *IBV*, 26. september 2013.

men endnu ikke har nået den "normale pensionsalder" på tidspunktet for ophøret.

b. Er der en objektiv begrundelse for denne forskellige behandling?

Nej – Målene for strukturændringer i landbrugssektoren, som er fastsat i den støtte til førtidspensionering i landbruget, der ydes på grundlag af forordning (EF) nr. 1257/1999, kan helt klart nås, uden at medlemsstaterne udøver forskelsbehandling.

Spørgsmål 4. Hvis denne bestemmelse er i strid med det EU-retlige princip om forbud mod forskelsbehandling på grund af køn, hvad skal den nationale ret da gøre? Hvordan skal den fastsætte begrebet "normal pensionsalder" på tidspunktet for overdragelse af en bedrift i henhold til artikel 11 i forordning nr. 1257/1999?

Indledende bemærkninger

Dette spørgsmål fokuserer på chartrets direkte virkning i nationale retssager. Chartrets indvirkning på den nationale lovgivning afhænger ikke af medlemsstaternes forfatningsret, men følger af EU-retten og er derfor baseret på principperne om direkte virkning og suverænitæt.

De nationale domstole kan anvende 'EU's grundlæggende rettigheder som et uafhængigt grundlag for prøvelse og som kilde til rettigheder og forpligtelser. Dette adskiller sig ikke fra andre EU-retlige normer. De fleste bestemmelser i chartret opfylder formentlig disse betingelser (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog).

Det skal bemærkes, at den direkte virkning af chartrets principper er begrænset. I henhold til chartrets artikel 52, stk. 5, skelnes der mellem "rettigheder" og "principper". Begge disse typer af charterbestemmelser er bindende. Hovedsondringen er, at chartrets rettigheder beskriver "en individuel retsstilling". De skaber individuelle eller subjektive rettigheder, uden at der er behov for yderligere lovgivningsarbejde. Principperne omfatter en opgave for regeringerne. Jo mere konkret chartrets bestemmelse er, desto større er chancen for, at der foreligger en "rettighed". Det følger af chartrets artikel 52, stk. 5, at domstolene ikke kan tillægge subjektive rettigheder på grundlag af chartrets principper (jf. kapitel 1 i FRA's håndbog). Dette casestudie vedrører imidlertid en rettighed i chartret – artikel 21.

Dette spørgsmål drejer sig om en særlig form for direkte virkning af princippet om forbud mod forskelsbehandling.

Korrekt svar

Retten bør undlade at anvende den nationale bestemmelse, og fru Sanchez skal ganske enkelt af de nationale domstole behandles, som om hun var en mand på samme alder, når de nationale myndigheder vurde-

rer, om hun er berettiget til støtte til førtidspensionering (jf. *Soukupová*, præmis 35).

Forklaring

Ifølge EU-Domstolens faste retspraksis kan overholdelsen af ligebehandlingsprincippet, så længe den nationale lovgiver ikke har vedtaget foranstaltninger til genindførelse af ligebehandling, kun sikres ved, at personer tilhørende den kategori, som forskelsbehandles, indrømmes de samme rettigheder som de personer, der tilhører den privilegerede kategori. Den mindst begunstigede person skal således stilles som den person, der nyder fordel af den pågældende begunstiggelse.

Yderligere læsning

Kapitel 1 "Anvendelsesområde" og "Hvad er rationale i chartrets artikel 51?" og kapitel 3, 4 og 7 i FRA's håndbog.

EMD, *Andrie mod Den Tjekkiske Republik*, nr. 6268/08, 20. juni 2011.

Kapitel 3.3.3 i FRA's *Håndbog om europæisk lovgivning om ikke-forskelsbehandling – 2018 udgave*.

CASESTUDIE 4 – INSTALLERING AF ELMÅLERE I ROMADISTRIKTER IKKE-FORSKELSBEHANDLING

Skriftligt materiale til deltagerne

De faktiske omstændigheder

Fru Dimitrov driver som enkeltmandsvirksomhed en købmandsforretning i et distrikt, der hovedsageligt er beboet af personer af romaoprindelse. Fru Dimitrov er af bulgarsk etnisk oprindelse. Hun definerer ikke sig selv som værende af romaoprindelse og skal ikke betragtes som sådan. Eldistributøren, ELECTRA, installerede elmålerne for alle forbrugere i dette distrikt på de betonpølser, der udgør en del af det faste elforsyningsnet, i en højde på mellem seks og syv meter, mens de målere, der er installeret af ELECTRA i de andre distrikter er placeret i en højde på 1,70 m, sædvanligvis i forbrugers ejendom, på ejendommens facade eller på væggen omkring ejendommen. Fru Dimitrov klagede over, at hun ikke var i stand til at kontrollere sin elmåler for at overvåge sit forbrug og sikre sig, at de regninger, hun havde modtaget, og som efter hendes opfattelse var for høje, var korrekte. Ifølge ELECTRA er årsagerne til denne praksis at forhindre manipulation af elmålere og ulovlig tapning af elektricitet, som tilsyneladende er særlig udbredt i "romadistrikter". ELECTRA har gjort gældende, at skaden og de ulovlige tilslutninger efter selskabets opfattelse hovedsageligt begås af personer af romaoprindelse. ELECTRA har nægtet at føre bevis for den påståede skade, manipulation af målere og ulovlige tilslutninger, idet selskabet har gjort gældende, at de er almindeligt kendte. Den omtvistede praksis finder sted i hele distriktet, som hovedsageligt, men ikke udelukkende, bebos af personer af romaoprindelse. Den finder anvendelse på alle byområdets indbyggere, uanset om deres individuelle målere er blevet manipuleret eller har givet anledning til ulovlige tilslutninger, og uanset hvem der er delagtig i en sådan adfærd. Denne praksis har stået på i næsten 25 år. Andre eldistributionsselskaber har opgivet den omtvistede praksis og foretruk-

ket at anvende andre teknikker til bekæmpelse af beskadigelse og manipulation og har genetableret elmålerne i de pågældende distrikter til en normal højde.

Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret)

I artikel 21 – Ikke-forskelsbehandling anføres det:

"1. Enhver forskelsbehandling på grund af [...] etnisk eller social oprindelse [...] er forbudt."

I henhold til retspraksis fra Den Europæiske Unions Domstol (EU-Domstolen) finder begrebet etnisk oprindelse, som udspringer af tanken om samfundsgrupper, der navnlig er kendetegnet ved fælles nationalitet, religiøs overbevisning, sprog, kulturel og traditionel oprindelse og baggrund, anvendelse på romasamfundet.

Rådets direktiv 2000/43/EF af 29. juni 2000 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af alle uanset race eller etnisk oprindelse²³

Som fastsat i artikel 1 er formålet med dette direktiv at fastlægge en ramme for bekæmpelse af forskelsbehandling på grund af race eller etnisk oprindelse med henblik på at gennemføre princippet om ligebehandling i EU's medlemsstater.

²³ EFT 2000 L 180, s. 22.

I artikel 2 med overskriften "Begrebet forskelsbehandling" fastsættes følgende:

"1. I dette direktiv betyder princippet om ligebehandling, at ingen må udsættes for direkte eller indirekte forskelsbehandling på grund af race eller etnisk oprindelse.

"2. I henhold til stk. 1:

"a) foreligger der direkte forskelsbehandling, når en person på grund af race eller etnisk oprindelse behandles ringere end en anden bliver, er blevet eller ville blive behandlet i en tilsvarende situation

"b) foreligger der indirekte forskelsbehandling, hvis en tilsyneladende neutral bestemmelse, betingelse eller praksis vil stille personer af en bestemt race eller etnisk oprindelse særlig ufordelagtigt i forhold til andre personer, medmindre den pågældende bestemmelse, betingelse eller praksis er objektivt begrundet i et legitimt mål, og midlerne til at opfylde det er hensigtsmæssige og nødvendige.

"3. Chikane skal betragtes som forskelsbehandling som defineret i stk. 1, når en uønsket optræden i relation til race eller etnisk oprindelse finder sted med det formål eller den virkning at krænke en persons værdighed og skabe et truende, fjendtlig, nedværdigende, ydmygende eller ubehageligt klima [...]".

Artikel 3 med overskriften "Anvendelsesområde" bestemmer i stk. 1, litra h):

"Inden for de beføjelser, traktaten tillægger Fællesskabet, finder dette direktiv [...] anvendelse på alle personer for så vidt angår:

"h) adgang til og levering af varer og tjenesteydelser, herunder bolig."

Det følger af EU-Domstolens praksis, at forsyning af elektricitet er omfattet af artikel 3, stk. 1, litra h), i direktiv 2000/43/EF, og at denne bestemmelse skal fortolkes således, at installation af en elmåler i slutforbrugers ejendom, som udgør et supplement, der er uløseligt forbundet med denne levering, er omfattet af direktivets anvendelsesområde og er underlagt overholdelsen af ligebehandlingsprincippet, som er fastsat i direktivet.

Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?

Lov om energi

Artikel 10 har følgende ordlyd:

"reguleringen af virksomhed på energiområdet [...] varetages af den nationale kommission for vand- og energi-

markedet, der er et uafhængigt, specialiseret statsligt organ."

I artikel 98a hedder det:

"De offentliggjorte almindelige vilkår finder anvendelse på slutkunden, uanset om der er opnået udtrykkeligt skriftligt samtykke hertil."

Artikel 120 er affattet således:

"1. Der foretages måling af den elektricitet, der leveres til slutkunden, ved hjælp af måleinstrumenter, som tilhører operatøren af nettet til transport eller distribution af elektricitet [...]

"3. Operatøren af nettet til transport eller distribution af elektricitet fastsætter typen, antallet og placeringen af måleinstrumenter og -materiale [...]".

ELECTRA's almindelige vilkår

ELECTRA's almindelige vilkår, som godkendt af den nationale kommission for vand- og energimarkedet, bestemmer følgende i artikel 27:

"1. Måleinstrumenterne [...] anbringes på en sådan måde, at kunden kan foretage en visuel kontrol af instrumenternes angivelser.

"2. Såfremt måleinstrumenterne med henblik på at bevare beboernes liv og sundhed, bolig, kvaliteten af elektriciteten, den fortsatte forsyning af elektriciteten og sikkerheden og pålideligheden af systemet til levering af elektricitet, er blevet anbragt på steder, der er vanskeligt tilgængelige, er elektricitetsudbyderen forpligtet til for egen regning at sikre muligheden for visuel kontrol inden for tre dage, efter kunden skriftligt har anmodet herom."

Hvad angår nævnte mulighed for visuel kontrol bestemmer ELECTRA's almindelige vilkår, at selskabet sender et køretøj med løfteplatform, hvorved dets medarbejdere kan foretage en aflæsning af de højtplacerede elmålere og meddele kunden denne. Det er derudover muligt for kunden mod vederlag at lade en anden måler installere i sin bolig – en såkaldt "kontrolmåler".

Baggrundsplysninger for undervisere

Indledende bemærkninger

Denne sag er baseret på EU-Domstolens dom, C-83/14, *CHEZ*, ECLI:EU:C:2015:480, af 16. juli 2015.

Spørgsmål og svar

Spørgsmål 1: Finder chartret anvendelse i den pågældende situation?

- a. Ja, chartret er et katalog over grundlæggende rettigheder, der i princippet altid finder anvendelse, som det er tilfældet med EMK.
- b. Nej, fordi den relevante nationale lovgivning ikke havde til formål at indarbejde direktiv 2000/43/EF i national ret.
- c. Nej, chartret finder ikke anvendelse på situationer, der i alle henseender er begrænset til en enkelt medlemsstat.
- d. **Ja, fordi situationen falder ind under anvendelsesområdet for direktiv 2000/43/EF.**

Indledende bemærkninger

Det er vigtigt at indlede analysen af en sag vedrørende chartret ved på grundlag af chartrets artikel 51, stk. 1, at undersøge, om chartret finder anvendelse. Feedback som svar på dette spørgsmål kunne fokusere på årsagerne til konsekvent at gennemføre dette vigtige indledende skridt (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog). Desuden kan der også henvises til denne håndbogs kapitel 7, hvori der er opstillet en tjekliste for anvendelsen af chartrets artikel 51, stk. 1.

Det er meget vigtigt at huske på, at EU's grundlæggende rettigheder kun finder anvendelse på medlemsstaterne i situationer, der falder ind under EU-rettens anvendelsesområde. Dette er en væsentlig forskel i forhold til EMK, som i princippet finder anvendelse i alle tilfælde. Ved anvendelse af chartret er det nødvendigt at kontrollere på grundlag af artikel 51, stk. 1, i chartret: Er der tale om en rent national situation, hvor chartret ikke spiller nogen rolle, eller er den omfattet af EU-rettens anvendelsesområde, hvor chartret finder anvendelse? Artikel 51, stk. 1, kan i det væsentlige koges ned til følgende: Anvendelsen af EU's grundlæggende rettigheder er tæt forbundet med anvendelsen af andre bestemmelser i EU-retten. Det er også vigtigt at huske på, at anvendelsen af chartret altid er knyttet til anvendelsen af andre EU-retlige bestemmelser.

Korrekt svar

Mulighed d er det korrekte svar (*CHEZ* vedrører ikke udtrykkeligt chartrets artikel 51, stk. 1; det forklares imidlertid i præmis 38-44, at den pågældende situati-

on er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 2000/43/EF).

Forklaring

I henhold til artikel 51, stk. 1, i chartret, finder chartret anvendelse på alle nationale foranstaltninger til gennemførelse af EU-retten. Ifølge EU-Domstolens retspraksis har "gennemførelse af EU-retten" en bred betydning, der dækker alle typer af medlemsstaternes udøvelse og anvendelse af EU-retten. Det betyder det samme som at handle "inden for rammerne af EU-retten" og dækker alle situationer, som er omfattet af EU-retten.

Nationale foranstaltninger, der falder inden for rammerne af det materielle, personelle og tidsmæssige anvendelsesområde for EU-retsakter, udgør gennemførelse i henhold til artikel 51, også når det ikke var hensigten med dem at gennemføre denne lovgivning (hvilket er grunden til, at mulighed b ikke er korrekt). Det skal bemærkes, at den pågældende lovgivning reelt set bør falde ind under den specifikke EU-retsakts anvendelsesområde, uanset om det handler om dens personelle anvendelsesområde (hvem er omfattet), dens materielle anvendelsesområde (hvilke situationer er omfattet) eller dens tidsmæssige anvendelsesområde. Alene det, at genstanden for en national lovgivning interagerer med en EU-retsakt, er ikke tilstrækkeligt til at bringe den nationale lovgivning inden for rammerne af EU-retten (jf. kapitel 7, situation B.1, i FRA's håndbog).

Mulighed a er ikke korrekt (jf. de indledende bemærkninger).

Mulighed c er ikke korrekt. Ifølge fast retspraksis finder bestemmelserne i traktaten om Den Europæiske Unions funktionsmåde om fri bevægelighed ikke anvendelse på situationer, der i alle henseender er begrænset til en enkelt medlemsstat. Dette gælder dog ikke for chartret. Chartret kan finde anvendelse i situationer uden grænseoverskridende elementer, f.eks. når det vedrører EU-lovgivning, der harmoniserer et specifikt retsområde på tværs af medlemsstaterne. Følgelig finder de regler, der er indeholdt i den omhandlede EU-lovgivning, anvendelse, uafhængigt af den rent interne karakter af den i hovedsagen omhandlede situation.²⁴

²⁴ EU-Domstolen, C-483/16, *Sziber*, ECLI:EU:C:2018:367, 31. maj 2018, præmis 56-59.

Spørgsmål 2: Kan fru Dimitrov påberåbe sig princippet om forbud mod forskelsbehandling på grund af etnisk oprindelse, selv om hun ikke er af romaoprindelse?

Indledende bemærkninger

Dette spørgsmål vedrører det, der i den juridiske doktrin (og i forslaget til afgørelse fra generaladvokaten) kaldes "forskelsbehandling på grund af tilknytning" (jf. Kapitel 2.1.4 i FRA's *Håndbog om europæisk lovgivning om ikke-forskelsbehandling*).

EU-Domstolen havde allerede anerkendt begrebet i *Coleman* (EU-Domstolen, C-303/06, *Coleman*, ECLI:EU:C:2008:415, 17. juli 2008). *Coleman* vedrørte en mor, der blev forskelsbehandlet, fordi hun havde et barn med handicap. I *CHEZ*-sagen havde sagsøgeren ikke noget personligt forhold til den person, der var i besiddelse af det beskyttede kendetegn.

Korrekt svar

Ja (jf. *CHEZ*, præmis 51-60).

Forklaring

Princippet om forbud mod forskelsbehandling finder ikke anvendelse på en *bestemt kategori af personer*, men under henvisning til specifikke *grunde*. Dette princip har også til formål at begunstige personer, der, selv om de ikke selv er medlemmer af den pågældende race eller etniske gruppe, udsættes for en mindre gunstig behandling eller en særlig ufordelagtig behandling af en af disse grunde.

Selv om fru Dimitrov ikke er af romaoprindelse, forholder det sig ikke desto mindre således, at det er romernes oprindelse – i det foreliggende tilfælde størstedelen af de øvrige indbyggere i det distrikt, hvor hun driver sin virksomhed – der er den faktor, på grundlag af hvilken hun mener at have været udsat for en mindre gunstig behandling eller en særlig ulempe.

Spørgsmål 3: Er der i denne sag forhold, der tyder på, at den forskellige behandling skal betragtes som en "direkte" forskelsbehandling på grund af etnisk oprindelse?

Indledende bemærkning

Der foreligger direkte forskelsbehandling, hvis behandlingen er mindre gunstig *på basis af* den beskyttede grund. Der foreligger indirekte forskelsbehandling, hvis behandlingen *bevirker*, at de berørte personer stilles ringere.

Korrekt svar

Ja (jf. *CHEZ*, præmis 70-91).

Forklaring

Forskelsbehandling på grund af race eller etnisk oprindelse skal betragtes som "direkte forskelsbehandling".

Det tilkommer de nationale retslige eller andre kompetente organer i overensstemmelse med reglerne i national ret og/eller national praksis at vurdere de faktiske omstændigheder, som giver anledning til at formode, at der har været tale om direkte forskelsbehandling. Der skal være tilstrækkelig dokumentation for, at behandlingen *skyldtes* den beskyttede grund.

De forhold, der kan tages i betragtning i denne forbindelse, er følgende.

- Det er ubestridt og ikke bestridt af ELECTRA, at selskabet kun har indført den omhandlede praksis i distrikter, hvor størstedelen af befolkningen er af romaoprindelse.
- ELECTRA har gjort gældende, at skaden og de ulovlige tilslutninger efter selskabets opfattelse hovedsageligt begås af personer af romaoprindelse. Sådanne påstande kan nemlig antyde, at den omhandlede praksis er baseret på etniske stereotyper eller fordomme, hvorved racemæssige grunde kombineres med andre grunde.
- ELECTRA har ikke ført bevis for den påståede skade, manipulation af målere og ulovlige tilslutninger, idet selskabet har gjort gældende, at sådanne spørgsmål er almindeligt kendt.
- Den pågældende praksis er obligatorisk, udbredt og varig, og:
 - uden forskel udvidet til at omfatte alle distriktets indbyggere, uanset om deres individuelle målere er blevet manipuleret med eller har givet anledning til ulovlige tilslutninger, og uanset hvem der har begået en sådan adfærd
 - fortsat varer ved næsten et kvart århundrede, efter at den blev indført, hvilket tyder på, at indbyggerne i dette distrikt, som er kendt for primært at huse personer af romaoprindelse, som helhed betragtes som potentielt delagtige i en sådan ulovlig adfærd.

Hvis den nationale domstol konkluderer, at der foreligger en formodning for forskelsbehandling, vil en effektiv anvendelse af ligebehandlingsprincippet kræve, at bevisbyrden påhviler de berørte indstævnte, som skal bevise, at dette princip ikke er blevet tilsidesat.

Vurderingen af, om ligebehandlingsprincippet var blevet tilsidesat, kræver, at det fastslås, om situationerne var sammenlignelige. Alle elementer, der karakteriserer situationerne, skal tages i betragtning. I det foreliggende tilfælde skal alle slutbrugere af elektricitet, der leveres af den samme distributør i et byområde, i princippet, uanset i hvilket distrikt de bor, anses for i forhold til denne distributør at befinde sig i en sammen-

lignelig situation for så vidt angår tilrådighedsstilling af en elmåler, der skal måle deres forbrug, og som gør det muligt for dem at overvåge udviklingen i deres forbrug.

Spørgsmål 4: Hvis det antages, at denne praksis kan betegnes som "indirekte" forskelsbehandling, kan den da begrundes med, at formålet både er at forebygge svig og misbrug og at beskytte enkeltpersoner mod de risici for deres liv og sundhed, der følger af en sådan adfærd, samt at sikre eldistributionens kvalitet og sikkerhed til gavn for alle brugere?

Indledende bemærkning

Indirekte forskelsbehandling er forbudt, medmindre den er objektivt begrundet i et *legitimt mål*, og midlerne til at opfylde det er *hensigtsmæssige* og *nødvendige*. Begrebet objektiv begrundelse skal fortolkes strengt (jf. *CHEZ*, præmis 112-113).

Korrekt svar

Nej (jf. *CHEZ*, præmis 114-128).

Forklaring

a. Legitimt mål?

Formålene udgør legitime mål, der er anerkendt i EU-retten. For så vidt som ELECTRA med henblik på at begrunde den omtvistede praksis har påberåbt sig de talrige skader og ulovlige tilslutninger til elmålere, som angiveligt har fundet sted hidtil i det pågældende distrikt, og risikoen for, at en sådan adfærd fortsætter fremover, har selskabet i det mindste til opgave objektivt at godtgøre (i) dels den faktiske eksistens og omfanget af denne ulovlige adfærd, (ii) dels de nøjagtige grunde til, at der i øjeblikket er en betydelig risiko for, at en sådan skade og ulovlige tilslutning til målere vil fortsætte i det pågældende distrikt, henset til, at der er gået 25 år. For at løfte den bevisbyrde, som *CHEZ RB* har i denne henseende, kan *CHEZ RB* ikke blot hævde, at en sådan adfærd og sådanne risici er "almindeligt kendt".

b. Hensigtsmæssigt og nødvendigt?

ELECTRA skal ligeledes godtgøre, at denne praksis udgør et hensigtsmæssigt og nødvendigt middel til at nå disse mål.

- Betingelserne vedrørende *egnetheden* af denne praksis til at forfølge de påberåbte legitime mål synes at være opfyldt.
- Den omstændighed, at andre eldistributionsselskaber har opgivet den omtvistede praksis og foretrækker at anvende andre teknikker til at bekæmpe skader og manipulation, rejser spørgsmål om *nødvendighed*. Det ser ud til, at der findes pas-

sende og mindre restriktive foranstaltninger med henblik på at nå de mål, som ELECTRA har påberåbt sig.

Selv hvis det antages, at der ikke kan identificeres nogen anden foranstaltning, der er lige så effektiv som den omhandlede praksis, kan den omhandlede praksis ikke begrundes, eftersom de ulemper, som denne praksis medfører, forekommer *uforholdsmæssige* i forhold til de *forfulgte mål*. I denne forbindelse er følgende omstændigheder relevante:

- de endelige elforbrugeres legitime interesse i at få adgang til elektricitetsforsyning under forhold, der ikke har en krænkende eller stigmatiserende virkning
- den bindende, omfattende og langvarige karakter af den omhandlede praksis, der ubestridt pålægges alle beboerne i det pågældende distrikt uden forskel og varigt, selv om ingen individuel ulovlig adfærd kan tilskrives størstedelen af indbyggerne, og de ikke kan drages til ansvar for sådanne handlinger, der er forvoldt af tredjeparter
- den berettigede interesse hos de slutbrugere, der bor i det pågældende distrikt, i at kunne kontrollere og overvåge deres elforbrug effektivt og regelmæssigt.

Yderligere læsning

Kapitel 1 "Anvendelsesområde" og "Hvad er rationalet i chartrets artikel 51?" og kapitel 3, 4 og 7 i FRA's håndbog.

Kapitel 3.3.3 i FRA's *Håndbog om europæisk lovgivning om ikke-forskelsbehandling – 2018 udgave*.

Benedi Lahuerta, S. (2016), "Ethnic discrimination, discrimination by association and the Roma community: *CHEZ*", *Common Market Law Review*, Vol. 53, No. 3, s. 797-817.

CASESTUDIE 5 – ANVENDELSE AF PSYKOLOGISKE TEST TIL BEKRÆFTELSE AF SEKSUEL ORIENTERING ASYL OG MIGRATION

Skriftligt materiale til deltagerne

De faktiske omstændigheder

I april 2015 indgav hr. Okorie, der er nigeriansk statsborger, en asylansøgning i en EU-medlemsstat. Til støtte for denne ansøgning gjorde han gældende, at han havde en velbegrunnet frygt for forfølgelse i sit hjemland på grund af sin homoseksualitet. Som følge af en afgørelse truffet den 1. oktober 2015 afviste de nationale udlændingemyndigheder Hr. Okories asylansøgning. Selv om de fandt, at hans udtalelser ikke var grundlæggende modstridende, konkluderede de, at han manglede troværdighed på grundlag af en ekspertrapport fra en psykolog. Denne sagkyndiges erklæring omfattede en sonderende undersøgelse, en undersøgelse af hans personlighed og flere personlighedsprøver og konkluderede, at det ikke var muligt at bekræfte hr. Okories påstand om hans seksuelle orientering.

Hr. Okorie anlagde sag ved den nationale forvaltningsdomstol, idet han navnlig gjorde gældende, at de psykologiske test, som han havde gennemgået, i alvorlig grad krænkede hans grundlæggende rettigheder i henhold til artikel 1 (Den menneskelige værdighed) og artikel 7 (Respekt for privatliv og familieliv) i Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret) og ikke gjorde det muligt at vurdere sandsynligheden af hans seksuelle orientering. Den nationale udlændingemyndighed anfægtede krænkelsen af de grundlæggende rettigheder og anførte, at testene er nødvendige for at bekræfte seksuel orientering og ikke indebærer nogen fysisk undersøgelse eller en forpligtelse til at se pornografiske fotografier eller videoer. Hr. Okorie gav desuden sit samtykke til testen.

Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?

Charter

Artikel 1 – Den menneskelige værdighed

"Den menneskelige værdighed er ukrænkelig. Den skal respekteres og beskyttes."

Artikel 7 – Respekt for privatliv og familieliv

"Enhver har ret til respekt for sit privatliv og familieliv, sit hjem og sin kommunikation."

Artikel 47 – Adgang til effektive retsmidler og til en upartisk domstol

"Enhver, hvis rettigheder og friheder som sikret af EU-retten er blevet krænket, skal have adgang til effektive retsmidler for en domstol under overholdelse af de betingelser, der er fastsat i denne artikel."

"Enhver har ret til en retfærdig og offentlig rettergang inden en rimelig frist for en uafhængig og upartisk domstol, der forudgående er oprettet ved lov. Enhver skal have mulighed for at blive rådgivet, forsvaret og repræsenteret."

"Der ydes retshjælp til dem, der ikke har tilstrækkelige midler, hvis en sådan hjælp er nødvendig for at sikre effektiv adgang til domstolsprøvelse."

Kvalifikationsdirektivet 2011/95/EU²⁵

Artikel 4 har følgende ordlyd:

"1. Medlemsstaterne kan betragte det som ansøgerens pligt hurtigst muligt at forelægge alle de elementer, der er nødvendige for at underbygge hans ansøgning om international beskyttelse. Medlemsstaterne har pligt til i samarbejde med ansøgeren at vurdere de relevante elementer i ansøgningen.

"2. De i stk. 1 nævnte elementer består af ansøgerens forklaringer og al anden for ansøgeren tilgængelig dokumentation om ansøgerens alder, baggrund, herunder eventuelle slægtninges baggrund, identitet, statsborgerskab(er), tidligere opholdssted(er) og -land(e), tidligere asylansøgninger, rejserute, rejседokumentation samt grundene til, at vedkommende ansøger om international beskyttelse.

"3. Vurderingen af en ansøgning om international beskyttelse foretages ud fra det specifikke sagsforhold, og der tages herunder hensyn til:

"a) alle relevante kendsgerninger vedrørende hjemlandet på det tidspunkt, hvor der træffes afgørelse om ansøgningen, herunder hjemlan-

dets love og andre bestemmelser og den måde, hvorpå de anvendes

"b) relevante forklaringer og dokumentation forelagt af ansøgeren, herunder oplysninger om, hvorvidt ansøgeren har været eller kan blive udsat for forfølgelse eller alvorlig overlast

"c) ansøgerens personlige stilling og forhold, herunder faktorer som baggrund, køn og alder, for på grundlag af ansøgerens personlige forhold at vurdere, om de handlinger, som vedkommende har været eller kan blive udsat for, kan udgøre forfølgelse eller alvorlig overlast

"d) om ansøgerens aktiviteter, siden vedkommende forlod hjemlandet, udelukkende eller hovedsagelig har haft til formål at skabe de nødvendige betingelser for at indgive ansøgning om international beskyttelse med henblik på at vurdere, om disse aktiviteter ville betyde, at vedkommende ved tilbagevenden til hjemlandet kunne blive udsat for forfølgelse eller alvorlig overlast

"e) om ansøgeren med rimelighed kunne forventes at lade sig beskytte af et andet land, i hvilket vedkommende kunne kræve statsborgerskab."

Det følger af retspraksis ved Den Europæiske Unions Domstol (EU-Domstolen), at artikel 4 i direktiv 2011/95/EU ikke er til hinder for, at de nationale udlændingemyndigheder kan kræve, at der indhentes en ekspertrapport i forbindelse med vurderingen af kendsgerninger og omstændigheder vedrørende en ansøgers påståede seksuelle orientering.

²⁵Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2011/95/EU af 13. december 2011 om fastsættelse af standarder for anerkendelse af tredjelandsstatsborgere eller statsløse som personer med international beskyttelse, for en ensartet status for flygtninge eller for personer, der er berettiget til subsidiær beskyttelse, og for indholdet af en sådan beskyttelse, EUT L 337 af 20.12.2011, s. 9.

Spørgsmål

Du bedes besvare spørgsmål 1, inden du fortsætter til næste spørgsmål.

Spørgsmål 1: Hr. Okorie har gjort gældende, at visse aspekter af proceduren for den nationale domstol er i strid med chartrets artikel 47 (effektiv domstolsbeskyttelse). Finder chartrets artikel 47 anvendelse på sagen ved den nationale forvaltningsdomstol?

- a.** Ja, chartret er et katalog over grundlæggende rettigheder, der i princippet altid finder anvendelse, som det er tilfældet med Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMK).
- b.** Ja, fordi sagen for den nationale domstol vedrører anvendelsen af direktiv 2011/95/EU.
- c.** Nej, indvandringsmyndighedernes vurderingsmetoder falder uden for EU-rettens anvendelsesområde, da direktiv 2011/95/EU ikke harmoniserer de nationale bevisregler.
- d.** Nej, denne sag vedrører asyl, og chartrets artikel 47 sikrer kun retten til effektiv domstolsbeskyttelse i forbindelse med civile krav og i forbindelse med strafferetlig forfølgning.

Baggrundsoplysninger for undervisere

Indledende bemærkninger

Dette casestudie er baseret på EU-Domstolens dom, C-473/16, *F.*, ECLI:EU:C:2018:36, 25. januar 2018.

Casestudiet vedrører kun det første spørgsmål (jf. *F.*, præmis 47-71) om psykologens sagkyndige erklæring. Den omstændighed, at såvel den franske og den nederlandske regering som Kommissionen på det kraftigste har bestridt pålideligheden af den pågældende ekspertrapport, tages ikke op i casestudiet (jf. *F.*, præmis 58).

Spørgsmål og svar

Spørgsmål 1. Finder chartrets artikel 47 anvendelse på sagen ved den nationale forvaltningsdomstol?

- a. Ja, chartret er et katalog over grundlæggende rettigheder, der i princippet altid finder anvendelse, som det er tilfældet med EMK.
- b. **Ja, fordi sagen for den nationale domstol vedrører anvendelsen af direktiv 2011/95/EU.**
- c. Nej, indvandringsmyndighedernes vurderingsmetoder falder uden for EU-rettens anvendelsesområde, da direktiv 2011/95/EU ikke harmoniserer de nationale bevisregler.
- d. Nej, denne sag vedrører asyl, og chartrets artikel 47 sikrer kun retten til effektiv domstolsbeskyttelse i forbindelse med civile krav og i forbindelse med strafferetlig forfølgning.

Indledende bemærkninger

Det er vigtigt at indlede analysen af en sag vedrørende chartret ved på grundlag af chartrets artikel 51, stk. 1, at undersøge, om chartret finder anvendelse. Feedback som svar på dette spørgsmål kunne fokusere på årsagerne til konsekvent at gennemføre dette vigtige indledende skridt (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog). Desuden kan der også henvises til denne håndbogs kapitel 7, hvori der er opstillet en tjekliste for anvendelsen af chartrets artikel 51, stk. 1.

Det er meget vigtigt at huske på, at EU's grundlæggende rettigheder kun finder anvendelse i situationer, der falder ind under EU-rettens anvendelsesområde. Dette er en væsentlig forskel i forhold til EMK, som i princippet finder anvendelse i alle tilfælde. Ved anvendelse af chartret er det nødvendigt at kontrollere på grundlag af artikel 51, stk. 1, i chartret: Er der tale om en rent national situation, hvor chartret ikke spiller nogen rolle, eller er den omfattet af EU-rettens anvendelsesområde, hvor chartret finder anvendelse? Artikel 51, stk. 1, kan i det væsentlige koges ned til følgende: Anvendelsen af EU's grundlæggende rettigheder er tæt forbun-

det med anvendelsen af andre bestemmelser i EU-retten. Det er også vigtigt at huske på, at anvendelsen af chartret altid er knyttet til anvendelsen af andre EU-retlige bestemmelser.

Dette spørgsmål er som sådan ikke udtrykkeligt nævnt i *F.*, og chartrets artikel 47 spiller ikke nogen rolle i denne sag.

Korrekt svar

Mulighed b er det korrekte svar (jf. situation A.3 i kapitel 7 i FRA's håndbog).

Forklaring

I henhold til artikel 51, stk. 1, i chartret, finder chartret anvendelse på alle nationale foranstaltninger til gennemførelse af EU-retten. Ifølge EU-Domstolens retspraksis har "gennemførelse af EU-retten" en bred betydning, der dækker al udøvelse og anvendelse af EU-retten i medlemsstaterne. Det betyder det samme som at handle "inden for rammerne af EU-retten" og dækker alle situationer, som er omfattet af EU-retten.

I dette tilfælde er anvendelsen af chartret knyttet til artikel 4 i direktiv 2011/95/EU, som vedrører medlemsstaternes pligt til at vurdere de relevante elementer i ansøgningen om international beskyttelse.

Mulighed c er ikke korrekt. Medlemsstaternes udøvelse af sådanne skønsmæssige beføjelser udgør i princippet "gennemførelse af EU-retten", uanset om de vedrører en obligatorisk eller valgfri udøvelse af skønsmæssige beføjelser (jf. situation A.3 i FRA's håndbog). Derfor er mulighed c ikke korrekt. Desuden kan der henvises til situation A.4 i kapitel 7 i FRA's håndbog: Foranstaltninger, der henhører under medlemsstaternes procesautonomi, udgør gennemførelse som omhandlet i chartrets artikel 51, stk. 1.

Mulighed a er ikke korrekt (jf. de indledende bemærkninger).

Mulighed d er ikke korrekt. En vigtig merværdi ved artikel 47 i chartret i forhold til EMK's artikel 6 er, at dens anvendelsesområde ikke er begrænset til civile krav og strafferetlig forfølgning. Den finder derfor også anvendelse på andre retstviser, såsom asyl og migration og beskatning (jf. forklaringerne til artikel 47 og artikel 52, stk. 3, i chartret).

Spørgsmål 2. På grundlag af de relevante bestemmelser i chartret, drøft, om EMK og EMD's retspraksis er relevante for fortolkningen af chartrets artikel 1 og 7.

Korrekt svar:

Ja. EMK og EMD's retspraksis er i princippet relevante for anvendelsen af chartrets artikel 7. I denne sag henviser EU-Domstolen imidlertid ikke til EMD's retsprak-

sis. Dette skyldes sandsynligvis, at anvendelsen af en ekspertrapport fra en psykolog på grundlag af projektive personlighedstest ikke opfylder proportionalitetstesten i artikel 52, stk. 1, i chartret.

Forklaring

EMK udgør ikke et retligt instrument, der formelt er blevet indarbejdet i EU-retten. Chartret indeholder imidlertid rettigheder, der svarer til de rettigheder, der er sikret ved EMK ("tilsvarende rettigheder"). Ifølge artikel 52, stk. 3, i chartret har de tilsvarende rettigheder i chartret samme betydning og omfang som dem, der er fastlagt i EMK (inklusive EMD's retspraksis). EMK fastsætter minimumsgrænsen for beskyttelse. EU-retten kan give en mere omfattende beskyttelse (jf. artikel 52, stk. 3, sidste punktum, i chartret og kapitel 2 og trin 9 og 10 i kapitel 8 i FRA's håndbog).

Artikel 52 i chartret – Rækkevidde og fortolkning af rettigheder og principper

"3. I det omfang dette charter indeholder rettigheder svarende til dem, der er sikret ved den europæiske konvention til beskyttelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, har de samme betydning og omfang som i konventionen. Denne bestemmelse er ikke til hinder for, at EU-retten kan yde en mere omfattende beskyttelse."

Hvordan ved jeg, om der er tilsvarende rettigheder på spil?

Svaret kan findes i forklaringen til chartrets artikel 52, stk. 3, og i forklaringen til den specifikke bestemmelse i chartret, der er omhandlet i "Forklaringer til chartret om grundlæggende rettigheder" (findes på EUR-LEX i "Traktater/andre traktater og protokoller"; EUT C 303 af 14.12.2007).

Forklaring ad artikel 7 – Respekt for privatliv og familieliv

"De rettigheder, der sikres ved artikel 7, svarer til dem, der er sikret ved artikel 8 i EMK. For at tage hensyn til den tekniske udvikling er ordet "korrespondance" ændret til "kommunikation".

"I henhold til artikel 52, stk. 3, har denne ret samme betydning og omfang som den tilsvarende ret i EMK. Det følger heraf, at de begrænsninger, der lovligt kan foretages i disse rettigheder, er de samme, som dem, der accepteres inden for rammerne af denne artikel 8, hvori det hedder:

"1. Enhver har ret til respekt for sit privatliv og familieliv, sit hjem og sin korrespondance.

"2. Ingen offentlig myndighed må gøre indgreb i udøvelsen af denne ret, medmindre det sker i overensstemmelse med loven og er nødvendigt i et demokratisk samfund af hensyn til den nationale sikkerhed, den offentlige tryghed eller landets økonomiske velfærd, for at forebygge

uro eller forbrydelse, for at beskytte sundheden eller sædeligheden eller for at beskytte andres rettigheder og friheder."

Forklaring ad artikel 52 – Rækkevidde og fortolkning af rettigheder og principper

"Artikler i chartret, der har samme betydning og omfang som de tilsvarende artikler i EMK: [...]

artikel 7 svarer til artikel 8 i EMK".

Spørgsmål 3: Er det foreneligt med chartret at anvende en sagkyndig erklæring fra en psykolog på grundlag af projektive personlighedstest til at vurdere rigtigheden af en påstand fremført af en ansøger om international beskyttelse vedrørende vedkommendes seksuelle orientering?

Indledende bemærkning

Kapitel 8 i FRA's håndbog giver en struktureret ramme for undersøgelsen af, om en national bestemmelse er forenelig med chartret. For at sikre, at alle nødvendige skridt tages, anbefales det at gøre brug af denne tjekliste. I dette tilfælde bør vurderingen omfatte artikel 52, stk. 1, i chartret (den generelle begrænsningsklausul).

De betingelser, der er fastsat i artikel 52, stk. 1, i chartret er følgende.

- Er begrænsningerne fastlagt i lovgivningen?
- Er respekten for det væsentlige indhold af den omhandlede grundlæggende rettighed sikret?
- Tjener begrænsningerne et legitimt formål?
- Er begrænsningen passende med hensyn til at løse det konstaterede problem?
- Går begrænsningen videre end det, der er nødvendigt for at nå det forfulgte mål? Findes der nogen foranstaltninger, som vil gribe mindre ind i de grundlæggende rettigheder?
- Står begrænsningerne i et rimeligt forhold til det forfulgte mål?

I dette tilfælde fokuseres der på *proportionalitetstesten*.

Korrekt svar

Nej. Det er uforeneligt med artikel 7 i chartret (jf. F., præmis 50-70). EU-Domstolen behandler ikke chartrets artikel 1.

Forklaring

Anvendelsen af en ekspertrapport fra en psykolog som den i hovedsagen omhandlede er et indgreb i dennes ret til respekt for privatlivets fred (jf. F., præmis 54). Den indgriben i privatlivet for ansøgeren om

international beskyttelse, som gennemførelsen og anvendelsen af en ekspertrapport som den i hovedsagen omhandlede udgør, er således *særligt alvorlig*, henset til dens art og formål (jf. *F.*, præmis 60).

I denne henseende er det relevant, at samtykket ikke nødvendigvis er frit, da det kræves afgivet under det pres, der udspringer af de omstændigheder, som ansøgeren om international beskyttelse befinder sig under (jf. *F.*, præmis 53).

Da der er tale om et indgreb, bør betingelserne i artikel 52, stk. 1, kontrolleres (jf. de indledende bemærkninger).

EU-Domstolen går direkte til proportionalitetstesten. Det afgørende er, at virkningen af en sådan ekspertrapport på sagsøgerens privatliv forekommer uforholdsmæssig i forhold til det forfulgte mål. I betragtning af alvoren af indgrebet i retten til privatlivets fred kan kriteriet ikke anses for at stå i et rimeligt forhold til den fordel, som det kan give ved vurderingen af de forhold og omstændigheder, der er omhandlet i artikel 4 i direktiv 2011/95/EU. Følgende elementer set under ét er relevante i denne henseende.

- Det indgreb i privatlivets fred for ansøgeren om international beskyttelse, der følger af udarbejdelsen og anvendelsen af en sådan ekspertrapport, er særligt alvorligt.
- En sådan ekspertrapport er bl.a. baseret på den omstændighed, at den berørte person gennemgår en række psykologiske test, der har til formål at fastslå et væsentligt element af vedkommendes identitet, som vedrører vedkommendes personlige sfære, for så vidt som det vedrører intime aspekter af vedkommendes liv.
- Princip 18 i Yogyakartaprincipperne om anvendelse af den internationale menneskerettighedslovgivning i forbindelse med seksuel orientering og kønsidentitet fastslår, at ingen person må tvinges til at underkaste sig nogen som helst form for medicinsk eller psykologisk testning på grund af vedkommendes seksuelle orientering eller kønsidentitet.

Desuden kan en sådan ekspertrapport ikke anses for nødvendig med henblik på at bekræfte erklæringerne fra en ansøger om international beskyttelse vedrørende vedkommendes seksuelle orientering med henblik på at træffe afgørelse om en ansøgning om international beskyttelse på grundlag af en frygt for forfølgelse på grund af denne orientering.

Yderligere læsning

Kapitel 1 "Anvendelsesområde" og "Hvad er rationalet i chartrets artikel 51?" og kapitel 3, 4, 7 og 8 i FRA's håndbog.

Ferreira, N. and Venturi, D. (2018), "Testing the untestable: The CJEU's decision in Case C-473/16, *F V Bevándorlási És Állampolgársági Hivatal* (28 June 2018)", *EDAL – European Database of Asylum Law*, findes på <https://ssrn.com/abstract=3204321>.

CASESTUDIE 6 – SUSPENSION AF EN AFGØRELSE OM TILBAGESENDELSE ASYL OG MIGRATION

Skriftligt materiale til deltagerne

De faktiske omstændigheder

Den 15. april 2009 indgav hr. Madagi i henhold til national ret en ansøgning om opholdstilladelse af lægelige grunde med den begrundelse, at han led af en særlig alvorlig sygdom. Denne ansøgning blev den 4. december 2009 antaget til realitetsbehandling. Som følge af en afgørelse, der blev truffet den 6. juni 2011, blev hr. Madagis ansøgning om opholdstilladelse afslået med den begrundelse, at hans hjemland (Nigeria) råder over tilstrækkelige medicinske faciliteter til at kunne behandle personer, der lider af hans sygdom. Den 29. juni 2011 fik hr. Madagi meddelelse om denne afgørelse og blev pålagt at forlade Frankrig. Denne afgørelse skal betragtes som en "afgørelse om tilbagesendelse" som omhandlet i artikel 3, stk. 4, i direktiv 2008/115/EF om tilbagesendelse. Den 7. juli 2011 påklagede hr. Madagi denne afgørelse om tilbagesendelse, idet han gjorde gældende, at der ikke var adgang til passende behandling af hans sygdom i Nigeria. I henhold til de relevante nationale regler er der ikke adgang til retsmidler for hr. Madagi, der gør det muligt at udsætte fuldbyrdelsen af en afgørelse om tilbagesendelse.

Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret)

Artikel 19 – Beskyttelse i tilfælde af udsendelse, udvisning og udlevering

"2. Ingen må udsendes, udvises eller udleveres til en stat, hvor der er en alvorlig risiko for at blive idømt dødsstraf eller udsat for tortur eller anden umenneskelig eller nedværdigende straf eller behandling. [...]"

Artikel 47 – Adgang til effektive retsmidler og til en upartisk domstol

"Enhver, hvis rettigheder og friheder som sikret af EU-retten er blevet krænket, skal have adgang til effektive retsmidler for en domstol under overholdelse af de betingelser, der er fastsat i denne artikel.

"Enhver har ret til en retfærdig og offentlig rettergang inden en rimelig frist for en uafhængig og upartisk domstol, der forudgående er oprettet ved lov. Enhver skal have mulighed for at blive rådgivet, forsvaret og repræsenteret.

"Der ydes retshjælp til dem, der ikke har tilstrækkelige midler, hvis en sådan hjælp er nødvendig for at sikre effektiv adgang til domstolsprøvelse."

Direktiv 2008/115/EF om tilbagesendelse²⁶

Artikel 3, stk. 4, bestemmer følgende:

"I dette direktiv forstås ved:

[...]

"4) "afgørelse om tilbagesendelse": en administrativ eller retslig afgørelse eller retsakt, der fastslår eller erklærer, at en tredjelandssstatsborgers ophold er ulovligt, og som pålægger eller fastslår en forpligtelse for den pågældende til at vende tilbage".

Artikel 5 har følgende ordlyd:

"Når medlemsstaterne gennemfører dette direktiv, tager de behørigt hensyn til:

²⁶ Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2008/115/EF af 16. december 2008 om fælles standarder og procedurer i medlemsstaterne for tilbagesendelse af tredjelandssstatsborgere med ulovligt ophold (EUT L 348 af 24.12.2008, s. 98).

[...]

"c) den pågældende tredjelandsstatsborgers helbreds-tilstand og respekterer non-refoulement-princippet."

Artikel 9 med overskriften "Udsættelse af udsendelse" bestemmer i stk. 1:

"Medlemsstaterne udsætter en udsendelse,

"a) hvis den vil krænke non-refoulement-princippet, eller

"b) så længe der indrømmes suspension i henhold til artikel 13, stk. 2."

Artikel 12 er affattet således:

"Afgørelser om tilbagesendelse og, hvis der er udstedt sådanne, afgørelser om indrejseforbud og afgørelser om udsendelse skal affattes skriftligt og angive de faktiske og retlige grunde samt oplyse om de retsmidler, der er til rådighed. [...]"

Artikel 13, stk. 1 og 2, bestemmer følgende:

"1. Den pågældende tredjelandsstatsborger skal have adgang til effektive retsmidler til at klage over eller søge prøvning af afgørelser vedrørende tilbagesendelse som omhandlet i artikel 12, stk. 1, ved en kompetent retslig eller administrativ myndighed eller et kompetent organ, sammensat af medlemmer, der er upartiske og er sikret uafhængighed.

"2. Myndigheden eller organet, jf. stk. 1, skal have beføjelse til at prøve afgørelser vedrørende tilbagesendelse som omhandlet i artikel 12, stk. 1, herunder mulighed for midlertidigt at suspendere afgørelsernes fuldbyrdelse, medmindre midlertidig suspension allerede finder anvendelse i medfør af national lovgivning."

Artikel 14, stk. 1, har følgende ordlyd:

"Med forbehold af den situation, der er omhandlet i artikel 16 og 17, sikrer medlemsstaterne, at der så vidt muligt tages hensyn til følgende principper i forbindelse med tredjelandsstatsborgere inden for den frist for frivillig udrejse, der indrømmes i henhold til artikel 7, og i de perioder, hvor udsendelsen er udsat i henhold til artikel 9:

[...]

"b) de pågældende sikres akut lægebehandling og absolut nødvendig behandling af sygdom"

Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?

I artikel 3, litra i), i loven om udlændinges indrejse, ophold, etablering og udsendelse bestemmes det i stk. 1:

"En udlænding med ophold i Frankrig, der godtgør sin identitet i henhold til stk. 2, og som lider af en sygdom, der indebærer en reel risiko for udlændingens liv eller fysiske integritet eller en reel risiko for umenneskelig eller vanærende behandling, idet der ikke findes passende behandling i udlændingens hjemland eller i det land, hvor udlændingen opholder sig, kan ansøge om opholdstilladelse i Frankrig hos ministeren eller dennes befuldmægtigede."

Spørgsmål

Spørgsmål 1. Finder artikel 47 i chartret anvendelse på de nationale processuelle regler vedrørende (manglende) suspension?

- Ja, chartret er et katalog over grundlæggende rettigheder, der i princippet altid finder anvendelse, som det er tilfældet med Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (EMK).
- Ja, fordi disse regler betragtes som gennemførelsen af direktiv 2008/115/EF.
- Nej, fordi artikel 13, stk. 2, i direktiv 2008/115/EF ikke kræver, at det retsmiddel, der er omhandlet i artikel 13, stk. 1, nødvendigvis har opsættende virkning.
- Nej, denne sag vedrører asyl, og chartrets artikel 47 sikrer kun retten til effektiv domstolsbeskyttelse i forbindelse med civile krav og i forbindelse med strafferetlig forfølgning.

Baggrundsplysninger for undervisere

Indledende bemærkninger

Dette casestudie er baseret på Den Europæiske Unions Domstols (EU-Domstolens) dom, C-562/13, *Abdi-da*, ECLI:EU:C:2014:2453, 18. december 2014.

Casestudiet vedrører kun den opsættende virkning af en klage over en afgørelse om tilbagesendelse, som EU-Domstolen har behandlet i præmis 39-53. Den omfatter ikke spørgsmålet om, hvorvidt der er pligt til at dække deres grundlæggende behov. De faktiske omstændigheder i casestudiet er blevet forenklet, og dette aspekt er udeladt.

Spørgsmål og svar

Spørgsmål 1. Finder chartrets artikel 47 anvendelse på de nationale processuelle regler vedrørende (manglende) suspension?

- a. Ja, chartret er et katalog over grundlæggende rettigheder, der i princippet altid finder anvendelse, som det er tilfældet med EMK.
- b. **Ja, fordi disse regler betragtes som gennemførelsen af direktiv 2008/115/EF.**
- c. Nej, fordi artikel 13, stk. 2, i direktiv 2008/115/EF ikke kræver, at det retsmiddel, der er omhandlet i artikel 13, stk. 1, nødvendigvis har opsættende virkning.
- d. Nej, denne sag vedrører asyl, og chartrets artikel 47 sikrer kun retten til effektiv domstolsbeskyttelse i forbindelse med civile krav og i forbindelse med strafferetlig forfølgning.

Indledende bemærkninger

Det er vigtigt at indlede analysen af en sag vedrørende chartret ved på grundlag af chartrets artikel 51, stk. 1, at undersøge, om chartret finder anvendelse. Feedback som svar på dette spørgsmål kunne fokusere på årsagerne til konsekvent at gennemføre dette vigtige indledende skridt (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog). Desuden kan der også henvises til denne håndbogs kapitel 7, hvori der er opstillet en tjekliste for anvendelsen af chartrets artikel 51, stk. 1.

Det er meget vigtigt at huske på, at EU's grundlæggende rettigheder kun finder anvendelse i situationer, der falder ind under EU-rettens anvendelsesområde. Dette er en væsentlig forskel i forhold til EMK, som i princippet finder anvendelse i alle tilfælde. Ved anvendelse af chartret er det nødvendigt at kontrollere på grundlag af artikel 51, stk. 1, i chartret: Er der tale om en rent national situation, hvor chartret ikke spiller nogen rolle,

eller er den omfattet af EU-rettens anvendelsesområde, hvor chartret finder anvendelse? Artikel 51, stk. 1, kan i det væsentlige koges ned til følgende: Anvendelsen af EU's grundlæggende rettigheder er tæt forbundet med anvendelsen af andre bestemmelser i EU-retten. Det er også vigtigt at huske på, at anvendelsen af chartret altid er knyttet til anvendelsen af andre EU-retlige bestemmelser.

Dette spørgsmål er som sådan ikke eksplicit i *Abdi-da*-dommen. EU-Domstolen anvender chartret til at fortolke artikel 5 og 13 i direktiv 2008/115/EF.

Korrekt svar

Mulighed b er det korrekte svar (jf. situation A.3 i kapitel 7 i FRA's håndbog).

Forklaring

I henhold til artikel 51, stk. 1, i chartret, finder chartret anvendelse på alle nationale foranstaltninger til gennemførelse af EU-retten. Ifølge EU-Domstolens retspraksis har "gennemførelse af EU-retten" en bred betydning, der dækker alle typer af medlemsstaternes udøvelse og anvendelse af EU-retten. Det betyder det samme som at handle "inden for rammerne af EU-retten" og dækker alle situationer, som er omfattet af EU-retten.

I det foreliggende tilfælde er anvendelsen af chartret knyttet til artikel 13, stk. 2, i direktiv 2008/115/EF, som giver medlemsstaterne beføjelse til at indrømme midlertidig suspension af afgørelser vedrørende tilbagesendelse. Medlemsstaternes udøvelse af sådanne skønsmæssige beføjelser udgør i princippet "gennemførelse af EU-retten", uanset om de vedrører en obligatorisk eller valgfri udøvelse af skønsmæssige beføjelser. Det kan endog være tilfældet, at overholdelsen af chartret fører til obligatorisk udøvelse af et skøn på grundlag af EU-retten. Dette er præcis, hvad der sker i denne sag (andre eksempler, hvor en skønsmæssig beføjelse viser sig at være en pligt, er EU-Domstolen, C-411/10 og C-493/10, *N.S.*, 21. december 2011, præmis 55, 68-69 og 106-108; og EU-Domstolen, C-329/13, *Stefan*, 8. maj 2014, præmis 35). Derfor er mulighed c ikke korrekt.

Mulighed a er ikke korrekt (jf. de indledende bemærkninger).

Mulighed d er ikke korrekt. En vigtig merværdi ved artikel 47 i chartret i forhold til EMK's artikel 6 er, at dens anvendelsesområde ikke er begrænset til civile krav og strafferetlig forfølgning. Den finder derfor også anvendelse på andre retstsvister, såsom asyl og migration og beskatning.

Spørgsmål 2. På grundlag af de relevante bestemmelser i chartret, drøft, om EMK og EMD's retspraksis er relevant.

Korrekt svar:

Ja. EMK og EMD's retspraksis er i princippet relevant for anvendelsen af artikel 47 og artikel 19, stk. 2, i chartret. EU-Domstolen henviser ligeledes til EMD's retspraksis (jf. *Abdida*, præmis 47 og 51).

Forklaring

EMK udgør ikke et retligt instrument, der formelt er blevet indarbejdet i EU-retten. Chartret indeholder imidlertid rettigheder, der svarer til de rettigheder, der er sikret ved EMK ("tilsvarende rettigheder"). Ifølge artikel 52, stk. 3, i chartret har de tilsvarende rettigheder i chartret samme betydning og omfang som dem, der er fastlagt i EMK (inklusive EMD's retspraksis). EMK fastsætter minimumsgrænsen for beskyttelse. EU-retten kan give mere omfattende beskyttelse (jf. kapitel 2 og trin 9 og 10 i kapitel 8 i FRA's håndbog).

Artikel 52 i chartret – Rækkevidde og fortolkning af rettigheder og principper

"3. I det omfang dette charter indeholder rettigheder svarende til dem, der er sikret ved den europæiske konvention til beskyttelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, har de samme betydning og omfang som i konventionen. Denne bestemmelse er ikke til hinder for, at EU-retten kan yde en mere omfattende beskyttelse."

Hvordan ved jeg, om der er tilsvarende rettigheder på spil?

Svaret kan findes i forklaringen til chartrets artikel 52, stk. 3, og i forklaringen til den specifikke bestemmelse i chartret, der er omhandlet i "Forklaringer til chartret om grundlæggende rettigheder" (findes på EUR-LEX i "Traktater/andre traktater og protokoller"; EUT C 303 af 14.12.2007).

Forklaring ad artikel 19 – Beskyttelse i tilfælde af udsendelse, udvisning og udlevering

[...]

Stk. 2 inkorporerer Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols relevante retspraksis vedrørende artikel 3 i EMK (se dom af 17. december 1996, Ahmed mod Østrig, Sml. 1996, s. VI-2206, og dom af 7. juli 1989, Soering)."

Forklaring ad artikel 47 – Adgang til effektive retsmidler og til en upartisk domstol

"Stk. 1 er baseret på artikel 13 i EMK:

"Enhver, hvis rettigheder og friheder efter denne konvention er blevet krænket, skal have adgang til

effektive retsmidler herimod for en national myndighed, uanset om krænkelsen er begået af personer, der handler i embeds medfør."

"I EU-retten er beskyttelsen dog mere omfattende, da den sikrer adgang til effektive retsmidler for en domstol.

[...]

"Stk. 2 svarer til artikel 6, stk. 1, i EMK, der er affattet således:

"Enhver har ret til en retfærdig og offentlig rettergang inden en rimelig frist for en uafhængig og upartisk domstol, der er oprettet ved lov, når der skal træffes afgørelse enten i en strid om hans borgerlige rettigheder og forpligtelser eller angående en mod ham rettet anklage for en forbrydelse. Dommen skal afsiges i et offentligt møde, men pressen og offentligheden kan udelukkes helt eller delvis fra retsforhandlingerne af hensyn til sædeligheden, den offentlige orden eller den nationale sikkerhed i et demokratisk samfund, når det kræves af hensynet til mindreårige eller til beskyttelse af parternes privatliv, eller under særlige omstændigheder i det efter rettens mening strengt nødvendige omfang, når offentlighed ville skade retfærdighedens interesser."

"I EU-retten finder retten til en domstol ikke kun anvendelse på tvister om borgerlige rettigheder og pligter. Det er en af følgerne af, at EU er et retsfællesskab, som Domstolen fastslog i sag 294/83, Miljøpartiet "les Verts" mod Europa-Parlamentet (dom af 23. april 1986, Sml. 1986, s. 1339). Bortset fra deres anvendelsesområde finder garantierne i EMK dog anvendelse på lignende måde i EU.

"For så vidt angår stk. 3 bemærkes det, at der ifølge Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols retspraksis skal ydes retshjælp, hvis en manglende hjælp ville udhule garantien for effektive retsmidler (dom EMK af 9.10.1979, Airey, Serie A, bind 32, s. 11). Der findes ligeledes en retshjælpsordning ved Den Europæiske Unions Domstol."

Forklaring ad artikel 52 – Rækkevidde og fortolkning af rettigheder og principper

"Artikler i chartret, der har samme betydning og omfang som de tilsvarende artikler i EMK:

[...]

"artikel 19, stk. 2, svarer til artikel 3 i EMK, som fortolket af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol

[...]

"Artikler, der har samme betydning og omfang som de tilsvarende artikler i EMK, men som har større rækkevidde:

[...]

"artikel 47, stk. 2 og 3 svarer til artikel 6, stk. 1, i EMK, men begrænsningen til tvister om borgerlige rettigheder og forpligtelser eller anklager for en forbrydelse gælder ikke i forbindelse med EU-retten og gennemførelsen heraf,

[...]"

Spørgsmål 3. Indebærer artikel 5 og 13 i direktiv 2008/115/EF, sammenholdt med artikel 19, stk. 2, og artikel 47, i chartret, at der skal være adgang til retsmidler med opsættende virkning i forbindelse med en afgørelse om tilbagesendelse, hvis fuldbyrdelse kan udsætte den omhandlede tredjelandsstatsborger for en alvorlig risiko for alvorlig og uafvendelig forværring af den pågældendes helbred?

Korrekt svar

Ja (jf. *Abdida*, præmis 46-53).

Ifølge EU-Domstolen skal artikel 5 og 13 i direktiv 2008/115/EF, sammenholdt med artikel 19, stk. 2, og artikel 47, i chartret fortolkes således, at de er til hinder for en national lovgivning, der ikke fastsætter et retsmiddel med opsættende virkning i forbindelse med en afgørelse om tilbagesendelse, hvis fuldbyrdelse kan udsætte den omhandlede tredjelandsstatsborger for en alvorlig risiko for alvorlig og uafvendelig forværring af den pågældendes helbred.

Forklaring

Direktivet kræver ikke, at det retsmiddel, der er omhandlet i artikel 13, stk. 1, har opsættende virkning. Ikke desto mindre skal kendetegnene ved dette retsmiddel fastlægges i overensstemmelse med chartrets artikel 47, som udgør en bekræftelse af princippet om effektiv domstolsbeskyttelse.

I denne henseende bemærkes, at chartrets artikel 19, stk. 2, bestemmer, at ingen må udsendes til en stat, hvor der er en alvorlig risiko for at blive udsat for umenneskelig eller nedværdigende behandling. Ved at henviser til EMD's retspraksis finder EU-Domstolen, at i de ganske særlige undtagelsestilfælde, hvor udsendelsen af en tredjelandsstatsborger, der lider af en alvorlig sygdom, til et land, hvor der ikke er adgang til passende behandling, ville være i strid med non-refoulement-princippet, kan medlemsstaterne derfor ikke som fastsat i artikel 5 i direktiv 2008/115/EF sammenholdt med chartrets artikel 19, stk. 2, fortsætte med en sådan udsendelse.

Disse ganske særlige undtagelsestilfælde er kendetegnet ved deres alvorlighed og den uoprettelige karakter af den skade, der kan følge af udsendelsen af en tredjelandsstatsborger til et land, hvor der er alvorlig risiko for at blive udsat for umenneskelig eller nedværdigende behandling.

Effektiviteten af retsmidlet til prøvelse af en afgørelse om tilbagesendelse, hvis fuldbyrdelse kan udsætte den omhandlede tredjelandsstatsborger for en alvorlig risiko for alvorlig og uafvendelig forværring af den pågældendes helbred, kræver under disse omstændigheder, at tredjelandsstatsborgeren råder over et retsmiddel med opsættende virkning med henblik på at sikre, at afgørelsen om tilbagesendelse ikke fuldbyrdes, inden et klagepunkt vedrørende en tilsidesættelse af artikel 5 i direktiv 2008/115, sammenholdt med artikel 19, stk. 2, i chartret, har haft mulighed for at blive behandlet af en kompetent myndighed.

Yderligere læsning

Kapitel 1 "Anvendelsesområde" og "Hvad er rationalet i chartrets artikel 51?" og kapitel 3, 4, 7 og 8 i FRA's håndbog.

CASESTUDIE 7 – AMATØRJOURNALISTIK PÅ YOUTUBE

DATABESKYTTELSE OG INFORMATIONSSAMFUNDET

Skriftligt materiale til deltagerne

De faktiske omstændigheder

Persson optog en video på en politistation. Optagelsen vedrørte en forklaring, som han afgav til politiet i forbindelse med en administrativ procedure, der var indledt mod ham. Det er i denne videooptagelse muligt at se politiets lokaler og flere politibetjente i færd med at udføre deres arbejde. Perssons samtale med politibetjentene under udførelsen af visse administrative opgaver blev optaget. På optagelsen kan man høre ham og de berørte politifolk og den person, der ledsagede ham til politistationen. Persson offentliggjorde den pågældende videooptagelse på webstedet [YouTube](#).

Den nationale databeskyttelsesmyndighed (DPA) fastslog, at Persson havde overtrådt de relevante nationale regler, fordi han ikke havde underrettet politibetjentene om formålet med optagelsen. Han undlod også at give den nationale databeskyttelsesmyndighed oplysninger om formålet med videooptagelsen og offentliggørelsen heraf på et websted for at påvise, at hans formål med at fremstille og udgive filmen opfyldte kravene i de relevante nationale regler. Den nationale databeskyttelsesmyndighed bad derfor Persson om at fjerne den pågældende video fra YouTube og andre internetsider, som den var blevet offentliggjort på.

Persson anlagde sag ved den nationale ret. Han har erkendt, at han ikke havde indhentet udtrykkeligt samtykke fra politibetjentene til at foretage videooptagelsen eller efterfølgende offentliggøre den på internettet. Han har imidlertid gjort gældende, at han med sin videooptagelse ønskede at gøre samfundet opmærksom på noget, der efter hans opfattelse udgjorde en ulovlig adfærd fra politiets side.

Den nationale ret er af den opfattelse, at det tydeligt fremgår af tidligere retspraksis fra Den Europæiske

Unions Domstol (EU-Domstolen), at den pågældende optagelses- og uploadaktivitet er omfattet af anvendelsesområdet for den generelle forordning om databeskyttelse (GDPR)²⁷, og at der ikke gælder nogen undtagelse. Navnlig falder behandlingen ikke ind under den fritagne "udøvelse af rent personlige eller familiemæssige aktiviteter", eftersom Persson ikke havde begrænset udbredelsen af videoen og dermed havde "gjort personoplysninger tilgængelige for et ubestemt antal personer". Imidlertid anmoder den nationale ret EU-Domstolen om at udtale sig om følgende spørgsmål: Falder en persons aktiviteter såsom de af hr. Persson foretagne aktiviteter inden for begrebet "i journalistisk øjemed" som omhandlet i artikel 85 i GDPR?

Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret)

Artikel 7 – Respekt for privatliv og familieliv

"Enhver har ret til respekt for sit privatliv og familieliv, sit hjem og sin kommunikation."

Artikel 8 – Beskyttelse af personoplysninger

²⁷ Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EU) 2016/679 af 27. april 2016 om beskyttelse af fysiske personer i forbindelse med behandling af personoplysninger og om fri udveksling af sådanne oplysninger og om ophævelse af direktiv 95/46/EF (EUT 2016 L 1119) (generel forordning om databeskyttelse).

"1. Enhver har ret til beskyttelse af personoplysninger, der vedrører den pågældende.

"2. Disse oplysninger skal behandles rimeligt, til udtrykkeligt angivne formål og på grundlag af de berørte personers samtykke eller på et andet berettiget ved lov fastsat grundlag. Enhver har ret til adgang til indsamlede oplysninger, der vedrører den pågældende, og til berigtigelse heraf.

"3. Overholdelsen af disse regler er underlagt en uafhængig myndigheds kontrol."

Artikel 11 – Ytrings- og informationsfrihed

"1. Enhver har ret til ytringsfrihed. Denne ret omfatter meningsfrihed og frihed til at modtage eller meddele oplysninger eller tanker uden indblanding fra offentlig myndighed og uden hensyn til landegrænser.

"2. Mediefrihed og mediernes pluralisme respekteres."

Generel forordning om databeskyttelse

Formål

Formålet med GDPR er at sikre beskyttelsen af fysiske personers grundlæggende rettigheder og frihedsrettigheder i forbindelse med behandlingen af personoplysninger, såsom retten til respekt for privatliv og familieliv og retten til beskyttelse af personoplysninger, der er sikret ved artikel 7 og 8 i chartret, og samtidig sikre fri udveksling af personoplysninger.

Spørgsmål

For at indbringe sagen for den nationale domstol skal Persson betale retsafgifter (27,50 EUR).

I artikel 78, stk. 1, i GDPR fastsættes en adgang til effektive retsmidler over for databeskyttelsesmyndighedernes afgørelser. GDPR indeholder imidlertid ingen bestemmelser om retsafgifter eller procedureregler for sådanne retssager.

Forpligtelsen til betaling af retsafgifter følger af national procesret. Den omhandlede nationale lovgivning finder generelt anvendelse på forvaltningsretlige sager og var ikke udformet med henblik på at gennemføre GDPR. I dette særlige tilfælde er der i den nationale procesret fastsat en fritagelse for retsafgifter. Desværre opfylder Persson ikke betingelserne for denne fritagelse, da fritagelsen ud over betingelserne om økonomisk formåen kun gælder for personer over 30 år. Han er ikke enig i og mener, at kravene til undtagelse er i strid med princippet om ikke-forskelsbehandling (chartrets artikel 21).

Dette mål kan imidlertid ikke forfølges uden at anerkende, at disse grundlæggende rettigheder i et vist omfang skal forenes med den grundlæggende ret til ytringsfrihed (chartrets artikel 11).

Artikel 6 – Lovlig behandling

"1. Behandling er kun lovlig, hvis og i det omfang mindst ét af følgende forhold gør sig gældende: [...]

"f) Behandling er nødvendig for, at den dataansvarlige eller en tredjemand kan forfølge en legitim interesse, medmindre den registreredes interesser eller grundlæggende rettigheder og frihedsrettigheder, der kræver beskyttelse af personoplysninger, går forud herfor, navnlig hvis den registrerede er et barn."

Artikel 85 – Behandling og ytrings- og informationsfrihed

"2. Til behandling i journalistisk øjemed eller med henblik på akademisk, kunstnerisk eller litterær virksomhed fastsætter medlemsstaterne undtagelser eller fravigelser fra kapitel II (principper), kapitel III (den registreredes rettigheder), kapitel IV (dataansvarlig og databehandler), kapitel V (overførsel af personoplysninger til tredjelande eller internationale organisationer), kapitel VI (uafhængige tilsynsmyndigheder), kapitel VII (samarbejde og sammenhæng) og kapitel IX (specifikke databehandlingssituationer), hvis de er nødvendige for at forene retten til beskyttelse af personoplysninger med ytrings- og informationsfriheden."

Baggrundsoplysninger for undervisere

Indledende bemærkninger

Denne sag er baseret på EU-Domstolens dom af 14. februar 2019, C-345/17, *Buivids*, ECLI:EU:C:2019:122. *Buivids* tager udgangspunkt i tidligere retspraksis:

- EU-Domstolen, C-101/01, *Lindqvist*, ECLI:EU:C:2003:596, 6. november 2003;
- EU-Domstolen, C-73/07, *Satamedia*, EU:C:2008:727, 16. december 2008.

Bemærk, at *Buivids* er baseret på [direktiv 95/46/EF](#) om databeskyttelse (DPD); dette direktiv er blevet ophævet ved den generelle forordning om databeskyttelse, som har fundet anvendelse siden den 25. maj 2018. *Buivids* henviser til artikel 7, litra f) og artikel 9 i DPD. I det uddelte skriftlige materiale erstattes disse bestemmelser af den (stort set) tilsvarende artikel 6, stk. 1, litra f), og artikel 85 i GDPR.

Casestudiet vedrører kun den del af dommen, der behandler det andet spørgsmål, hvori EU-Domstolen giver den nationale ret instrukser om, hvordan den kan efterprøve, om en aktivitet vedrører behandling af personoplysninger i journalistisk øjemed som omhandlet i direktivet. Med hensyn til det første spørgsmål fastslog EU-Domstolen, at en videooptagelse som den omhandlede og offentliggørelsen af denne på internettet er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 95/46/EF. Det forhold, at der er tale om en enkeltstående registrering, ændrer intet herved. Den optagelse, der foretages ved hjælp af et digitalt kamera, lagres i kameraets hukommelse og kan derfor anses for en automatisk behandling af personoplysninger. Det forhold, at der findes billeder af politibetjente på et kontor, ændrer heller ikke dette, da direktivet ikke indeholder nogen undtagelse fra denne regel. Denne del af dommen er indarbejdet i sagens faktiske omstændigheder og er derfor en "selvfølge" og ikke en del af spørgsmålene. Det skal imidlertid bemærkes, at denne del af afgørelsen indebærer, at databeskyttelse finder anvendelse på en række amatørpublikationer af tredjeparters personoplysninger på forskellige former for sociale medier, såsom Facebook og Instagram.

Spørgsmål og svar

For at indbringe sagen for den nationale domstol skal Persson betale retsafgifter (27,50 EUR). I artikel 78, stk. 1, i GDPR fastsættes en adgang til effektive retsmidler over for databeskyttelsesmyndighedernes afgørelser vedrørende dem. GDPR indeholder imidlertid ingen bestemmelser om retsafgifter eller procedureregler for sådanne retssager. Forpligtelsen til betaling af retsafgifter følger af national procesret. Den omhandlede nationale lovgivning finder generelt anvendelse på forvaltningsretlige sager og var ikke udformet

med henblik på at gennemføre GDPR. I dette særlige tilfælde er der i den nationale procesret fastsat en fritagelse for retsafgifter. Desværre opfylder Persson ikke betingelserne for denne fritagelse, da fritagelsen ud over betingelserne om økonomisk formåen kun gælder for personer over 30 år. Han er ikke enig i og mener, at kravene til undtagelse er i strid med princippet om ikke-forskelsbehandling (chartrets artikel 21).

Spørgsmål 1. Finder chartret anvendelse på den nationale lovgivning om retsafgifter?

- a. Ja, chartret er et katalog over grundlæggende rettigheder, der i princippet altid finder anvendelse, som det er tilfældet med EMK.
- b. Nej, forordningen indeholder ingen bestemmelser om retsafgifter eller procedureregler. Disse bestemmelser henhører under den nationale procesautonomi.
- c. Nej, den omhandlede nationale lovgivning finder generel anvendelse og havde ikke til formål at gennemføre forordningen.
- d. **Ja, det vedrører en national procedureregel, der anvendes inden for rammerne af den generelle forordning om databeskyttelse.**

Indledende bemærkninger

Det er vigtigt at indlede analysen af en sag vedrørende chartret ved på grundlag af chartrets artikel 51, stk. 1, at undersøge, om chartret finder anvendelse. Feedback som svar på dette spørgsmål kunne fokusere på årsagerne til konsekvent at gennemføre dette vigtige indledende skridt (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog). Desuden kan der også henvises til denne håndbogs kapitel 7, hvori der er opstillet en tjekliste for anvendelsen af chartrets artikel 51, stk. 1.

Det er meget vigtigt at huske på, at EU's grundlæggende rettigheder kun finder anvendelse i situationer, der falder ind under EU-rettens anvendelsesområde. Dette er en væsentlig forskel i forhold til EMK, som i princippet finder anvendelse i alle tilfælde. Ved anvendelse af chartret er det nødvendigt at kontrollere på grundlag af artikel 51, stk. 1, i chartret: Er der tale om en rent national situation, hvor chartret ikke spiller nogen rolle, eller er den omfattet af EU-rettens anvendelsesområde, hvor chartret finder anvendelse? Artikel 51, stk. 1, kan i det væsentlige koges ned til følgende: Anvendelsen af EU's grundlæggende rettigheder er tæt forbundet med anvendelsen af andre bestemmelser i EU-retten. Det er også vigtigt at huske på, at anvendelsen af chartret altid er knyttet til anvendelsen af andre EU-retlige bestemmelser.

Dette spørgsmål er som sådan ikke taget fra *Buivids*.

Korrekt svar

Mulighed d er det korrekte svar (jf. situation A.4 i kapitel 7 i FRA's håndbog).

Forklaring

I henhold til artikel 51, stk. 1, i chartret, finder chartret anvendelse på alle nationale foranstaltninger til gennemførelse af EU-retten. Ifølge EU-Domstolens retspraksis har "gennemførelse af EU-retten" en bred betydning, der dækker alle typer af medlemsstaternes udøvelse og anvendelse af EU-retten. Det betyder det samme som at handle "inden for rammerne af EU-retten" og dækker alle situationer, som er omfattet af EU-retten.

Nationale foranstaltninger, som anvendes til at sikre anvendelsen og effektiviteten af EU-retten (sanktioner, retsmidler og håndhævelse) udgør "gennemførelse af EU-retten" i henhold til artikel 51, stk. 1, i chartret. EU's grundlæggende rettigheder finder anvendelse på disse nationale foranstaltninger, hvis de anvendes i en EU-retlig sammenhæng. Denne regel gælder normalt, uanset om den pågældende EU-retsakt indeholder specifikke bestemmelser (forpligtelser) vedrørende effektiviteten af EU-retten.

Mulighed a er ikke korrekt (jf. de indledende bemærkninger).

Mulighed b fastslår korrekt, at disse regler er omfattet af den nationale procesautonomi. Som forklaret ovenfor kan udøvelsen af denne procesautonomi imidlertid betragtes som gennemførelse af EU-retten (artikel 51, stk. 1, i chartret).

Mulighed c er ikke korrekt. Generelle regler, der ikke har til formål at gennemføre EU-retten, kan betragtes som gennemførelse af artikel 51, hvis reglen anvendes inden for rammerne af EU-retten.

Spørgsmål 2. På grundlag af de relevante bestemmelser i chartret, drøft, om EMK og EMD's retspraksis er relevant i denne sag.

Korrekt svar:

Ja. EMK er i princippet relevant for anvendelsen af artikel 8 og 11 i chartret.

Forklaring

EMK udgør ikke et retligt instrument, der formelt er blevet indarbejdet i EU-retten. Chartret indeholder imidlertid rettigheder, der svarer til de rettigheder, der er sikret ved EMK ("tilsvarende rettigheder"). Ifølge artikel 52, stk. 3, i chartret har de tilsvarende rettigheder i chartret samme betydning og omfang som dem, der er fastlagt i EMK (inklusive EMD's retspraksis). EMK fastsætter minimumsgrænsen for beskyttelse. EU-retten kan give mere omfattende beskyttelse (jf. kapitel 2 og trin 9 og 10 i kapitel 8 i FRA's håndbog).

Artikel 52 i chartret – Rækkevidde og fortolkning af rettigheder og principper

"3. I det omfang dette charter indeholder rettigheder svarende til dem, der er sikret ved den europæiske konvention til beskyttelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, har de samme betydning og omfang som i konventionen. Denne bestemmelse er ikke til hinder for, at EU-retten kan yde en mere omfattende beskyttelse."

Hvordan ved jeg, om der er tilsvarende rettigheder på spil?

Svaret kan findes i forklaringen til chartrets artikel 52, stk. 3, og i forklaringen til den specifikke bestemmelse i chartret, der er omhandlet i "Forklaringer til chartret om grundlæggende rettigheder" (findes på EUR-LEX i "Traktater/andre traktater og protokoller"; EUT C 303 af 14.12.2007).

Forklaring ad artikel 7 – Respekt for privatliv og familieliv

"De rettigheder, der sikres ved artikel 7, svarer til dem, der er sikret ved artikel 8 i EMK. For at tage hensyn til den teknologiske udvikling er "korrespondance" ændret til "kommunikation"."

Forklaring ad artikel 11 – Ytrings- og informationsfrihed

"Artikel 11 svarer til artikel 10 i EMK [...]"

Forklaring ad artikel 52 – Rækkevidde og fortolkning af rettigheder og principper

"[...] Artikler i chartret, der har samme betydning og omfang som de tilsvarende artikler i EMK:

[...]

"artikel 7 svarer til artikel 8 i EMK

[...]

"artikel 11 svarer til artikel 10 i EMK [...]"

Det følger heraf, at EMK's artikel 8 og 10 (og EMD's respektive retspraksis) i princippet er relevante for fastlæggelsen af minimumsbeskyttelsesniveauet for forklaringerne til chartrets artikel 7 og 11 (jf. *Buivids*, præmis 65. EU-Domstolen nævner kun chartrets artikel 7).

Der er ingen tilsvarende artikel i EMK af chartrets artikel 8. EMD har imidlertid fortolket EMK's artikel 8 således, at den omfatter databeskyttelse (EMD, *S og Marper mod Det Forenede Kongerige*, nr. 30562/04 og 30566/04, 4. december 2008 (Store Afdeling)).

I *Buivids*-dommen henviste EU-Domstolen til retspraksis, hvori EU-domstolen fastsatte en række relevante kriterier, der skal tages i betragtning (jf. *Buivids*, præmis 66).

Spørgsmål 3. Hvordan vil du vurdere denne sag i lyset af den generelle forordning om databeskyttelse og chartret? ”Drøft afvejningen mellem de konkurrerende grundlæggende rettigheder

EU-Domstolens afgørelse

Faktiske omstændigheder såsom videooptagelse af politibetjente på en politistation under afgivelsen af en erklæring og offentliggørelsen af denne video på et websted, hvor brugerne kan sende, se og dele videoer, kan udgøre behandling af personoplysninger udelukkende i **journalistisk øjemed** (artikel 85 i GDPR), for så vidt som det fremgår af denne video, at denne optagelse **udelukkende har til formål at udbrede oplysninger, synspunkter eller idéer til offentligheden**. Det tilkommer den nationale ret at afgøre dette.

Forklaring

EU-Domstolens udgangspunkt er, at to grundlæggende rettigheder, nemlig retten til privatlivets fred for politibetjente og sagsøgerens ret til ytringsfrihed, skal forenes (jf. *Buivids*, præmis 62).

a. Hvilke faktorer bør den nationale ret tage hensyn til? Hvad bør være afgørende?

Den nationale ret skal afgøre, om det fremgår af den pågældende video, at i) optagelsen og offentliggørelsen af videoen udelukkende havde til formål at udbrede ii) til offentligheden iii) oplysninger, synspunkter eller idéer (jf. *Buivids*, præmis 59).

For at opnå en balance mellem disse to grundlæggende rettigheder kræver beskyttelsen af den grundlæggende ret til privatlivets fred derfor, at undtagelserne fra og begrænsningerne af beskyttelsen af oplysninger kun finder anvendelse i det omfang, det er strengt nødvendigt (jf. *Buivids*, præmis 64).

Relevante kriterier, der skal tages hensyn til, er bidraget til en debat af almen interesse, spørgsmålet, hvor kendt den omhandlede person er, emnet for rapporteringen, den berørte persons tidligere adfærd, indholdet, formen og konsekvenserne af offentliggørelsen, måden, hvorpå oplysningerne er blevet indhentet, og omstændighederne, under hvilke de er indhentet, samt oplysningernes rigtighed (jf. *Buivids*, præmis 66. EU-Domstolen tager dette fra EMD's retspraksis).

b. Ville det gøre en forskel, hvis sagen vedrørte en offentliggørelse i trykte medier?

EU-Domstolen beskæftiger sig ikke med dette emne. Generaladvokaten har imidlertid henvist til EMK, idet følgende anføres (præmis 63):

”Menneskerettighedsdomstolen har fastslået, at den risiko for skade, der er forbundet med indhold og kommunikation på internettet, hvad angår udøvelsen og nydelsen af menneskerettighederne og frihedsrettighederne, især retten til respekt for privatliv, afgjort er større end den risiko, der er forbundet med mediernes offentliggørelse ved brug af mere gammeldags teknologi som f.eks. trykte medier.”

Det ser ud til, at dette element kan være relevant i forbindelse med proportionalitetstesten.

c. Hvad mener du om de synspunkter, som nogle medlemsstater har givet udtryk for over for EU-Domstolen om, at journalistik altid nødvendigvis er ensbetydende med en vis grad af formalisme og professionelle procedurer eller kontrol?

EU-Domstolen fandt, at den omstændighed, at *Buivids* ikke er journalist af profession, udelukker ikke, at optagelsen af den omhandlede video og offentliggørelsen af denne på internettet, kan være omfattet af fritagelsen i journalistisk øjemed (jf. *Buivids*, præmis 55).

d. Har det betydning, at YouTube ikke er en journalistisk platform?

Nej, idet EU-Domstolen fandt, at den omstændighed, at *Buivids* uploadede videoen på et websted som YouTube, ikke i sig selv kan udelukke, at denne behandling af personoplysninger har karakter af at være blevet foretaget udelukkende i journalistisk øjemed som omhandlet i artikel 9 i DPD (jf. *Buivids*, præmis 56).

e. Er det relevant, at politibetjentene ikke var informeret om optagelsen og formålet hermed?

Der skal tages hensyn til den dataansvarliges mulighed for at træffe foranstaltninger, der kan mindske omfanget af indgrebet i retten til privatlivets fred. I den foreliggende sag fremgår det af de sagsakter, der er indgivet til EU-Domstolen, at det ikke kan udelukkes, at optagelsen og offentliggørelsen af den omhandlede video, der har fundet sted uden at de berørte personer blev informeret om denne optagelse og om formålet med den, udgør et indgreb i den grundlæggende ret til respekt for privatlivet for disse personer, dvs. de politibetjente, der optræder på denne video (jf. *Buivids*, præmis 66 og 67).

Yderligere læsning

Kapitel 1 "Anvendelsesområde" og "Hvad er rationalet i chartrets artikel 51?" og kapitel 3, 4 og 7 i FRA's håndbog.

EMD, *Magyar Helsinki Bizottság mod Ungarn*, CE:ECHR:2016:1108JUD001803011, 8. november 2016.

EMD, *Satakunnan Markkinapörssi Oy og Satamedia Oy mod Finland*, CE:ECHR:2017: 0627JUD000093113, 27. juni 2017.

Erdos, D. (2015), "From the Scylla of restriction to the Charybdis of licence? Exploring the scope of the "special purposes" freedom of expression shield in European data protection", *Common Market Law Review*, Vol. 52, s. 119-154.

Docksey, C. and Hijmans, H. (2019), "The Court of Justice as a key player in privacy and data protection", *European Data Protection Law Review*, Vol. 5, No. 3, s. 300-316.

Den Europæiske Tilsynsførende for Databeskyttelse (EDPS) (2017), *Assessing the necessity of measures that limit the fundamental right to the protection of personal data: A toolkit*, Bruxelles, EDPS, findes på https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/17-06-01_necessity_toolkit_final_en.pdf.

Den Europæiske Tilsynsførende for Databeskyttelse (EDPS) (2019), *EDPS Guidelines on assessing the proportionality of measures that limit the fundamental rights to privacy and to the protection of personal data*, Bruxelles, EDPS.

CASESTUDIE 8 – TELEKOMMUNIKATIONSUDBYDERES PLIGT TIL AT LAGRE METADATA DATABESKYTTELSE OG INFORMATIONSSAMFUNDET

Skriftligt materiale til deltagerne

De faktiske omstændigheder

Fru Brown og hr. Rice anlagde hver især sag ved den kompetente nationale ret med påstand om domstolsprøvelse af lovligheden af visse nationale bestemmelser. De hævdede, at disse bestemmelser var uforenelige med chartret. Deres påstande vedrørte en national ordning, der pålægger telekommunikationsudbydere en forpligtelse til at lagre kommunikationsdata i forbindelse med alle kommunikationsmidler og alle brugere. De hævdede, at denne generelle datalagringsforpligtelse er i strid med chartret. Ifølge den nationale lovgiver er formålet med denne ordning at give de kompetente myndigheder mulighed for at efterforske og bekæmpe kriminalitet. Lagringen af kommunikationsdata giver myndighederne mulighed for at få adgang til data vedrørende kommunikation, som en person har foretaget, selv inden vedkommende mistænkes for at være involveret i en forbrydelse. Da mistænkte og netværk ofte ikke kendes på forhånd, opbevares data om alle borgere. Når der opstår mistanke mod en bestemt person, giver denne generelle pligt til lagring politiet eller efterretningstjenesten mulighed for at få adgang til historiske data, som ikke ville være tilgængelige uden en generel datalagringsforpligtelse. Ifølge de nationale myndigheder kan målrettet lagring af data ikke erstatte en generel pligt til lagring. Bortset herfra vedrører de nationale bestemmelser kun trafik- og lokaliseringsdata (såkaldte metadata, der viser, med hvem, hvor, hvordan og hvor længe kommunikationen har fundet sted). Det omfatter ikke indholdet af telefonopkald, tekstbeskeder eller e-mails.

Hvilke dele af EU-retlige bestemmelser er relevante her?

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret)

Artikel 7 – Respekt for privatliv og familieliv

"Enhver har ret til respekt for sit privatliv og familieliv, sit hjem og sin kommunikation."

Artikel 8 – Beskyttelse af personoplysninger

"1. Enhver har ret til beskyttelse af personoplysninger, der vedrører den pågældende.

"2. Disse oplysninger skal behandles rimeligt, til udtrykkeligt angivne formål og på grundlag af de berørte personers samtykke eller på et andet berettiget ved lov fastsat grundlag. Enhver har ret til adgang til indsamlede oplysninger, der vedrører den pågældende, og til berigtigelse heraf.

"3. Overholdelsen af disse regler er underlagt en uafhængig myndigheds kontrol."

Artikel 11 – Ytrings- og informationsfrihed

"1. Enhver har ret til ytringsfrihed. Denne ret omfatter meningsfrihed og frihed til at modtage eller meddele oplysninger eller tanker uden indblanding fra offentlig myndighed og uden hensyn til landegrænser."

Direktiv 2002/58/EF om privatlivets fred og elektronisk kommunikation²⁸

Formål

Direktiv 2002/58/EF har til formål at sikre et højt niveau af beskyttelse af personoplysninger og privatlivets fred for alle elektroniske kommunikationstjenester, uanset hvilken teknologi tjenesterne baserer sig på. Med henblik herpå indeholder direktiv 2002/58/EF specifikke bestemmelser, der har til formål at beskytte brugerne af elektroniske kommunikationstjenester mod de risici for deres personoplysninger og privatlivets fred, der er forbundet med automatiseret opbevaring og behandling af oplysninger.

Princippet om retten til fortrolighed i elektronisk kommunikation

I henhold til artikel 5, stk. 1, i direktivet skal medlemsstaterne navnlig, gennem deres nationale lovgivning, sikre kommunikationshemmeligheden ved brug af offentlige kommunikationsnet og offentligt tilgængelige elektroniske kommunikationstjenester, og fortroligheden af de dermed forbundne trafikdata. Princippet om kommunikationshemmelighed, der er fastsat i direktiv 2002/58/EF, indebærer, at det som hovedregel er forbudt for andre end brugerne at lagre trafikdata vedrørende elektronisk kommunikation uden de berørte brugeres samtykke. Direktivet indeholder nogle specifikke undtagelser, f.eks. for den nødvendige behandling og lagring af trafikdata med henblik på debitering og markedsføring af tjenester.

²⁸ Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2002/58/EF af 12. juli 2002 om behandling af personoplysninger og beskyttelse af privatlivets fred i den elektroniske kommunikationssektor, EFT 2002 L 201, s. 37, som ændret ved Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2009/136/EF af 25. november 2009, EUT 2009 L 337, s. 11.

Spørgsmål

Bemærkning: Spørgsmålene vedrører kun lagring af data og ikke spørgsmålet om de kompetente nationale myndigheders adgang til de lagrede data.

For at indbringe sådanne sager for retten skal der betales retsafgifter (27,50 EUR). Dette følger af national procesret. En sådan lov finder generelt anvendelse på forvaltningsretlige sager og var ikke udformet med henblik på at gennemføre direktivet. Direktiv 2002/58/EF indeholder imidlertid ingen bestemmelser om retsafgifter eller procedureregler for sådanne retssager.

I dette særlige tilfælde er der i den nationale procesret fastsat en fritagelse for retsafgifter. Ud over betingelserne vedrørende økonomisk formåen gælder undtagelsen kun for personer over 30 år. Fru Brown (32 år) opfylder betingelserne for denne undtagelse, mens hr. Rice (på 28 år) ikke opfylder betingelserne. Hr. Rice er ikke enig i og er af den opfattelse, at betingelserne for undtagelse er i strid med princippet om forbud mod forskelsbehandling (artikel 21 i chartret).

Artikel 15, stk. 1: Medlemsstaternes skønsmæssige be- føjelser

Desuden giver artikel 15, stk. 1, i direktiv 2002/58/EF medlemsstaterne mulighed for at indføre undtagelser fra forpligtelsen til at overholde det princip, der er fastsat i artikel 5, stk. 1, i direktivet, for at sikre fortroligheden af personoplysninger. Denne bestemmelse har følgende ordlyd:

"1. Medlemsstaterne kan vedtage retsfor skrifter med henblik på at indskrænke rækkevidden af de rettigheder og forpligtelser, der omhandles [i dette direktiv], hvis en sådan indskrænkning er nødvendig, passende og forholdsmæssig i et demokratisk samfund af hensyn til den nationale sikkerhed (dvs. statens sikkerhed), forsvaret, den offentlige sikkerhed, eller forebyggelse, efterforskning, afsløring og retsforfølgning i straffesager eller uautoriseret brug af det elektroniske kommunikationssystem [...]. Med henblik herpå kan medlemsstaterne bl.a. vedtage retsfor skrifter om lagring af data i en begrænset periode, som kan begrundes i et af de hensyn, der er nævnt i dette stykke. [...]"

Hvilke bestemmelser i national ret finder anvendelse?

Den i hovedsagen omhandlede nationale lovgivning er baseret på artikel 15, stk. 1, i direktiv 2002/58/EF og fastsætter med henblik på bekæmpelse af kriminalitet en generel og vilkårlig lagring af alle trafik- og lokaliseringsdata om alle abonnenter og registrerede brugere, for så vidt angår alle elektroniske kommunikationsmidler. I henhold til de relevante nationale bestemmelser skal telekommunikationsudbydere opbevare de kommunikationsdata, der er nødvendige for at identificere kommunikationskilden og -bestemmelsesstedet, dato, klokkeslæt, varighed og type af hver kommunikation, det anvendte kommunikationsudstyr og lokaliseringen af det mobilkommunikationsudstyr, der anvendes ved begyndelsen og afslutningen af hver kommunikation.

Baggrundsoplysninger for undervisere

Indledende bemærkninger

Denne sag er baseret på Den Europæiske Unions Domstols (EU-Domstolens) dom af 21. december 2016, C-203/15 og C-698/15, *Tele2/Watson*, ECLI:EU:C:2016:970, som bygger på EU-Domstolens dom af 8. april 2014, C-293/12 og C-594/12, *Digital Rights Ireland*, EU:C:2014:238.

I henhold til [direktiv 2006/24/EF](#) om datalagring var telekommunikationsudbydere i henhold til EU-retten forpligtet til at lagre trafik- og lokaliseringsdata med henblik på afsøring, forebyggelse og retsforfølgning af strafbare handlinger. Formålet med denne ordning var at give de kompetente myndigheder mulighed for at efterforske og bekæmpe grov kriminalitet og navnlig bekæmpe terrorisme. Direktivet blev erklæret ugyldigt af EU-Domstolen i sag *Digital Rights Ireland*. EU-Domstolen fastslog, at den generelle lagringspligt i henhold til direktivet ikke var i overensstemmelse med artikel 7 og 8 i chartret. Som følge af EU-Domstolens dom var der ikke længere nogen forpligtelse til lagring af data i henhold til EU-retten for teleoperatører. Det, der var tilbage, var imidlertid medlemsstaternes mulighed for at fastsætte en sådan forpligtelse i henhold til national ret på grundlag af artikel 15, stk. 1, i direktiv 2002/58/EF. Mange medlemsstater har gjort brug af denne beføjelse og har vedtaget nationale regler for lagring af og adgang til sådanne data. *Tele2/Watson* fokuserer på spørgsmålet om, hvorvidt en sådan national lovgivning er forenelig med chartret. Sagen vedrører metadata. I de fleste lande var metadata tidligere blevet betragtet som mindre følsomt end indholdet af en kommunikation. EU-Domstolen præciserede imidlertid i *Tele2/Watson*, at virkningen af disse oplysninger ikke er mindre følsom end *selve indholdet* af kommunikationen (*Tele2/Watson*, præmis 99). *Tele2/Watson* vedrører både *lagringen* af sådanne data (første spørgsmål i dommen) og de kompetente myndigheders *adgang* til de lagrede data. Dette case-studie fokuserer kun på lagring og ikke på adgang.

Spørgsmål og svar

For at indbringe sådanne sager for retten skal der betales retsafgifter (27,50 EUR). Dette følger af national procesret. En sådan lov finder generelt anvendelse på forvaltningsretlige sager og var ikke udformet med henblik på at gennemføre direktivet. Direktiv 2002/58/EF indeholder imidlertid ingen bestemmelser om retsafgifter eller procedureregler for sådanne retssager. I dette særlige tilfælde er der i den nationale procesret fastsat en fritagelse for retsafgifter. Ud over betingelserne vedrørende økonomisk formåen gælder undtagelsen kun for personer over 30 år. Fru Brown (32 år) opfylder betingelserne for denne undtagelse, mens hr. Rice (på 28 år) ikke opfylder betingelserne. Hr. Rice er ikke enig i og er af den opfattelse, at betingelserne for

undtagelse er i strid med princippet om forbud mod forskelsbehandling (artikel 21 i chartret).

Spørgsmål 1. Finder artikel 21 i chartret anvendelse på den nationale lovgivning om retsafgifter?

- Ja, chartret er et katalog over grundlæggende rettigheder, der i princippet altid finder anvendelse, som det er tilfældet med EMK.
- Nej, direktivet indeholder ingen bestemmelser om retsafgifter. Disse bestemmelser henhører under den nationale procesautonomi.
- Nej, den omtvistede nationale lovgivning finder generel anvendelse og var ikke udformet med henblik på at gennemføre direktivet.
- Ja, det drejer sig om en national procedureregel, der anvendes inden for rammerne af direktivet.**

Indledende bemærkninger

Det er vigtigt at indlede analysen af en sag vedrørende chartret ved på grundlag af chartrets artikel 51, stk. 1, at undersøge, om chartret finder anvendelse. Feedback som svar på dette spørgsmål kunne fokusere på årsagerne til konsekvent at gennemføre dette vigtige indledende skridt (jf. kapitel 3 i FRA's håndbog). Desuden kan der også henvises til denne s kapitel 7, hvori der er opstillet en tjekliste for anvendelsen af chartrets artikel 51, stk. 1.

Det er meget vigtigt at huske på, at EU's grundlæggende rettigheder kun finder anvendelse i situationer, der falder ind under EU-rettens anvendelsesområde. Dette er en væsentlig forskel i forhold til EMK, som i princippet finder anvendelse i alle tilfælde. Ved anvendelse af chartret er det nødvendigt at kontrollere på grundlag af artikel 51, stk. 1, i chartret: Er der tale om en rent national situation, hvor chartret ikke spiller nogen rolle, eller er den omfattet af EU-rettens anvendelsesområde, hvor chartret finder anvendelse? Artikel 51, stk. 1, kan i det væsentlige koges ned til følgende: Anvendelsen af EU's grundlæggende rettigheder er tæt forbundet med anvendelsen af andre bestemmelser i EU-retten. Det er også vigtigt at huske på, at anvendelsen af chartret altid er knyttet til anvendelsen af andre EU-retlige bestemmelser.

Dette spørgsmål er som sådan ikke taget fra *Tele2/Watson*.

Korrekt svar

Mulighed d er det korrekte svar (jf. situation A.4 i kapitel 7 i FRA's håndbog).

Forklaring

I henhold til artikel 51, stk. 1, i chartret, finder chartret anvendelse på alle nationale foranstaltninger til gennemførelse af EU-retten. Ifølge EU-Domstolens rets-

praksis har "gennemførelse af EU-retten" en bred betydning, der dækker alle typer af medlemsstaternes udøvelse og anvendelse af EU-retten. Det betyder det samme som at handle "inden for rammerne af EU-retten" og dækker alle situationer, som er omfattet af EU-retten.

Nationale foranstaltninger, som anvendes til at sikre anvendelsen og effektiviteten af EU-retten (sanktioner, retsmidler og håndhævelse) udgør "gennemførelse af EU-retten" i henhold til artikel 51, stk. 1. EU's grundlæggende rettigheder finder anvendelse på disse nationale foranstaltninger, hvis de anvendes i denne sammenhæng. Denne regel gælder normalt, uanset om den pågældende EU-retsakt indeholder specifikke bestemmelser (forpligtelser) vedrørende effektiviteten af EU-retten.

Mulighed a er ikke korrekt (jf. de indledende bemærkninger).

Mulighed b fastslår korrekt, at disse regler er omfattet af den nationale procesautonomi. Udøvelsen af denne procesautonomi udgør imidlertid gennemførelse af EU-retten (artikel 51, stk. 1, i chartret).

Mulighed c er ikke korrekt. Generelle regler, der ikke har til formål at gennemføre EU-retten, kan betragtes som gennemførelse af artikel 51, hvis reglen anvendes inden for rammerne af EU-retten.

Spørgsmål 2. På grundlag af de relevante bestemmelser i chartret, drøft, om EMK og EMD's retspraksis er relevant i denne sag.

Korrekt svar:

Ja. EMK er i princippet relevant for anvendelsen af artikel 8 og 11 i chartret.

Forklaring

Så længe EU ikke har tiltrådt EMK, udgør konventionen ikke en retsakt, der formelt er blevet indarbejdet i EU-retten. Chartret indeholder imidlertid rettigheder, der svarer til de rettigheder, der er sikret ved EMK ("tilsvarende rettigheder"). Ifølge artikel 52, stk. 3, i chartret har de tilsvarende rettigheder i chartret samme betydning og omfang som dem, der er fastlagt i EMK (inklusive EMD's retspraksis). EMK fastsætter minimumsgrænsen for beskyttelse. EU-retten kan give mere omfattende beskyttelse (jf. kapitel 2 og trin 9 og 10 i kapitel 8 i FRA's håndbog).

Artikel 52 i chartret – Rækkevidde og fortolkning af rettigheder og principper

"3. I det omfang dette charter indeholder rettigheder svarende til dem, der er sikret ved den europæiske konvention til beskyttelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, har de samme betydning og omfang som i konventionen. Denne bestem-

melse er ikke til hinder for, at EU-retten kan yde en mere omfattende beskyttelse."

Hvordan ved jeg, om der er tilsvarende rettigheder på spil?

Svaret kan findes i forklaringen til chartrets artikel 52, stk. 3, og i forklaringen til den specifikke bestemmelse i chartret, der er omhandlet i "Forklaringer til chartret om grundlæggende rettigheder" (findes på EUR-LEX i "Traktater/andre traktater og protokoller"; EUT C 303 af 14.12.2007).

Forklaring ad artikel 7 – Respekt for privatliv og familieliv

"De rettigheder, der sikres ved artikel 7, svarer til dem, der er sikret ved artikel 8 i EMK. For at tage hensyn til den teknologiske udvikling er "korrespondance" ændret til "kommunikation"."

Forklaring ad artikel 11 – Ytrings- og informationsfrihed

"Artikel 11 svarer til artikel 10 i EMK

[...]"

Forklaring ad artikel 52 – Rækkevidde og fortolkning af rettigheder og principper

"[...] Artikler i chartret, der har samme betydning og omfang som de tilsvarende artikler i EMK:

[...]

"artikel 7 svarer til artikel 8 i EMK

[...]

"artikel 11 svarer til artikel 10 i EMK".

Det følger heraf, at EMK's artikel 8 og 10 (herunder EMD's retspraksis) i princippet er relevante for fastlæggelsen af minimumsbeskyttelsesniveauet for forklaringerne til chartrets artikel 7 og 11. Chartrets artikel 7 har ikke en tilsvarende rettighed i EMK. EU-Domstolen finder, at chartrets artikel 8 adskiller sig fra chartrets artikel 7 og ikke har nogen tilsvarende artikel i EMK (jf. *Tele2/Watson*, præmis 129). Det skal imidlertid bemærkes, at EMD har fortolket EMK's artikel 8 således, at den omfatter databeskyttelse (EMD, *S og Marperv.UK*, nr. 30562/04 og 30566/04, dom af 4. december 2008 (Store Afdeling)).

Spørgsmål 3. Hvordan vurderer du de nationale regler for lagring af data i lyset af chartret?

Indledende bemærkning

Kapitel 8 i FRA's giver en struktureret ramme for undersøgelsen af, om en national bestemmelse er forenelig med chartret. For at sikre, at alle nødvendige skridt tages, anbefales det at gøre brug af denne tjek-

liste. I den foreliggende sag bør vurderingen omfatte en undersøgelse af, om der foreligger en rettighedsbegrænsning, og en undersøgelse på grundlag af artikel 52, stk. 1, i chartret (den generelle bestemmelse om begrænsninger af chartrets rettigheder) og artikel 52, stk. 3, i chartret, som finder anvendelse på de rettigheder i chartret, der svarer til de rettigheder, der er sikret ved EMK.

De betingelser, der er fastsat i artikel 52, stk. 1, i chartret er følgende.

- Er begrænsningerne fastlagt i lovgivningen?
- Er respekten for det væsentlige indhold af den omhandlede grundlæggende rettighed sikret?
- Tjener begrænsningerne et legitimt formål?
- Er begrænsningen passende med hensyn til at løse det konstaterede problem?
- Går begrænsningen videre end det, der er nødvendigt for at nå det forfulgte mål? Findes der nogen foranstaltninger, som vil gribe mindre ind i de grundlæggende rettigheder?
- Står begrænsningerne i et rimeligt forhold til det forfulgte mål?

Korrekt svar

EU-Domstolen fastslog følgende:

”Artikel 15, stk. 1, i direktiv 2002/58/EF, sammenholdt med artikel 7, 8 og 11 samt artikel 52, stk. 1, i chartret, skal fortolkes således, at bestemmelsen er til hinder for en national lovgivning, der med henblik på bekæmpelse af kriminalitet fastsætter en generel og udifferentieret lagring af samtlige trafikdata og lokaliseringsdata vedrørende samtlige abonnenter og registrerede brugere i forbindelse med samtlige midler til elektronisk kommunikation.”

Forklaring

Vurderingen kunne struktureres som følger:

a. Begrænser den omhandlede nationale lovgivning de grundlæggende rettigheder?

Se EU-Domstolen, *Tele2*, præmis 98-101 (jf. også generaladvokaten, *Tele2*, præmis 253, 254 og 257).

Ifølge EU-Domstolen griber lovgivningen ind i de grundlæggende rettigheder, der er nedfældet i artikel 7, 8 og 11, i chartret.

EU-Domstolen tager navnlig hensyn til, at lagring af *alle trafik- og lokaliseringsdata* tilsammen kan gøre det muligt at drage meget præcise slutninger vedrørende privatlivet for de personer, hvis data er blevet lagret, (såsom vaner i dagligdagen, midlertidige eller varige opholdssteder, daglige eller andre rejser, hvilke aktiviteter der udøves, disse personers sociale relationer og

de sociale miljøer, de frekventerer). Disse oplysninger giver mulighed for at oprette en profil af de berørte personer, som, henset til retten til privatlivets fred, ikke er mindre følsom *end selve indholdet* af kommunikationen. Den omstændighed, at lagringen af data finder sted, uden at brugerne af de elektroniske kommunikationstjenester oplyses herom, vil sandsynligvis skabe en følelse hos de berørte personer af, at deres privatliv er genstand for konstant overvågning.

Det indgreb i de grundlæggende rettigheder, der er fastslået i chartrets artikel 7 og 8, er ”meget vidtrækkende” og må anses for at være ”særligt alvorligt”.

I lyset af chartrets artikel 11 finder EU-Domstolen, at lagring af trafik- og lokaliseringsdata kan have en indvirkning på brugen af de elektroniske kommunikationsmidler, og følgelig på brugerne af disse midlers udøvelse af deres ytringsfrihed, som er sikret ved chartrets artikel 11 (jf. *Tele2/Watson*, præmis 92). Selv om chartrets artikel 11 er nævnt i afgørelsen, er der ingen særskilt analyse af denne bestemmelse i dommen.

b. Er begrænsningerne fastlagt i lovgivningen?

Ja

c. Er respekten for det væsentlige indhold af den omhandlede grundlæggende rettighed sikret?

Ja.

Den omhandlede nationale lovgivning indebærer ikke en krænkelse af det væsentligste indhold af disse rettigheders væsentligste indhold, idet den ikke tillader lagring af indholdet af en kommunikation (jf. EU-Domstolen, *Tele2*, præmis 101).

d. Tjener begrænsningerne et legitimt formål?

Nej.

Formålet med den nationale lovgivning er at bekæmpe kriminalitet.

Normalt kan en lang række mål ved anvendelsen af chartrets artikel 52, stk. 1, i princippet betragtes som legitime mål. I dette tilfælde er de mulige begrundelser begrænset i henhold til artikel 15, stk. 1, i direktiv 2002/58/EF, som opregner ”forebyggelse, efterforskning, afsløring og retsforfølgning af strafbare handlinger” som mulige begrundelser.

EU-Domstolen er imidlertid af den opfattelse, at henset til alvoren af det indgreb i de omhandlede grundlæggende rettigheder, som udgøres af en national lovgivning, er det alene bekæmpelse af *grov* kriminalitet, som kan begrunde en sådan foranstaltning (jf. EU-Domstolen, *Tele2*, præmis 102).

e. Er begrænsningen passende med hensyn til at løse det konstaterede problem?

Ja – dette behandles ikke udtrykkeligt af EU-Domstolen.

f. Er begrænsningerne forholdsmæssige?

Nej.

Ifølge EU-Domstolen overskrider national lovgivning som den i hovedsagen omhandlede det *strengt nødvendige*, og kan ikke anses for at være begrundet (jf. EU-Domstolen, *Tele2*, præmis 107).

EU-Domstolen anvender en streng proportionalitetstest. Det fremgår af 11. betragtning til direktiv 2002/58/EF, at en foranstaltning af denne art skal stå i "åbenbart" rimeligt forhold til det mål, der forfølges og ud fra EU-Domstolens faste praksis, hvorefter beskyttelsen af den grundlæggende ret til respekt for privatlivet på EU-plan kræver, at undtagelserne fra og begrænsningerne af beskyttelsen af personoplysninger holdes inden for det strengt nødvendige (jf. EU-Domstolen, *Tele2*, præmis 95-96).

EU-Domstolens vigtigste overvejelser vedrørende proportionaliteten kan sammenfattes som følger (jf. EU-Domstolen, *Tele2*, præmis 103-106):

Den nationale lovgivning indeholder bestemmelser om generel og udifferentieret lagring af alle trafik- og lokaliseringsdata. Desuden omfatter den generelt alle abonnenter og registrerede brugere og alle elektroniske kommunikationsmidler samt alle trafikdata og fastsætter ingen differentiering, begrænsning eller undtagelse under hensyn til det forfulgte mål. Den er udtømmende, for så vidt som den berører alle personer, der anvender elektroniske kommunikationstjenester, selv om disse personer ikke – end ikke indirekte – befinder sig i en situation, der kan give anledning til strafferetlig forfølgning. Den finder dermed anvendelse selv på personer, for hvis vedkommende der ikke findes noget som helst indicium for, at deres adfærd kan have – selv en indirekte eller fjern – forbindelse til grove straffelovsovertrædelser. Endvidere indeholder den ikke nogen undtagelsesbestemmelse, således at den finder anvendelse endog på personer, hvis kommunikation i henhold til nationale retsregler er omfattet af tavshedspligt.

Konklusion: Begrænsningerne kan ikke begrundes i henhold til chartrets artikel 52, stk. 1. Det er derfor ikke nødvendigt at undersøge, om den pågældende rettighed i chartret svarer til en rettighed, der er sikret ved EMK (artikel 52, stk. 3), eller om den har en tilsvarende bestemmelse i andre menneskerettighedsinstrumenter, som EU eller alle medlemsstaterne er part i (artikel 53).

Spørgsmål 4. Hvis du mener, at disse regler er i strid med chartret, hvad bør der så gøres for at

sikre den pågældende nationale lovgivning i forhold til chartret?

Korrekt svar

Det største problem i forbindelse med proportionalitetsprincippet er det generelle og udifferentierede anvendelsesområde for pligten til lagring af lokaliseringsdata og trafikdata. Som følge heraf bør det være (i) en målrettet pligt til tilbageholdelse, som (ii) er begrænset til bekæmpelse af grov kriminalitet. EU-Domstolen fastsætter specifikke minimumskrav.

Forklaring: krav fra EU-Domstolen

(EU-Domstolen, *Tele2*, præmis 108-112).

Formålet bør være at begrænse grov kriminalitet.

National lovgivning skal fastsætte klare og præcise regler for omfanget og anvendelsen af en sådan datalagringsforanstaltning og fastsætte minimumsgarantier, således at de personer, hvis data er blevet lagret, har tilstrækkelige garantier for en effektiv beskyttelse af deres personoplysninger mod risikoen for misbrug. Lovgivningen skal navnlig angive, under hvilke omstændigheder og på hvilke betingelser der kan vedtages en forebyggende datalagringsforanstaltning, der sikrer, at indgrebet begrænses til det strengt nødvendige.

Lagring af data bør begrænses til det strengt nødvendige. Lagringen af data skal opfylde objektive kriterier, som fastlægger et forhold mellem de data, der skal lagres, og det forfulgte mål. Navnlig skal sådanne betingelser i praksis være af en sådan art, at de faktisk kan afgrænse omfanget af foranstaltningen og følge den berørte personkreds.

Den nationale lovgivning skal være baseret på objektive forhold, der gør det muligt at fokusere målet på en personkreds, hvis data kan afsløre en direkte eller indirekte forbindelse til grov kriminalitet. Der kan anvendes et geografisk kriterium, når de kompetente nationale myndigheder på grundlag af objektive forhold finder, at der i et eller flere geografiske områder er en forhøjet risiko for, at sådan kriminalitet bliver planlagt eller begået.

Yderligere læsning

Kapitel 1 "Anvendelsesområde" og "Hvad er rationalet i chartrets artikel 51?" og kapitel 3, 4, 7 og 8 i FRA's håndbog.

Cameron, I. (2017), "A. Court of Justice balancing data protection and law enforcement needs: *Tele2/Watson* and *Watson*", *Common Market Law Review*, Vol. 54, No. 5, s. 1467-1495.

Docksey, C. and Hijmans, H. (2019), 'The Court of Justice as a key player in privacy and data protection', *European Data Protection Law Review*, Vol. 5, No. 3, s. 300-316.

Den Europæiske Tilsynsførende for Databeskyttelse (EDPS) (2019), *EDPS Guidelines on assessing the proportionality of measures that limit the fundamental rights to privacy and to the protection of personal data*, Bruxelles, EDPS.

Den Europæiske Tilsynsførende for Databeskyttelse (EDPS) (2017), *Assessing the necessity of measures that limit the fundamental right to the protection of personal data: A toolkit*, Bruxelles, EDPS, findes på https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/17-06-01_necessity_toolkit_final_en.pdf.

BILAG: EVALUERINGSKEMAER

1. Eksempel på uddannelsesevalueringsskema for fysiske workshops

(Bemærk: Følgende skabelon til evalueringsskemaet skal tilpasses efter den givne workshops program og krav. For at sikre en høj svarprocent anbefales det at uddele den til deltagerne mindst 5 minutter inden workshopens afslutning og at indsamle den igen ved afslutningen.)

Titel på og sted og dato for workshoppen _____

Angiv, hvilken type organisation du arbejder for: _____

Angiv dit erhverv: _____

Hjælp os med at forbedre kvaliteten af vores workshops ved at udfylde dette spørgeskema. Evalueringen er anonym.

Praktiske og organisatoriske aspekter	Fremragende	God	Gennemsnitlig	Tilfredsstillende	Ringe	Ikke relevant
a. Materiale (publikationer, værktøjer, præsentationer osv.) stillet til rådighed for deltagerne	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Praktiske aspekter: mødelokale, hjælp fra medarbejdere, logistiske arrangementer, program	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Forplejning under frokoster og pauser	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Arrangørens venlighed og professionalisme (reservation af fly og indkvartering, hvor det er relevant)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Plads til dine kommentarer (anfør nogle konkrete eksempler på, hvad du kunne lide/ikke kunne lide, og hvorfor):						

Hvor interessant og/eller relevant for dit arbejde var workshoppen?	Fremragende	God	Gennemsnitlig	Tilfredsstillende	Ringe	Ikke relevant
a. Workshoppens overordnede kvalitet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Lektion 1: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Lektion 2: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Lektion 3: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Plads til dine kommentarer (anfør nogle konkrete eksempler på, hvad du kunne lide/ikke kunne lide, og hvorfor):						

RESULTATER: Fandt du workshoppen nyttig med hensyn til:	Fremragende	God	Gennemsnitlig	Tilfredsstillende	Ringe	Ikke relevant
a. Muligheden for at drøfte og udveksle idéer og erfaringer	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. At få nyt input til dit eget arbejde	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. At styrke samarbejdet med andre deltagere/organisationer/institutioner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Mulighederne for netvrksamarbejde	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e. At opnå bedre indsigt i FRA's materiale og værktøjer om EU's charter om grundlæggende rettigheder	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Plads til dine kommentarer (anfør nogle konkrete eksempler på, hvad du kunne lide/ikke kunne lide, og hvorfor):						

Tilføj andre bemærkninger, du måtte have:

Tak for, at du har taget dig tid til at bedømme din oplevelse og give os din feedback.

2. Eksempel på evalueringsskema til onlineworkshopper

(Bemærk: Følgende skabelon til evalueringsskemaet skal tilpasses efter den givne workshops faktiske program og krav. For at sikre en høj svarprocent, anbefales det at gennemføre den som en onlineundersøgelse og sende den til deltagerne senest dagen efter kurset.)

Titel på og sted og dato for workshoppen _____

Angiv, hvilken type organisation du arbejder for: _____

Angiv dit erhverv: _____

Hjælp os med at forbedre kvaliteten af vores workshopper ved at udfylde dette spørgeskema. Evalueringen er anonym.

Praktiske og organisatoriske aspekter	Fremragende	God	Gennemsnitlig	Tilfredsstillende	Ringe	Ikke relevant
a. Materiale (liste over publikationer, materiale og værktøjer, præsentationer osv. om chartret) stillet til rådighed for deltagerne	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Praktiske aspekter: indbydelse, program og mødeplatform	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Plads til dine kommentarer (anfør nogle konkrete eksempler på, hvad du kunne lide/ikke kunne lide, og hvorfor):						

Hvor interessant og/eller relevant for dit arbejde var webinarer?	Fremragende	God	Gennemsnitlig	Tilfredsstillende	Ringe	Ikke relevant
a. Webinarrets overordnede kvalitet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Lektion 1: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Lektion 2: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Lektion 3: ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Plads til dine kommentarer (anfør nogle konkrete eksempler på, hvad du kunne lide/ikke kunne lide, og hvorfor):						

RESULTATER: Fandt du workshoppen nyttig med hensyn til:	Fremragende	God	Gennemsnitlig	Tilfredsstillende	Ringe	Ikke relevant
a. Muligheden for at drøfte og udveksle idéer og erfaringer under den interaktive debat	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. At få nyt input til dit eget arbejde	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. At opnå bedre indsigt i FRA's materiale og værktøjer om EU's charter om grundlæggende rettigheder	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Plads til dine kommentarer (anfør nogle konkrete eksempler på, hvad du kunne lide/ikke kunne lide, og hvorfor):						
Tilføj andre bemærkninger, du måtte have:						

Tak for, at du har taget dig tid til at bedømme din oplevelse og give os din feedback.

FREMME OG BESKYTTELSE AF DINE GRUNDLÆGGENDE RETTIGHEDER I HELE EU —

Den Europæiske Unions charter om grundlæggende rettigheder (chartret) er EU's katalog over menneskerettigheder. Det forpligter altid EU-institutionerne og medlemsstaterne, når de handler inden for EU-rettens anvendelsesområde. Det er imidlertid langt fra let at vurdere, om en konkret sag er omfattet af EU-rettens anvendelsesområde. Derfor er det nødvendigt at stille uddannelse og undervisningsmateriale til rådighed for retsvæsenets aktører, så de kan forstå chartrets anvendelsesområde som fastsat i chartrets artikel 51.

Denne vejledning for undervisere har til formål at rådgive om både tilrettelæggelsen og gennemførelsen af sådanne kurser på grundlag af en række casestudier, som vil blive udvidet i fremtiden

**FRA – DEN EUROPÆISKE UNIONS AGENTUR FOR GRUNDLÆGGENDE
RETTIGHEDER**

fra.europa.eu

 facebook.com/fundamentalrights

 twitter.com/EURightsAgency

 linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency

© FRA, 2024

© Luxembourg: Den Europæiske Unions
Publikationskontor, 2024

Den Europæiske Unions
Publikationskontor